

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ULUSLARARASI DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA
ÇEVRENİN CEZA HUKUKU ARACILIĞIYLA KORUNMASI**

Halime AKKOÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Burcu BAYTEMİR KONTACI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

CEZA VE CEZA MUHAKEMESİ HUKUKU BİLİM DALI

TEMMUZ 2024

ULUSLARARASI DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA
ÇEVRENİN CEZA HUKUKU ARACILIĞIYLA KORUNMASI

Halime AKKOÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
CEZA VE CEZA MUHALEMESİ HUKUKU BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yaralandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Halime AKKOÇ

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Halime AKKOÇ tarafından hazırlanan Uluslararası Düzenlemeler Bağlamında Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunması Başlıklı tez çalışması 30/07/2024 tarih ve 13:30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

Kabul Ret

Başkan(Unvan/Ad-Soyada/Kurum):

Doç. Dr. Neslihan GÖKTÜRK

☒☐

Üye(Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Dr. Öğr. Ü. Burcu ERTEM

☒☐

Üye(Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Dr. Öğr. Ü. Burcu BAYTEMİR KONTACI

☒☐

ULUSLARARASI DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA
ÇEVRENİN CEZA HUKUKU ARACILIĞIYLA KORUNMASI
(Yüksek Lisans Tezi)

Halime AKKOÇ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMMUZ 2024

ÖZET

Çevre sorunlarının özellikle 20. yüzyılın ortalarından bu yana küresel zarar ve etki doğurması sebebiyle 1970’li yıllardan itibaren hukuki tedbirlere başvurulmuştur. Özellikle idare hukuku ve özel hukuk korumasının yetersiz olduğunun düşünülmesiyle birlikte çevre sorunları ile mücadelede ceza hukukundan yararlanılması fikri gelişmeye başlamıştır. Tez çalışmasında ceza hukuku aracılığıyla çevrenin korunması için yapılan uluslararası ve bölgesel düzenlemeler incelenecek ve bu düzenlemelerin Türk Hukuku’ndaki yansımaları incelenecektir. Çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması ile ilgili bir çalışma yapabilmek için ilk aşamada çevrenin ne olduğu, neden korunmaya muhtaç olduğu ve bunun hukuk aracılığıyla nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığı gibi hususların değerlendirilmesi gerekeceğinden çevre, çevre sorunları, çevrenin korunması ve çevre hakkı kavramlarının içeriği tespit edilmeye çalışılacaktır. Söz konusu kavramlar ve çevre hakkının tarihsel süreçteki gelişimi incelendikten sonra tezin ana konusu olan ceza hukuku düzenlemeleri incelenecektir. Bu bağlamda uluslararası hukuk alanında Birleşmiş Milletler, diğer uluslararası örgütler ve devletlerin çok taraflı çevre anlaşmaları yoluyla bir araya gelerek oluşturduğu çeşitli kurallara yer verilecektir. Akabinde çevre hukuku alanında öncü rol üstlenen Avrupa Birliği tarafından yapılan düzenlemelere yer verildikten sonra Uluslararası Ceza Mahkemesi önünde çevreye verilen zararların yargılanma imkânı olup olmadığı araştırılacak ve ekokırım tartışmalarına yer verilecektir. Nihayetinde uluslararası alanda gerçekleşen tüm bu gelişmelerin Türk hukukundaki yansımaları değerlendirilecektir.

Bilim Kodu : 50301

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Sorunları, Çevre Hakkı, Çevre Suçları, Sınıraşan Çevre Suçları, Çevre Ceza Hukuku, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ekokırım

Sayfa Sayısı : 195

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Burcu BAYTEMİR KONTACI

PROTECTION OF THE ENVIRONMENT THROUGH CRIMINAL LAW IN THE
CONTEXT OF INTERNATIONAL REGULATIONS

(M.Sc.Thesis)

Halime AKKOÇ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE ENSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
JULY 2024

ABSTRACT

Due to the global damage and impact caused by environmental issues, particularly since the mid-20th century, legal measures have been employed since the 1970s. As administrative law and private law protections were considered insufficient, the idea of utilizing criminal law in the fight against environmental problems began to develop. This thesis will examine international and regional regulations aimed at protecting the environment through criminal law and analyze how these regulations are reflected in Turkish law. To conduct a study on protecting the environment through criminal law, it is necessary first to assess what the environment is, why it needs protection, and how this is attempted through legal means. Therefore, the content of the concepts of the environment, environmental problems, environmental protection, and environmental rights will be explored. After examining these concepts and the historical development of environmental rights, the thesis will focus on criminal law regulations. In this context, the rules created by the United Nations, other international organizations, and states through multilateral environmental agreements in the field of international law will be addressed. Following this, the regulations made by the European Union, which has taken a leading role in environmental law, will be discussed. Then, the possibility of prosecuting environmental damage before the International Criminal Court will be investigated, and the discussions surrounding ecocide will be included. Finally, the reflections of all these international developments in Turkish law will be evaluated.

Science Code : 50301

Key Words : Environment, Environmental Issues, Right to Environment, Environmental Crimes, Transnational Environmental Crimes, Environmental Criminal Law, International Criminal Court, Ecocide

Page Number: 195

Supervisor : Ass. Prof. Burcu BAYTEMİR KONTACI

TEŞEKKÜR

Uluslararası düzenlemeler bağlamında çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması konulu bu çalışma değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Burcu Baytemir Kontacı danışmanlığında hazırlanmıştır. Tez çalışmam sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, rehberliği ile her zaman cesaretlendiren saygıdeğer danışman hocama çok teşekkür ediyorum. Tez savunma jürisinde yer alan ve çalışmamı titizlikle inceleyerek değerli katkılarını benden esirgemeyen kıymetli hocalarım Doç. Dr. Neslihan Göktürk ve Dr. Öğr. Üyesi Burcu Ertem'e ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Yüksek lisans eğitimim sürecinde akademik bakış açısı kazanmamda büyük katkıları bulunan sayın hocalarım Prof. Dr. İzzet Özgenç, Prof. Dr. Cumhuri Şahin, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Umay Genç, Dr. Öğr. Üyesi Ali Şahin Kılıç ve Arş. Gör. Başar Pancaroğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca lisans eğitimim sürecinde bana ceza hukukunu sevdirek yüksek lisansımı bu alanda yapmama vesile olan hocalarım Prof. Dr. Türkan Yalçın ve Doç. Dr. Fahri Gökçen Taner'e de teşekkürü borç bilirim.

Her zaman muhabbetleriyle, fikirleriyle bana destek olan ve çalışmamda büyük katkıları bulunan Av. Sultan Aslan ve Hilal Yıldırım başta olmak üzere tüm arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tüm bu süreçte anlayış gösteren ve beni destekleyen Av. Cihan Özgülcü'ye de müteşekkirim.

Yaşamımın her döneminde daima yanımda olup sevgi ve desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen annem Kadriye Akkoç'a, babam Fatih Akkoç'a ve kardeşim Mustafa Akkoç'a çok teşekkür ediyorum.

Halime AKKOÇ

Temmuz 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
1.GİRİŞ	1
2. ÇEVRE, ÇEVRE SORUNLARI VE ÇEVRE HAKKI KAVRAMLARI	5
2.1. Çevre Kavramı	5
2.2. Çevre Sorunları	10
2.2.1. Çevre Kirliliği	11
2.2.2. Ormansızlaşma	13
2.2.3.Biyçeşitlilik Kaybı	14
2.2.4. İklim Değişikliği	15
2.3. Çevre Hakkı	17
2.3.1. Çevre Hakkının Tanınması Yoluyla Gelişimi	19
2.3.1.1. BM öncülüğünde yapılan düzenlemeler.....	19
2.3.1.1.1. Stockholm Konferansı.....	19
2.3.1.1.2.Dünya Doğa Şartı	22
2.3.1.1.3.Brundtland Raporu	23
2.3.1.1.4. Rio Konferansı – Dünya Zirvesi	24
2.3.1.1.5. 1994 tarihli Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raporu.....	27
2.3.1.1.6.BM öncülüğünde gerçekleştirilen diğer konferanslar ve alınan kararlar	27
2.3.1.2. Bölgesel ve ulusal düzenlemeler	30
2.3.2. Çevresel Usuli Haklar Yoluyla Çevre Hakkının Gelişimi	33
2.3.3. İnsan Haklarının Çevresel Konulara Uygulanması Yoluyla Çevre Hakkının Gelişimi	36
2.3.3.1.Amerikalılar arası insan hakları sistemi	37
2.3.3.2.Afrika insan hakları sistemi.....	39
2.3.3.3. Avrupa insan hakları sistemi	41
2.3.3.4. Çevrenin çeşitli AİHS hükümleri kapsamında korunması	43
2.3.3.4.1. Yaşam hakkı kapsamında koruma.....	43
2.3.3.4.2. Aile ve özel hayata saygı hakkı kapsamında koruma.....	46
2.3.3.4.3. Mülkiyet hakkı kapsamında koruma	54

2.3.3.4.4. İfade özgürlüğü kapsamında koruma	57
2.3.3.4.5. Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü kapsamında koruma	59
2.3.3.4.6. AİHS 6/1 ve 13. maddelerindeki usuli güvenceler olarak düzenlenen adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı kapsamında koruma	60
3.ÇEVRENİN CEZA HUKUKU ARACILIĞIYLA KORUNMASI	63
3.1. Genel Açıklamalar	63
3.2. Çevre Suçları.....	65
3.3. Sınıraşan Çevre Suçları	69
3.3.1. Sınıraşan Suç Terimi	69
3.3.2. Sınıraşan Çevre Suçlarının Tanımlanması	72
3.4. Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları Bağlamında Çevre Suçları	75
3.4.1. Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları	75
3.4.2. Çalışma Kapsamında İncelenecek Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Seçimi	79
3.4.3. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES).....	83
3.4.3.1. Genel açıklamalar.....	83
3.4.3.2. CITES sistemi	85
3.4.3.3. CITES uygulaması	87
3.4.3.4. CITES kapsamında yasaklanan davranışlar	88
3.4.4. Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Üzerine Montreal Protokolü	92
3.4.4.1. Genel açıklamalar.....	92
3.4.4.2. Montreal Protokolü sistemi	94
3.4.4.3. Montreal Protokolü kapsamında yasaklanan davranışlar	95
3.4.5. Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınmalarının Kontrolü ve Bertarafı Üzerine Basel Konvansiyonu.....	96
3.4.5.1. Genel açıklamalar.....	96
3.4.5.2. Basel Konvansiyonu sistemi	98
3.4.5.3. Basel Konvansiyonu kapsamında yasaklanan faaliyetler.....	101
3.5. Avrupa Birliği Düzeyinde Çevre Suçları	103
3.5.1. Avrupa Birliği Hukuku'ndaki Temel Düzenlemeler.....	108
3.5.2 1998 tarihli Avrupa Konseyi Çevreyi Ceza Hukuku Yoluyla Koruma Konvansiyonu	108
3.5.3. Avrupa Birliği'nde Çevre Suçları ile İlgili Direktiflerin Arka Planı.....	109
3.5.4. 2005/35/EC sayılı Gemilerden Kaynaklanan Kirlilik Direktifi	110
3.5.5. 2008/99/CE Sayılı Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin Direktif	112
3.5.6. 2024/1203 Sayılı “Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin 2008/99/EC ve 200/123/EC sayılı Direktifleri değiştiren” Direktif (Yeni Direktif)	117

3.5.6.1. Genel açıklamalar.....	117
3.5.6.2. Suç türleri	118
3.5.6.3. “Ekokırım” benzeri davranışları kapsayabilecek olan “Nitelikli Suçlar”	123
3.5.6.4. Cezalar.....	124
3.5.6.5. Diğer önemli yenilikler	125
3.6. Uluslararası Ceza Hukuku Düzeyinde Çevreye Zarar Veren Eylemlerin Yargılanması ve Ekokırım Suçu Tartışmaları	126
3.6.1. Cenevre Sözleşmeleri I. Protokol Kapsamında Çevreye Zarar Veren Eylemler.....	127
3.6.2. Roma Statüsü’nde Çevreye Zarar Veren Eylemler	130
3.6.2.1. Uluslararası Ceza Mahkemesi ve yargı yetkisine ilişkin genel açıklamalar	132
3.6.2.2. Çevreye zarar veren eylemler bakımından Roma Statüsü’nün mevcut hükümlerinin değerlendirilmesi.....	135
3.6.2.2.1. Savaş suçu olarak çevreye zarar verme	135
3.6.2.2.2. Soykırım suçu.....	138
3.6.2.2.3. İnsanlığa karşı suçlar	140
3.6.2.3. Uluslararası Ceza Mahkemesi Başsavcılığının çevre suçlarına ilişkin politika belgeleri	143
3.6.3. Ekokırım.....	144
3.6.3.1. Genel açıklamalar.....	144
3.6.3.2. Ekokırım kavramının ortaya çıkışı ve uluslararası bir suç olarak düzenlenmesine ilişkin öneriler.....	145
3.6.3.3. Ulusal ve bölgesel düzeyde ekokırım suçu düzenlemeleri.....	149
3.6.3.4. Ekokırımın Roma Statüsü’ne beşinci çekirdek suç olarak eklenmesi önerilerine ilişkin eleştiriler ve alternatif yollar	150
4. TÜRK HUKUKU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRMELER	153
4.1. Türk Hukuku’nda Çevre Hakkının Gelişimi	153
4.1.1. Anayasal Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi.....	153
4.1.2. Kanuni Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi.....	160
4.2. Türk Hukuku’nda Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunması	162
4.2.1. CITES Doğrultusunda Türk Hukuku’nda Yapılan Düzenlemeler	162
4.2.2. Montreal Protokolü Doğrultusunda Türk Hukuku’nda Yapılan Düzenlemeler	165
4.2.3. Basel Konvansiyonu Doğrultusunda Türk Hukuku’nda Yapılan Düzenlemeler	166
4.3. Türk Hukuku Bakımından Uluslararası Ceza Mahkemesinin Yargı Yetkisi ve Ekokırım Tartışmaları	173
5. SONUÇ	177
KAYNAKLAR	183
ÖZGEÇMİŞ	195

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations/ Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
B.	Bası
B.No.	Başvuru Numarası
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz	Bakınız
C	Cilt
CD.	Ceza Dairesi
CFC	Chlorofluorocarbons/Kloroflorokarbonlar
CITES	The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora / Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.	Çeviren
ÇK	Çevre Kanunu
E.	Esas
EPPO	European Public Prosecutor's Office /Avrupa Kamu Savcılığı Ofisi
FAO	Food and Agriculture Organization of United Nations / Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
HBFC	Hydrobromofluorocarbons /Hidrobromoflorokarbonlar
HCFC	Hydrochlorofluorocarbons/ Hidrokloroflorokarbonlar
HFC	Hydrofluorocarbons / Hidroflorokarbonlar
ICCWC	The International Consortium on Combating Wildlife Crime/ Yaban Hayatı Suçlarıyla Mücadele Uluslararası Konsorsiyumu
IMO	International Maritime Organization / Uluslararası Denizcilik Örgütü
INTERPOL	International Criminal Police Organization / Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı

IUU	Illegal, Unreported, Unregulated/Yasa dışı, Bildirilmeyen, Düzenlenmeyen
K.	Karar
K.T.	Karar Tarihi
m.	Madde
ODS	Ozone Depleting Substances / Ozon Tabakasını İncelten Maddeler
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development/ Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
PIC	Prior Informed Consent / Ön Bildirim Prosedürü
RG	Resmi Gazete
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
UN	United Nations
UNCLOS	United Nations Convention on the Law of the Sea / Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesi
UNEP	United Nations Environmental Programme / Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNODC	United Nations Office on Drugs and Crime /Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi
UNTOC	United Nations Convention against Transnational Organized Crime / Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vs.	vesaire
WHO	World Health Organization / Dünya Sağlık Örgütü
Vol.	Volume
Yar.	Yargıtay
Yay.	Yayınları- Yayınevi

1.GİRİŞ

Günümüzde küresel çevre sorunları, dünyanın en büyük problemlerinden biridir. Çevre sorunları, son yüzyılda ciddi boyutlara ulaşmışsa da aslında çok daha öncesine dayanmaktadır. 15. yüzyıla kadar çevrede meydana gelen değişiklikler ve kirliliğin belirli ve bilinçli bir insan davranışının sonucu olmadığı ve yerel ölçekte seyrettiği gözlemlenmiştir.¹ 18. yüzyılda ise İngiltere’de başlayıp tüm dünyaya yayılan Sanayi Devrimiyle üretim ve tüketimde yaşanan köklü değişiklik, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi tamamen değiştirmiştir. Sanayi Devrimi ile üretimde makinelere geçiş ve seri üretimin başlaması, doğal kaynakların hızla tüketilmesine neden olmuştur. Seri üretimle birlikte bir tüketim toplumunun oluşması da doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı arttırmıştır.² Bunun bir diğer sonucu ise kentlerin sayısının ve nüfusunun artması olmuştur. İnsanlar, doğa ile ilişkilerinde daha bencilce davranmaya ve doğaya acımasızca müdahale etmeye başlamıştır.

1960’lı yıllardan sonra çevre sorunları küresel bir boyut kazanmıştır. Bu döneme kadar çevre sorunlarına dair toplumsal bir bilinç oluşmadığından uluslararası hukukta ve ülkelerin iç hukukunda çevre ile ilgili düzenlemeler bulunmamaktadır. Konu ile ilgili olarak çeşitli spesifik alanlardaki literatüre bakıldığında, çalışmaların hareket noktasının 1970’lerin ilk yılları olarak kabul edildiği görülecektir. Bu durum, çevre sorunlarını açıklamakta kabul edilen üç ana ögenin birbiriyle olan etkileşimin artması ve bunların politik gündeme taşınmasının bu döneme rastlaması ile açıklanmaktadır: *somut çevre sorunları, çevreci hareket ve bilimsel çalışmalar*.³ Çevre sorunlarının ortaya çıkmasına karşılık olarak “çevreci hareket” de doğmuş ve gelişmeye başlamıştır. Çevreci hareketin temelinde, doğanın bencilce ve hoyratça kullanıldığının farkına varılması, doğanın kendi içkin değerinin dikkate alınması ve mevcut endüstriyel sistemin çevre sorunları bağlamında sorgulanması yatmaktadır. Çevreci hareket, çevrenin korunması yönünde kolektif bilincin oluşmasını sağlamış ve bu doğrultuda 1970’lerde pek çok devlette çevre politikaları oluşturularak hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu yıllardan itibaren çevrenin korunması amacıyla birçok uluslararası düzenleme yapılmış ve bunları ulusal düzenlemeler izlemiştir.

¹ Özel, M. (2007). “Çağımız Çevre Sorunlarının Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 2.

² Turgut, N. (2001). *Çevre Hukuku*, Ankara, s. 2.

³ Turgut, a.g.e., 2001, 30.

Çevreye verilen zararların giderilmesinde özel hukuk ve idare hukuku araçlarının kullanılması gerektiği anlayışı baskındır. Buna karşılık bu düzenlemelerin etkin ve gerçekçi bir koruma sağlayamadığı, çevreyi korumaktan uzak oldukları dile getirilmektedir. İşte bu yöndeki kaygılar, çevrenin korunmasında ceza hukukundan yararlanılması düşüncesini ortaya çıkarmıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan bu düşünce takip eden süreçte geniş kesimlerce kabul görmeye başlamıştır. Dolayısıyla, çevrenin hukuk aracılığıyla korunması anlayışının henüz kısa bir geçmişinin olduğu söylenebilir.

Çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması ile ilgili bir çalışma yapabilmek için ilk aşamada “çevre”nin ne olduğu, neden korunmaya muhtaç olduğu ve bunun hukuk aracılığıyla nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığı gibi hususların değerlendirilmesi ve bu çalışma kapsamında “çevre”, “çevre sorunları” ile “çevre hakkı” kavramlarına hangi anlamı vereceğimizi tespit etmemiz gerekmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde bu kavramlara ilişkin genel bir hukuki çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Akabinde çevre hakkının ortaya çıkışı, insan haklarıyla ilişkisi ile küresel ve ulusal düzeyde gelişimi incelenecektir. Bu bölümde ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin çevre hakkı ile ilgili olarak verdiği başlıca kararlara yer verilecektir.

Akabinde ilk olarak çevre ceza hukukuna ilişkin temel noktalara değinilecek; çevre suçu ve sınıraşan çevre suçu kavramlarından ne anlaşılması gerektiğine değinilecektir. Akabinde tezin ana konusu olan uluslararası ceza hukuku düzenlemeleri incelenecektir. Bu bağlamda uluslararası hukuk alanında Birleşmiş Milletler, diğer uluslararası örgütler ve devletlerin çok taraflı çevre anlaşmaları yoluyla bir araya gelerek oluşturduğu hukuki düzenlemelere yer verilecektir. Ardından çevre hukuku alanında öncü rol üstlenen Avrupa Birliği tarafından çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması için yapılan düzenlemelere yer verilecektir. Nihayet, Uluslararası Ceza Mahkemesi önünde çevreye verilen zararların yargılanma imkânı olup olmadığı araştırılacak ve bu doğrultuda Roma Statüsü’nde yer alan suçlar bakımından inceleme yapılacaktır. Ayrıca çalışmada, çevreye verilen zararın Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin yargı yetkisi kapsamında “ekokırım (*ecocide*)” şeklinde beşinci çekirdek suç olarak tanınması için yapılan tartışmalara yer verilecektir.

Nihayet tüm bu gelişmelerin Türk Hukuku'na nasıl yansıdığına değinilecektir. İlk olarak çevre hakkının Türk Hukuku'ndaki gelişimi anayasal ve kanuni düzeyde olmak üzere iki ayrı şekilde ele alınacaktır. Ardından çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunmasına ilişkin uluslararası gelişmelere paralel olarak 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun⁴ topluma karşı suçlar kısmında ilk kez bağımsız bir suç olarak düzenlenen çevreye karşı suçlar, çalışma kapsamında incelenen çok taraflı çevre anlaşmaları bağlamında değerlendirilecektir. Bu anlamda Türk Ceza Kanunu'ndaki çevreye karşı suçlar, unsurları bakımından klasik bir şekilde ayrıntılı olarak incelenmeyecek; çalışmanın sınırları doğrultusunda çok taraflı çevre anlaşmaları bakımından irdelenecektir. Son olarak Türkiye'nin ekokırım suçu tartışmaları bakımından nerede durduğu değerlendirilecektir.

⁴ Türk Ceza Kanunu, Resmi Gazete Tarih ve Sayı: 12/10/2004-25611;
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

2. ÇEVRE, ÇEVRE SORUNLARI VE ÇEVRE HAKKI KAVRAMLARI

2.1. Çevre Kavramı

Çevreyi etkili bir şekilde koruyabilmek için çevre kavramının kapsamının belirlenmesi gerekmektedir. Çevre, sözlüklerde “bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi”⁵, “herhangi bir şeyi çevreleyen nesneler/bölge, etraf” ya da “bir kişinin veya başka bir organizmanın yaşadığı geliştiği veya bir şeyin var olduğu fiziksel çevre veya koşullar”⁶ olarak tanımlanmıştır. Ancak bu tanımlar ya çok geniştir ya da dar bir şekilde çevreyi sadece doğa ile sınırlamaktadır.⁷ Geniş ölçekli bir tanımlama yapmak hukuki belirsizliğe yol açabileceği gibi dar bir çerçeve çizmek de amaçlanan etkili korumanın sağlanmasına engel olabilir.⁸ Etkili korumanın sağlanabilmesi için hukuki açıdan özenli bir çevre tanımının yapılması gerekmektedir. Korumaya değer çevreyi nasıl tanımladığımız çevrenin korunması için yapılacak olan düzenlemeleri belirleyecektir.

Öğretide bazı yazarlar çevreyi tanımlamak için çeşitli alt ayrımlar yapma yoluna gitmiştir. İlk olarak “fiziksel çevre” ve “toplumsal çevre” ayrımı yapılmaktadır. Fiziksel çevre; litosfer, atmosfer, biyosfer ve hidrosferden oluşmakta; biyotik (canlı) ve abiyotik (cansız) unsurları barındırmaktadır. Bununla birlikte fiziksel çevre de “doğal” ve “yapay” çevre olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Doğal çevre, insan dışında doğal değişimler ve dönüşümlerin etkisinde olan yaşam alanını ifade ederken; yapay çevre ise insanlığın bilgi birikimiyle oluştura geldiği tamamen insan ürünü olan yaşam alanını ifade eder.⁹ Nihayet toplumsal çevre de insanlığın fiziksel çevrede oluşturduğu sosyal siyasal ve ekonomik ilişkiler bütünüdür.¹⁰ Bu ayrımların net kategoriler ortaya koymaktan uzak olmakla birlikte sosyal bilimlerde doğal ve yapay çevre ayrımının öne çıktığı belirtilmektedir.¹¹ Daraltıcı bir yaklaşımla çevre

⁵ Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> , erişim tarihi: 03.07.2023

⁶ Oxford English Dictionary,

<https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=environment> , erişim tarihi: 03.07.2023

⁷ Arslan, K. B. (2022). “The Extraterritorial Application of Human Rights Treaties in the Context of Environmental Transboundary Harm”, *Public and Private International Law Bulletin*, 42(1), 455-184. 3.

⁸ Maviş, V. (2020). Türk Ceza Kanunu'nda Çevreye Karşı Suçlar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 6.

⁹ Güneş, A. (2023). Çevre Hukuku, Ankara, 22.; Turgut, a.g.e., 2001, 10. ; Yokuş Sevük, H. (2017). Çevre Hukuku-Doğal Çevrenin Korunması, Ankara, 2.

¹⁰ Keleş, R/Hamamcı, C./Çoban, A. (2015). Çevre Politikası, Ankara, 35-36.

¹¹ Turgut, a.g.e., 2001, 5.; Güneş, a.g.e., 2023, 23.

tanımının, doğal çevre ile sınırlandırılması bugün içinde bulunulan yaşam şekli düşünüldüğünde pek gerçekçi olmaz.¹² Bugün doğal çevre ile yapay çevre birçok yerde iç içe geçmiş durumdadır. Ayrıca karşı karşıya kaldığımız çevre sorunları böyle bir ayrımın ötesini tehdit etmektedir. Bu bakımdan daha kapsayıcı bir çevre tanımı gereklidir.

Çevre kavramının tanımlanması ve çevre hukuku ile çevre politikalarının oluşturulması aynı zamanda bir etik sorundur.¹³ Çevre etiği insanın, insan dışı çevreyle olan ilişkisinde ortaya çıkan etik sorunların incelenmesidir.¹⁴ Çevre etiğinin merkezinde neyin önemli ve değerli olduğu sorusu vardır. Bu soruya verilen cevaba göre farklı çevre etiği yaklaşımları bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında başlı başına bir disiplin olan çevre etiği yaklaşımlarından insan merkezli yaklaşım, canlı merkezli yaklaşım ve çevre merkezli yaklaşım olmak üzere yalnızca üçüne değinilecektir.

İnsan merkezli yaklaşım (*anthropocentric*), her şeyden evvel insanı ve doğayı birbirinden ayrı iki yapı olarak ele alır ve insanın doğaya egemen olduğunu kabul eder.¹⁵ Bu yaklaşıma göre insan diğer canlılardan üstün olup doğal kaynaklar insanın emrindedir. Doğal kaynakların artan tüketimi, insan hayatını tehlikeye sokacağı için sınırlandırılmalıdır. Bir başka deyişle insanın doğayla olan ilişkisinde birtakım sınırlar olmalıdır ancak bu sınırların amacı insanın menfaatinin korunmasıdır.¹⁶ Bu yaklaşıma göre doğal hayatın kendinden kaynaklanan bir değeri olmayıp, insanın varlığı için araçsal olması sebebiyle değer atfedilmektedir. Geri kalan her şey değerini insanla olan ilişkisinden almaktadır. Çevre sorunlarının kökeninde insan ve doğanın ayrı kabul edilmesi ve insanın doğaya egemen olması gibi insan merkezli yaklaşımın yattığı iddiası tarihsel olarak çevre etiğinde etkili olmuştur.¹⁷

Canlı merkezli (*biocentric*) yaklaşım, tüm canlıların ahlaki olarak eşit statüye ve değere sahip olduğu anlayıştır. Bu yaklaşıma göre çevre sadece insanlara kaynak

¹² Maviş, a.g.e.,2020, 9.

¹³ Semiz, Y. (2016). *Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 7.

¹⁴ Palmer, C., McShane, K., Sandler, R. (2014) "Environmental Ethics", *Annual Review of Environmental Resources*, 39, 419-442, 420. Erişim Tarihi: 19.01.2024.

¹⁵ Yokuş Sevik, a.g.e. 2017, 8.

¹⁶ Turgut, a.g.e., 2001, 41.

¹⁷ Palmer, McShane, Sandler, a.g.m.,2014, 423.

sağladığı için değil, tüm canlıların korunmaya layık içsel bir değeri olduğu için korunmalıdır.¹⁸ Biyolojik türlerden oluşan çevre aynı zamanda insan sömürsünden de korunmalıdır. Çeşitli yorum farklılıklarına karşın birçok canlı merkezli yaklaşım savunucuları, tüm canlıların yarar ve zarar görebileceğini dolayısıyla kendilerine ait çıkarlarının olduğunu ve bunlara saygı duyulması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte tüm canlıların eşit değerde olduğunu savunanlar (*Biocentric Egalitarianism*) ile bazı canlıların ahlaki açıdan diğerlerinden daha önemli olduğunu savunanlar (*Biocentric Inegalitarianism*) arasında ciddi bir ayrım vardır.¹⁹ *Biocentric Inegalitarianism* savunucuları, duyarlılık gibi daha kompleks psikolojik kapasiteye sahip olan varlıkların, bunlara sahip olmayanlara göre daha yüksek ahlaki değerde olduğunu ileri sürer.²⁰

Hem insan merkezli yaklaşım hem de canlı merkezli yaklaşım, bireysel olarak insan ve hayvanlara yönelik etik odaklanmanın hiç de çevresel olmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Bireylere odaklanmanın çevresel açıdan uygunsuz olduğu, bunun yerine çevre merkezli yaklaşım gibi daha bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği savunulmaktadır.

Çevre merkezli (*ecocentric*) yaklaşım, insan ve doğayı bir bütün olarak ele alır ve doğanın kendisini korumaya layık bir değer olarak kabul eder.²¹ Bu yaklaşıma göre insanlar ve diğer tüm varlıklar hep birlikte yeryüzündeki yaşamın eşit öğeleridir ve insan diğerlerinden üstün değildir.²² Çevreyi merkeze alan bu yaklaşım, algılanan yararlılıkları ya da insanlar için önemleri ne olursa olsun, tüm canlı organizmalara ve onların doğal çevrelerine gerçek bir değer verir. Çevre kendi içinde korunmaya layık, özerk bir yasal değere sahip olmalıdır. Böyle bir yaklaşım, iklim değişikliği, ekosistem kaybı, kirlilik ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi çevre sorunları ile baş etmede bütüncül bir bakış açısıyla hareket etmeyi sağlar. Bu yaklaşımla hazırlanan Ekvador Anayasası örnek verilebilir. 2008 tarihli Ekvador Anayasası, “Doğanın Hakları” başlıklı 7. Bölümünde *Pacha Mama* olarak adlandırılan doğaya birtakım haklar

¹⁸ Ertan, B. (2004). “2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 93-108, 98.

¹⁹ Palmer, C., McShane, K., Sandler, R. , *a.g.m.* 2014, 423.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Durland, K. (2008), “The Prospects of a Viable Biocentric Egalitarianism”, *Environmental Ethics*, 30(4), 401-416.

²¹ Yokuş Sevik, a.g.e., 2017, 9.

²² Turgut, a.g.e., 2001, 42.

tanınmaktadır.²³ *Pacha Mama*, hayatın yeniden üretildiği ve gerçekleştiği yerdir; varlığına, yaşam döngülerinin, yapısının, işlevlerinin ve evrimsel süreçlerinin korunmasına ve yenilenmesine bütünsel saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.²⁴ Burada doğa doğrudan kişileştirilmemiştir, hukukun karşısında bütüncül olarak hak sahibi bir varlık olarak kabul edilmiştir.²⁵ Bu doğrultuda Anayasa'da belirtilen şartları sağlamak kaydıyla tüm bireyler, topluluklar, halklar ve milletler, doğanın haklarını uygulamaya koymak için kamu otoritelerine başvurabilirler.²⁶ Bu Anayasa maddesi, doğanın korunması için yasal bir yol sağlamıştır; teorik olarak, herhangi bir kişi Ekvador'un çevresi adına hareket edebilir ve belirli bir alan veya bölgenin tahribatını önlemek için dava açabilir.²⁷

Söz konusu yaklaşımlar, uluslararası belgelerin ve ulusal mevzuatların oluşmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte uluslararası anlaşmalar, bildiriler ve kılavuzlara bakıldığında çoğunlukla bir çevre tanımı yapmaktan kaçınıldığı görülmektedir. Bir tanımın yapıldığı hallerde ise bunlar birbirinden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla uluslararası hukukta genel olarak kabul görmüş tek bir çevre tanımından söz edilemez.²⁸

Uluslararası düzenlemelerde yer alan tanımları incelemeye geçmeden evvel çevre kavramını, ekoloji ve ekosistem kavramlarından ayırt etmek önemlidir. Ekoloji, organizmaların birbirleriyle ve yaşadıkları çevreyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır.²⁹ 19. yüzyıldan bu yana önemi artan ve gelişerek çeşitli alt disiplinlere ayrılan ekoloji, çevre ile aynı anlama gelmemektedir. Bir bilim dalı olarak gelişen ekoloji, çevrenin ayrı bir hukuk dalı olarak ortaya çıkmasında rol oynamıştır.³⁰ İnsanın da dahil olduğu doğanın yapısını ve işleyişini ele aldığı için insanın eylemleriyle doğada sebep

²³ Constitution Of The Republic Of Ecuador, 2008 Ekvador Cumhuriyeti Anayasasının İngilizce metni için bkz: <https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>

²⁴ 2008 Ekvador Cumhuriyeti Anayasası md. 71(1).

²⁵ Kocatüfek, K. (2022), Çevre Hukukunda Yeni Bir Yaklaşım: Çevrenin Hakkı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 74.

²⁶ 2008 Ekvador Cumhuriyeti Anayasası md. 71(2).

²⁷ Carbonell, A. (2024), *The Legal Protection of Pachamama: The Implications of Environmental Personhood in Ecuador*, Columbia Undergraduate Law Review, <https://www.culawreview.org/journal/the-legal-protection-of-pachamama-the-implications-of-environmental-personhood-in-ecuador>

²⁸ Güneysu, G. (2014). Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması, Adalet Yayınevi, Ankara, 52.

²⁹ Güneş, a.g.e., 2023, 24

³⁰ Turgut, N. (2009). Çevre Politikası ve Hukuku, Ankara, 62 vd.

olduğu etkiler ile de ilgilenir.³¹ Ekosistem ise belirli bir bölgedeki canlı ve cansız varlıkların etkileşimini ifade eder. Ekosistemi belli bir ölçüyle nitelenmek mümkün değildir. Dolayısıyla dünyanın tamamı bir ekosistem olup sayısız parçalarından her birinin de bir ekosistem teşkil ettiğini söylemek mümkündür.³²

Çevreye ilişkin ilk uluslararası bildiri olan 1972 tarihli Stockholm Bildirisi'nde³³ spesifik bir tanıma yer verilmeksizin sadece "insanın çevresi"ne (*man's environment*) atıfta bulunulmuştur. Bildirinin girişinde, çevrenin doğal ve insan yapımı olmak üzere iki yönü içerdiğini ve bunların "*insanın refahı ve yaşam hakkı dahil temel insan haklarından yararlanması için gerekli olduğu*" belirtilmiştir.³⁴ Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan 1987 tarihli Brundtland Raporu'nda ise Komisyon Başkanı Gro Harlem Brundtland daha da kısa bir tanım yapmıştır: "*Çevre hepimizin yaşadığı yerdir.*"³⁵ Stockholm Bildirisi ve Brundtland Raporu'na ileride ayrıntılı olarak değinilecektir.

Avrupa Konseyinde 8 Haziran 1993 tarihinde kabul edilen ve "Lugano Sözleşmesi" olarak da bilinen "Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi"³⁶ 2. maddesine göre "*çevre; hava, su, toprak, hayvan varlığı (fauna) ve bitki varlığı gibi biyotik ve abiyotik doğal kaynaklar ile aynı faktörler arasındaki etkileşimler ile kültürel mirası oluşturan mallar ve manzara/peyzaj (landscape) karakteristik unsurlarını kapsamaktadır.*"³⁷ Bu tanım çevreyi doğa ile sınırlamamakta çevreyi hem beşerî çevreyi hem de doğal çevreyi içine

³¹ Özer, M.A. (2001). "Derin Ekoloji", *Çağdaş Yerel Yönetimler Derisi*, 10(4), 61-79, 63.

³² Güneş, a.g.e, 2023,25.

³³ Stockholm Declaration and Action Plan for the Human Environment, Stockholm, 16 June 1972; Stockholm Bildirisi'nin İngilizce metni için bkz :

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/nl7/300/05/pdf/nl730005.pdf?token=USshRTPEDjSQ8Kobe&fe=true>

³⁴ Stockholm Bildirisinin Giriş bölümü tam olarak şu şekildedir: "İnsan, çevresinin hem bir yaratığı hem de şekillendiricisidir; bu çevre ona fiziksel beslenme sağlar ve entelektüel, ahlaki, sosyal ve ruhsal gelişim fırsatı sunar. İnsan ırkının bu gezegendeki uzun ve çetin evrimi boyunca, bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte, insanın çevresini sayısız şekilde ve benzeri görülmemiş bir ölçekte dönüştürme gücü kazandığı bir aşamaya gelinmiştir. Hem doğal hem de insan yapımı çevrenin unsurları, insanın refahı ve temel insan haklarından yararlanması için- hatta yaşam hakkı dahil- esastır."

³⁵ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427, 1987. ; Brundtland Raporunun İngilizce Metni için bkz: file:///C:/Users/90537/Downloads/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf ; Başkanın Konuşması, 7.

³⁶ Convention on Civil Liability for Damage Resulting From Activities Dangerous to the Environment, European Treaty Series- No. 150, adopted by Council of Europe, Lugano, 21 June 1993. ; Sözleşme Metni için bkz: <https://rm.coe.int/168007c079>

³⁷ Lugano Sözleşmesi, m. 2(10).

alacak şekilde genişletmekte aynı zamanda gelecek nesillere miras bırakılacak ortamı da çevre kavramı içinde değerlendirmektedir. Böyle kapsamlı bir yaklaşım uluslararası hukuktaki eğilimle ve çevre hareketleriyle de uyumludur.

2.2. Çevre Sorunları

İnsan var olduğundan bu yana ihtiyaçlarını karşılamak için çevre ile etkileşim içinde olmuştur. İnsan ve çevre arasındaki bu etkileşim özellikle Sanayi Devrimi ile büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bilim ve teknolojinin hızlı ivmesi sayesinde insan, çevresini sayısız şekillerde ve benzeri görülmemiş bir ölçekte değiştirme gücünü elde etmiştir. Yanlış veya dikkatsizce uygulandığında aynı gücün, dünyayı tehdit eden birçok ciddi çevre sorununa yol açtığı bugün herkesin malumudur.

Karşı karşıya olduğumuz çevre sorunları, nedenleri ve sonuçları bakımından iç içe geçmiş durumdadır; bir çevre sorununun sonuçları bir başka çevre sorununun ortaya çıkmasına sebep olabilir.³⁸ Bu nedenle çözüm, büyük güçlük içermektedir. Çevre sorunları, doğrudan ya da dolaylı olarak evrensel nitelik taşımaktadır. Yerel ölçekte seyreden sorunların uzun vadede evrensel nitelikli sonuçlar doğurduğu gözlenmiştir.³⁹ Çevre sorunlarının yol açtığı olumsuz sonuçlar kalıcı olabilir. Bu bakımdan sadece yerel ölçekte alınan önlemler çevre sorunlarının sınır aşan etkileriyle mücadele etmekte yetersiz kalabilir.

Çevresel bozulma (*environmental degradation*), ekosistem dahil olmak üzere su, toprak, hava gibi doğal varlıkların tükenmesi, habitat ihlali, yaban hayatının yok edilmesi ve çevre kirliliği yoluyla çevrenin bozulmasıdır.⁴⁰ Çevresel bozulma, doğal çevrenin bir şekilde tehlikeye atıldığı, biyolojik çeşitliliğin ve çevrenin genel sağlığının azaldığı bir süreçtir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından yayımlanan 2019 tarihli 6. Küresel Çevre Görünümü (*The Global Environment Outlook "GEO"*) Raporu'nda⁴¹ kentleşme, hızlı nüfus artışı, ekonomik kalkınma ve ulaşım gibi faktörlerden kaynaklanan çevresel bozulmanın insanların sağlığı üzerinde ciddi sonuçlar doğurabileceği; özellikle Afrika, Asya ve Orta Doğu'daki şehir ve

³⁸Miller, A. (1999). *Environmental Problem Solving: Psychosocial Barriers to Adaptive Change*, Springer Publishing, New York, 2.

³⁹Turgut, a.g.e.,2001, 8.

⁴⁰ Bentley, R. (2022). "Types, Causes And Effects Of Environmental Degradation", *African Journal of Geography and Regional Planning*, 9 (3),1-2, 1.

⁴¹ UN Environment (2019). *Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*. Nairobi. DOI 10.1017/9781108627146.

bölgelerde 2050 yılına kadar milyonlarca erken ölümün meydana gelebileceği, tatlı su sistemlerindeki kirleticilerin neden olduğu anti-mikrobiyal direncin küresel olarak önemli bir ölüm nedeni haline gelmesine yol açabileceği belirtilmiştir.⁴² Raporda, arazi bozulmasını, hava kirliliğini ve biyoçeşitlilik kaybını azaltmak; iklim değişikliğinin azaltılmasını, su yönetimini ve afet önleme ve müdahaleyi iyileştirmek için acil eylem çağrısında bulunulmuştur.⁴³

Temel çevresel bozulma türleri; kirlilik, ormansızlaşma, biyolojik çeşitliliğin azalması, çölleşme, iklim değişikliği, sera etkisi, küresel ısınma, asit yağmurlarıdır. Bunların bir kısmı bu başlık altında açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Çevre Kirliliği

Kirlilik, herhangi bir maddenin veya herhangi bir enerji biçiminin dağıtılabileceğinden, seyreltilebileceğinden, ayrıştırılabileceğinden, geri dönüştürülebileceğinden ya da zararsız bir biçimde depolanabileceğinden daha hızlı bir oranda çevreye karışmasıdır.⁴⁴

Su kirliliği, zararlı maddelerin bir dereyi, nehri, gölü, okyanusu, yeraltı suyunu veya başka bir su kütleini kirletmesi, suyun kalitesini bozması ve onu insanlar, bitkiler ve hayvanlar için toksik hale getirmesi durumunda ortaya çıkar. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın açıkladığı veriler⁴⁵, özellikle önemli araştırmalar, su kaynaklarına ulaşan kirleticilerin miktarının ve çeşitliliğinin 1970'lerden bu yana arttığını göstermiştir. Bunlar yalnızca geleneksel su kaynaklı hastalıklardan sorumlu olan mikroorganizmalar gibi biyolojik kirleticileri değil, aynı zamanda ağır metalleri ve gübreler ve böcek ilaçları dahil sentetik kimyasalları da içerir. Dünyadaki nehir ve göllerin yarısı ciddi biçimde kirlenmiş, dünyadaki sulak alanların %50'si son yüzyılda

⁴²Nakweya, G. (2019). "Environmental Degradation Threat To Health, Says UN", *SciDev.Net – Environment*,2

⁴³ Küresel Çevre Görünümü (The Global Environment Outlook "GEO"), genellikle Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından dünya çapında yürütülen; küresel çevrenin durumunu ve yönünü inceleyen bir süreçtir. Süreç, çevrenin mevcut durumunun bir değerlendirmesini, çevresel sorunları ele almak için alınan politikaların ve eylemlerin etkinliğinin değerlendirilmesini ve gelecekteki çevresel eğilimlerin tahminlerini sağlar. Aynı zamanda UNEP'in en önemli çevresel değerlendirmesi olarak anılır. 1995 yılından bu yana yürütülen süreçler ve güncel durum için bkz: <https://www.unep.org/geo/>

⁴⁴ Özkara, A., Akyıl, D. (2019). "Environmental Pollution and Pollutants on the Ecosystem: A Review", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 11(2), 11–17, 11.

⁴⁵ UNEP, (2007), 4. Küresel Çevre Görünümü Raporu, 118 vd. https://na.unep.net/atlas/datas/sites/default/files/GEO-4_Report_Full_en.pdf

yok olmuştur.⁴⁶ Benzer şekilde, en önemli yeraltı suyu akiferlerinin çoğunda aşırı madencilik yapıldığı için su tablaları zaten çok derin olup her yıl metrelerce azalmaktadır.⁴⁷

Hava kirliliği, atmosferin doğal özelliklerini değiştiren herhangi bir kimyasal, fiziksel veya biyolojik ajanın iç veya dış ortamı kirletmesidir.⁴⁸ Motorlu taşıtlar, endüstriyel tesisler, ev ile ilgili kullanılan yakma araçları ve orman yangınları yaygın hava kirliliği kaynaklarıdır.⁴⁹ Önemli halk sağlığı endişesi yaratan kirleticiler arasında partikül madde,⁵⁰ karbon monoksit, ozon, nitrojen dioksit ve kükürt dioksit yer alır. Dış ve iç ortam hava kirliliği solunum yolu hastalıklarına ve diğer ve hatta ölüme neden olabilir, hayvanlar gibi diğer canlı organizmalara da zarar verebilir, besin kaynaklarını ve mahsulleri olumsuz etkileyebilir, ayrıca doğal ve yapay çevreye zarar verebilir.⁵¹ Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organisation- WHO*) verileri, küresel nüfusun neredeyse tamamının (%99) kılavuz sınırlarını aşan ve yüksek düzeyde kirletici içeren hava soluduğunu, düşük ve orta gelirli ülkelerin en yüksek maruziyetten mustarip olduğunu göstermektedir. 2019 yılında dış ortam hava kirliliğine maruz kalmanın bir sonucu olarak yaklaşık 4,2 milyon ölüme neden olduğu ve bu ölümlerin %89'unun Güneydoğu Asya ve Batı Pasifik bölgelerindeki ülkelerde gerçekleştiği belirtirmiştir.⁵² Hava kalitesi, küresel olarak dünyanın iklimi ve ekosistemleriyle yakından bağlantılıdır. Hava kirliliğine neden olan etmenlerin çoğu (yani fosil yakıtların yanması) aynı zamanda sera gazı emisyonlarının da kaynağıdır; bu da çevre sorunlarının birbiriyle iç içe geçmiş olmasına örnek teşkil eder.⁵³

Toprak kirliliği, katı veya sıvı atık maddelerin, toprağı ve yeraltı sularını kirletecek, halk sağlığını tehdit edecek, toprağın kalitesini ve verimliliğini bozacak, doğal çevreyi etkileyecek şekilde toprakta veya yer altında birikmesiyle oluşur.

⁴⁶ WWF, [Half of the world's wetlands have disappeared since 1900! | WWF \(panda.org\)](https://www.panda.org)

⁴⁷ Salman, M.A.S. (2021), "Freshwater Resources", The Oxford Handbook Of International Environmental Law, London: Second Edition, 513.

⁴⁸ Okowa, P. (2021), "Transboundary Air Pollution", The Oxford Handbook Of International Environmental Law, London: Second Edition, 477.

⁴⁹ Hill, M.K. (2010). Understanding Environmental Pollution , Cambridge University Press, Cambridge, 119.

⁵⁰ Partikül madde (PM), sülfat, nitrat, amonyak, sodyum klorür, siyah karbon, mineral tozu veya sudan oluşan solunabilir partikülleri ifade eder.
<https://www.who.int/publications/i/item/9789240034228>

⁵¹ WHO, (2019). 'Healthy environments for healthier populations: Why do they matter, and what can we do?' UN Doc WHO/CED/PHE/DO/19.01.

⁵² WHO (2024). "Air Pollution", https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1

⁵³ Okowa, a.g.m., 2021, 478-479.

Kimyasallar, gübreler, pestisitler, organik gübreler, atık yiyecekler, radyoaktif atıklar, kıyafetler, plastikler, şişeler ve deri eşyalar gibi maddeler toprak kirliliğine neden olur.⁵⁴ Ağır metal kirliliği de dünyanın birçok yerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Toprak kirliliği, insan ve ekosistemin hayatta kalması üzerinde geniş kapsamlı sonuçlar doğurarak bu hassas dengeyi önemli ölçüde bozar. Özellikle büyük endüstriyel kazalar ve özellikle madencilik sektöründeki uzun süreli endüstriyel yanlış yönetim, çok büyük arazileri kirletmektedir.⁵⁵

2.2.2. Ormansızlaşma

Ormanlar, dünya kara kütlelerinin üçte birini kaplayarak dünyadaki karada yaşayan hayvan, bitki ve böcek türlerinin yarısından fazlasına ev sahipliği yapmaktadır. Ormanlar, ısıyı hapseden sera gazlarının atmosfere salınmasını engelleyerek gezegenin aşırı ısınmasını önler; aynı zamanda fırtına ve su baskınlarının etkilerini tamponlar. Nehirleri besleyerek içme suyu sağlar, 1,6 milyar insanın geçimini destekler.

Ormansızlaşma, bir ormanın veya orman parçasının bir araziden uzaklaştırılması ve bu arazinin daha sonra orman dışı kullanıma dönüştürülmesidir.⁵⁶ İnsan nüfusunun hızla artması ve kentsel yayılma, orman arazilerinin tarım için kullanılması, hayvan otlatma, yakacak odun hasadı ve ağaç kesimi ormansızlaşmanın nedenlerinden bazılarıdır. UNEP, 2015-2020 tarihleri arasında her yıl 10 milyon hektar ormanın, orman dışı arazi kullanımlarına dönüştürüldüğünü ve bunun yaklaşık İzlanda büyüklüğünde bir alana tekabül ettiğini duyurmuştur.⁵⁷ Ormansızlaşma, bir ormandaki değerli bitki ve yaban hayatı türlerini kalıcı olarak yok eder. Ayrıca toprak erozyonu, mahsul veriminin azalması, su baskını ve su döngüsünün bozulması gibi ek hasarlara da neden olabilir. Aynı zamanda küresel ısınmaya da katkıda bulunur; çünkü ormanların ve bitki örtüsünün yok edilmesi sera gazı üretir, orman boyutunun azalması ise ormanın atmosferden karbondioksit emme yeteneğini azaltır. Amazon yağmur

⁵⁴ Özkara, Akyıl, *a.g.m.*, 2019, 13.

⁵⁵ UNEP. (2024). "Land and Soil", <https://www.unep.org/beatpollution/forms-pollution/land-and-soil>

⁵⁶ National Geographic Society, (2023) "Deforestation". <https://education.nationalgeographic.org/resource/deforestation/>

⁵⁷ UNEP. (2024), "Forests", <https://www.unep.org/explore-topics/forests>

ormanları, dünya üzerindeki tüm kara alanlarının emdiği karbondioksitin dörtte birini emer. Ancak, günümüzde emilen miktar 1990'lara kıyasla %30 oranında azalmıştır.⁵⁸

2.2.3.Biyçeşitlilik Kaybı

Biyolojik çeşitlilik ya da biyçeşitlilik, belirli bir alandaki tüm farklı yaşam organizmalarını, bitkiler, hayvanlar, mantarlar ve diğer canlıları içerir. Bu, devasa sekoya ağaçlarından mikroskop olmadan görünmesi imkansız olan tek hücreli alglere kadar her şeyi kapsar. Ayrıca ekosistemlerin, yani canlı topluluklarını ve bunların ortamlarının çeşitliliğini de ifade eder.⁵⁹ Tüm türler birbirine bağlıdır; birbirlerine bağımlıdırlar. Biyolojik çeşitliliğin azalmasıyla bu bağlantılar zayıflar ve bazen kopar, bu da ekosistemdeki tüm türleri etkiler.⁶⁰

Son yüzyılda, dünya genelindeki biyolojik çeşitlilik dramatik bir şekilde azalmıştır.⁶¹ İklim değişikliği, ormansızlaşma, insan faaliyetlerinin doğal yaşam alanlarını değiştirmesi ve yok etmesi, biyolojik çeşitliliğin kaybının başlıca nedenlerinden biridir.⁶² Biyçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Üzerine Hükümetler arası Bilim-Politika Platformu (*The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services- IPBES*)⁶³ tarafından yayınlanan 2019 tarihli Biyçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Üzerine Küresel Değerlendirme Raporu'nda, yaklaşık bir milyon bitki ve hayvan türünün, aşırı avlanmanın yanı sıra endüstriyel tarım ve hayvancılık için arazilerin genişletilmesi gibi antropojenik nedenlerden dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

⁵⁸National Geographic Society, (2024) “Amazon Deforestation and Climate Change”. <https://education.nationalgeographic.org/resource/amazon-deforestation-and-climate-change/>

⁵⁹ National Geographic Society, (2024). “Biodiversity”. <https://education.nationalgeographic.org/resource/biodiversity/>

⁶⁰ Greenpeace. (2024). “Biodiversity Loss: A Beginner's Guide”. <https://www.greenpeace.org.uk/challenges/wildlife-and-biodiversity/biodiversity-loss/>

⁶¹ United Nations-Climate Actions. (2024). “Biodiversity - Our Strongest Natural Defense Against Climate Change”. <https://www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/biodiversity>

⁶² Adebayo, O. (2019). Loss Of Biodiversity: The Burgeoning Threat To Human Health. *Annals Of Ibadan Postgraduate Medicine*, 17(1), 1-3,1. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6871202/>

⁶³ The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services-IPBES, 150 devletin üyesi olduğu 2012’de biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı, uzun vadeli insan refahı için biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetlerine yönelik bilim-politika arayüzünü güçlendirmek amacıyla devletler tarafından kurulan bağımsız bir hükümetler arası organdır.

⁶⁴ Brondizio, S, Settele, J.,Diaz,,S.Ngo,H.T.,(2019),Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services of The Intergovernmental Science-Policy Platform On Biodiversity and Ecosystem Services.

Biyoçeşitlilik kaybı, temiz su ve kaliteli havaya erişimi tehdit eder.⁶⁵ Ormanlık alanların ve deniz biyoçeşitliliğinin kaybı, karbondioksit emilimi kapasitesinin azalmasına; ekolojik işleyişte dengesizlikler yaratarak ekosistemdeki denenin bozulmasına yol açar. Küresel gıda güvenliğini tehlikeye sokar.⁶⁶

2.2.4. İklim Değişikliği

Yeryüzüne ulaşan güneş ışınlarının neredeyse yarısı yeryüzünden yansır. Yansıyan bu güneş ısınlarının bir kısmı atmosferde yer alan su buharı, karbondioksit, ozon, metan gibi gazlar tarafından tutulur. Bu şekilde yeryüzünün sıcaklığı dengede kalır. Bu gazlar sera gazı olarak anılır ve bu doğal etkiye de sera gazı etkisi denir.⁶⁷ Atmosferdeki sera gazları, Sanayi Devrimi sonrasında artış göstermiş ve atmosferin bileşenleri değişmeye başlamıştır.⁶⁸ İnsan faaliyetleri özellikle fosil yakıtların yakılması sera gazı seviyelerini artırması gezegenin ortalama yüzey sıcaklığını yükselterek iklim değişikliğine katkıda bulunur.⁶⁹

“İklim değişikliği” dünyanın yerel, bölgesel ve küresel iklimlerini tanımlayan ortalama hava koşullarındaki uzun vadeli değişikliği ifade eder. Aynı zamanda “iklim değişikliği” bu değişikliklerin geniş bir yelpazede gözlemlenen etkileri için de kullanılır. 1992 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde iklim değişikliği, *“karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen doğal iklim değişkenliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde küresel atmosferin bileşimini değiştiren insan faaliyetleri nedeniyle iklimde meydana gelen değişiklik”* olarak tanımlanmıştır.⁷⁰

“İklim değişikliği” kavramı sıklıkla “küresel ısınma” kavramıyla birbirinin yerine kullanılmaktadır; ancak bu iki kavram birbirinden farklıdır. Küresel ısınma, sanayi öncesi dönemden (1850 ile 1900 arası) beri, başta fosil yakıtların yakılması

⁶⁵ Adebayo, a.g.m., 2019, 2.

⁶⁶ Greenpeace. (2024). “Biodiversity Loss: A Beginner’s Guide”.

⁶⁷ NASA. (2024). “What is greenhouse effect?”, <https://science.nasa.gov/climate-change/faq/what-is-the-greenhouse-effect/>

⁶⁸ Partalcı, R. (2023). “İklim Değişikliğine İlişkin Uluslararası Sözleşmelerin Gelişimi”, *II. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*, 553- 566, 555.

⁶⁹ Greenpeace. (2024). “What Causes Climate Change?”.

<https://www.greenpeace.org.uk/challenges/climate-change/what-causes-climate-change/>

⁷⁰ United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), Rio, 1992.; Sözleşme 1994’te yürürlüğe girmiştir. Bugün neredeyse evrensel üyeliğe sahiptir. Türkiye’nin de içinde bulunduğu 198 ülkenin taraf olduğu sözleşmenin nihai amacı, iklim sistemine tehlikeli insan müdahalesinin önlenmesidir.

olmak üzere, dünya atmosferindeki ısıyı hapseden sera gazı seviyelerini artıran insan faaliyetleri nedeniyle dünyanın iklim sisteminde gözlemlenen uzun vadeli sıcaklıktır.⁷¹ Küresel ısınma esas olarak antropojenik emisyonlardan, yani insan faaliyetleriyle ilişkili emisyonlardan kaynaklanmaktadır.⁷² İklim değişikliği hem insan kaynaklı hem de doğal olarak meydana gelen ısınmayı ve bunun gezegen üzerindeki etkilerini ifade eder. Bu bakımdan iklim değişikliği, küresel ısınmadan daha genel bir kavramdır.⁷³

Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (*Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC*), son otuz yılda birbiri ardına yayımladığı raporlar ile iklim değişikliği bilimine kesinlik kazandırmıştır. IPCC, iklim sistemindeki ısınmanın “kesin” olduğunu ve insan faaliyetlerinin halihazırda “*sanayi öncesi seviyelerin yaklaşık 1,0°C üzerinde küresel ısınmaya*” neden olduğunu tespit etmiştir.⁷⁴ Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) ile Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi'nden alınan son veriler, tutarlı ve tartışmasız bir ısınma eğilimini gösterir: Atmosferde yer alan karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarının rekor seviyede olduğu ve art arda sıcaklık rekorlarının kırılması.⁷⁵ IPCC, bu değişikliklerin binlerce yıldır görülmemiş olduğunu ve ekosistemler üzerinde etkilere neden olduğunu, sera gazı emisyonlarının ciddi ve geri dönülemez artışlara sebep olabileceğini belirtmiştir.⁷⁶

İklim değişikliği hava koşullarının daha az tahmin edilebilir olmasına neden olur; beklenmedik hava koşulları, sıcaklık ve yağış seviyelerine artık güvenilemeyeceği için mahsullerin bakımını ve yetiştirilmesini zorlaştırır.⁷⁷ İklim değişikliği aynı zamanda daha sık ve daha şiddetli kasırgalar, seller, sağanak yağışlar, kış fırtınaları, daha fazla kuraklık ve sıcak hava dalgaları gibi diğer zararlı hava olaylarıyla da bağlantılıdır.⁷⁸ Bu olaylar, yaban hayatı türlerini (özellikle nesli

⁷¹ Mann,M.E.(2024). “Global Warming”. Encyclopedia Britannica.
<https://www.britannica.com/science/global-warming>

⁷² The Natural Resources Defense Council. (2021). “Global Warming 101”.
<https://www.nrdc.org/stories/global-warming-101#tackle>

⁷³ Maviş, a.g.e.,2020,28.

⁷⁴ IPCC. (2018). Global Warming of 1,5°C- Special Report Summary for Policymakers, 4.

⁷⁵ NASA. (2024). “Evidence”, <https://science.nasa.gov/climate-change/evidence/>

⁷⁶ Rajamani,L. ,Werks,J.D. (2021). “Climate Change”, The Oxford Handbook Of International Environmental Law, Second Edition, 493-494.

⁷⁷ National Geographic Society, (2024). “Climate Change”,
<https://education.nationalgeographic.org/resource/climate-change/>

⁷⁸ Greenpeace. (2024).”Climate Change”. <https://www.greenpeace.org.uk/challenges/climate-change/>

tükenmekte olan türleri) ve iklim değişikliğinden ciddi şekilde etkilenen yaşam alanlarındaki insanların refahını etkiler.

2.3. Çevre Hakkı

Haklar ve özgürlükler, kişilerin gereksinimlerinden kaynaklanan talep olarak ortaya çıkmıştır. Gereksinimden doğan talep aynı zamanda bir çelişkiyi de bünyesinde barındırır. Bu çelişkinin zaman içinde yaygınlaşması ve derinleşmesiyle talep, hak savunucularının mücadele alanını aşarak topluma mal olur. Toplumda bir karşılık bulan bu talep hukuk tekniği ile norm haline gelir.⁷⁹ Sürecin çevre hakkı için de bu şekilde gerçekleştiği söylenebilir.

Çevre sorunlarına ve etkilerine ilişkin farkındalığın ve kaygının artmasıyla birlikte çevreci hareket de doğup gelişmeye başlamıştır. Çevresel değerler ile sınai ve teknolojik ilerleme arasında ortaya çıkan çelişkiler, çevreci hareketin çevrenin korunması yönünde mücadele vermesine ve kolektif bilincin oluşmasını sağlamıştır. Çevre sorunlarının çözümüne yönelik verilen mücadele bizi çevreyi korumanın en etkili yollarından birinin onu hukukun öznesi haline getirmek olduğu sonucuna ulaştırmıştır.⁸⁰

Çevre hakkı uluslararası alanda ilk kez 1972 tarihli Stockholm Bildirisinin 1. İlkesinde sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olarak ifade edilmiştir. Bu bildiride bağımsız bir çevre hakkı tanımı yapılmamışsa da çevreye ilişkin taleplerin insan hakları kapsamında ele alınmasının yolunu açmıştır.⁸¹ Takip eden pek çok uluslararası konferans ve belge çevre ve insan hakları ilişkisini vurgulamıştır.⁸²

Çevrenin korunması ile insan hakları arasındaki bağlantının iki önermeye dayandığı belirtilir:

-Yaşam, sağlık ve yeterli yaşam standardı hakları da dahil olmak üzere birçok insan hakkından tam olarak yararlanılması sağlıklı bir çevreye bağlıdır.

⁷⁹ Kaboğlu, İ., Özalp, N.Y. (2021) Çevre Hakkı, İstanbul, 37.

⁸⁰ Olgun, H., Işık, V. (2017), Bir “İnsan Hakkı” olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki Yeri, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 3(1), 33-52, 34.

⁸¹ Hiskes, R.P. (2021). “Environmental Human Rights” Handbook of Human Rights, London, 400.; Gibson, N. (1990). “The Right to a Clean Environment”, *Saskatchewan Law Review*, 54(1), 15.

⁸² Bu konferans ve belgelere ileren başlıklarda ayrıntılı olarak yer verilecektir.

-Bilgi edinme, halkın katılımı ve adalete erişim hakları da dahil olmak üzere insan haklarının kullanılması, bireylerin ve toplulukların çevreyi koruyabilmesine ve tatmin edici bir çevrede yaşayabilmesine yardımcı olur.⁸³

İnsan hakları ile çevre arasındaki bu karşılıklı ve bağımlı ilişkiye karşılık, bugün sağlıklı bir çevre hakkı, küresel bir insan hakkı olarak tanımlanmış değildir. 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (*The Universal Declaration of Human Rights*)⁸⁴ 1970’lerde başlayan çevre hareketinden önce düzenlenmiştir. Ancak daha sonra da bu metinde çevre hakkının tanınması çabaları başarılı olmamıştır. 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*)⁸⁵ fiziksel ve zihinsel sağlığın ulaşılabilir en yüksek standardına sahip olma hakkını sağlamaktadır ve taraf devletlerin çevresel ve endüstriyel hijyenin tüm yönlerini iyileştirmek için adımlar atmasını talep etmektedir.⁸⁶ 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi (*Convention on The Rights of Child*)⁸⁷ taraf devletlerin, çevre kirliliği tehlikelerini ve risklerini göz önünde bulundurarak yeterli besleyici gıdalar ve temiz içme suyu sağlanması yoluyla hastalık ve yetersiz beslenmeyle mücadele etmek için uygun önlemleri almasını öngörmektedir.⁸⁸ 1972 Stockholm Bildirgesi’nin 1. ilkesi bu hakkı açıkça ifade etmeye yaklaşıp takip eden belge ve anlaşmalarda bir tanıma gerçekleşmemiştir.

Bununla birlikte sağlıklı bir çevre için küresel olarak tanınan bir insan hakkının bulunmaması, çevre korumaya yönelik hak temelli yaklaşımların evrimini engellememiştir. İnsan hakları ve çevre arasındaki ilişki, birçok farklı ulusal anayasa

⁸³ Zamfir, I. (2021). “A Universal Right To A Healthy Environment”, European Parliamentary Research Service, 1.; Knox, J.H., Morgera, E. (2022) “Human Rights And The Environment – The Interdependence of Human Rights and A Healthy Environment in The Context of National Legislation on Natural Resources” *FAO Legal Papers No. 109*, 5.

⁸⁴ The Universal Declaration of Human Rights, United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 ([General Assembly resolution 217 A](#))

⁸⁵ General Assembly Resolution 2200A (XXI), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, Sözleşme metni için bkz: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf>

⁸⁶ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, md.12.

⁸⁷ General Assembly Resolution 44/25, Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, Sözleşme metni için bkz: <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

⁸⁸ Çocuk Hakları Sözleşmesi, md.24.

ve kanunun, insan hakları anlaşmalarının ve çok taraflı çevre anlaşmalarının kabul edilmesi ve yorumlanması yoluyla gelişmiştir.⁸⁹

Çevre ve insan hakları arasındaki ilişkinin gelişimi üç ana yolda gerçekleşmiştir.⁹⁰ Birincisi, sağlıklı bir çevre hakkının tanınmasını sağlamaya yönelik çabalardır. İkincisi, bazı çok taraflı anlaşmalara çevresel usuli haklar olarak anılan bilgi edinme hakkı, halkın katılımı ve adalete erişim hakkının eklenmesidir. Üçüncüsü, insan hakları mahkemeleri ve diğer izleme organlarının çevreye verilen zarara geniş bir yelpazede insan haklarını uygulayarak çevre hakkını gerçekleştirmeleridir.⁹¹ Takip eden başlıklarda üç alanda gerçekleşen bu gelişim incelenecektir.

2.3.1. Çevre Hakkının Tanınması Yoluyla Gelişimi

2.3.1.1. BM öncülüğünde yapılan düzenlemeler

2.3.1.1.1. Stockholm Konferansı

İnsan eliyle doğal çevrede meydana gelen değişikliklerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için acil bir sorun haline geldiği ve bu sorunların ancak uluslararası iş birliği ile çözülebileceği yönünde gelişen düşünceler doğrultusunda⁹² Birleşmiş Milletler tarafından 1972 yılında Stockholm’de resmi adıyla Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (*United Nations Conference on Human Environment-UNCHE*) gerçekleştirilmiştir. Kısaca Stockholm Konferansı olarak anılan bu konferans ile sosyo-ekonomik yapıları ve gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklı olan 113 ülkenin temsilcisi “çevre” konusunda ilk defa bir araya gelmiştir. Konferans sonunda Stockholm Bildirisi⁹³ adı altında çevreye ilişkin ilk uluslararası bildiri yayımlanmıştır. 26 ilke içeren Stockholm Bildirisi, çevre konularını uluslararası kaygıların ön sıralarına yerleştirmiş; sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik büyüme, hava, su ve okyanuslar ile kuyuların kirlenmesi arasındaki bağlantı konusunda bir diyalogun başlangıcı olmuştur.

Stockholm Bildirisi’nin ikinci bölümünde belirlenen 1. ilke şu şekildedir:

⁸⁹ Knox, J.H. (2021). “Human rights” *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, London: Second Edition, 785.

⁹⁰ Knox, a.g.m., 2021, 787; Olgun, Işık. a.g.m., 2017, 40.

⁹¹ Knox, Morgera, a.g.m., 2022, 3.

⁹² Handl, G. (2012). “History of The Stocholm Declaration” United Nations Audiovisual Library of International Law, 3.

⁹³ UN. (1973). “Report of the United Nations Conference on the Human Environment Stockholm 5-16 June 1972”, New York.

“İnsanın; özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içindeki bir çevrede yaşamak, temel hakkıdır. İnsanın, bugünkü ve gelecek kuşaklar için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır. Bu bakımdan; kayıtsızlık, ırk ayrımı, ayrımcılık, sömürgecilik veya diğer biçimlerde ortaya çıkan baskı, yabancı egemenliğini destekleyen, sürekli kılan politikalara mahkûm edilmiştir; bu politikalar terk edilmelidir.”

Bu ilke ile insanın onurlu bir çevrede refah içerisinde yaşama hakkı, temel bir hak olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelendirme hem uluslararası çevre hukukuna çok önemli bir ilkeyi getirmiş hem de zaman içinde devletlerin anayasalarında kendine yer bularak vatandaşlara karşı devletin ödevi haline gelmiştir.⁹⁴ Bildirinin hazırlanış süreci, biçim ve içeriği göz önünde bulundurulduğunda bir *esnek hukuk* (soft law) belgesi olduğu kabul edilmektedir.⁹⁵

Bildirinin en çok atıfta bulunulan bölümü ise çok sayıda uluslararası sözleşmenin ön sözünde yer alarak “uluslararası çevre hukuku külliyatının bir parçası” olarak kabul edilen ve 21. ilkedir:

“Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak, kendi çevre politikalarına göre kendi kaynaklarını kullanma egemenliğine sahiptirler ve yetki alanları içindeki veya kontrolündeki faaliyetlerin, diğer devletlerin çevresine veya ulusal yetki sınırlarının ötesindeki bölgelere zarar vermemesini sağlama sorumluluğunu taşırlar.”

Bu ilke, bir yandan devletlerin kendi çevre politikalarına uygun olarak kendi kaynaklarını kullanma egemenlik hakkını onaylar; bir yandan da diğer devletlerin çevresine ve ulusal yetki sınırlarının ötesindeki alanlara sınır aşan zararı önleme sorumluluğunu niteler.⁹⁶ Yukarıda belirtildiği gibi bildirinin bütünü *esnek hukuk* niteliği taşımasına rağmen 21. ilke zaman içerisinde *katı hukuk* (hard law) niteliği kazanmış ve devletleri bağlayıcı hale gelmiştir.⁹⁷

⁹⁴ Dinç, G. (2008). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan, (Basım yeri belirtilmemiş) 7.; Alada, A., Gürpınar, E., Budak, S. (1993). "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (3-4-5), 94.

⁹⁵ Pallemarts M (1993). "International Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?", *Greening International Law* (Der. Philippe Sands), London, 614.

⁹⁶ Sand, P.H., (2021). "Origin and History", *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, London: Second Edition, 56.

⁹⁷ Pallemarts, a.g.e., 1993, 614.

Stockholm Bildirisi, insanların daha iyi koşullarda bir dünyada yaşama arzusunun gerekliliklerini yerine getirme hususunda devletlere bağlayıcı yükümlülükler getirmemiş ve bu bakımdan siyasi ve ahlaki açıdan zayıf bir metin olduğu gerekçesiyle eleştirilmişse de⁹⁸ kendisinden sonra yapılacak küresel anlaşmaları tetiklemiştir ve çevreye dair ilk hükümetler arası kuruluş olan Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (*United Nations Environment Programme-UNEP*) oluşturulmasını sağlamıştır. Stockholm Bildirisi'nin yayınlanmasını takip eden süreçte BM Genel Kurul Kararı ile UNEP, BM'ye bağlı bir örgüt olarak kurulmuştur. Programın yapısı, çevre ile ilgili uluslararası iş birliğini artırarak çevre politikalarına ilişkin tavsiyelerde bulunmak ve BM içerisinde çevre ile ilgili konularda rehberlik yapmak olarak belirlenmiştir. UNEP, oluşturulmasından sonraki yirmi yıllık sürede otuzdan fazla çok taraflı anlaşmanın yapılmasına ön ayak olmuştur.⁹⁹

1972'den önce, uluslararası çevre hukuku büyük ölçüde sınır ötesi ve ikili bir çerçeveye dayanmaktayken Stockholm Konferansı sonrası, bilimsel kanıtlarla desteklenen çevre problemlerinin tanınması ve küresel iş birliği ihtiyacı, çok sayıda çok taraflı çevre anlaşmasının geliştirilmesine yol açmıştır.¹⁰⁰ Bunlar arasında ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz 1973 tarihli Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (*The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora-CITES*)¹⁰¹, 1987 tarihli Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Üzerine Montreal Protokolü (*The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer*)¹⁰² ve 1989 tarihli Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınmalarının Kontrolü ve Bertarafı Üzerine Basel Konvansiyonu(*The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*)¹⁰³ sayılabilir. Bu ve diğer çok taraflı çevre anlaşmaları, iklim değişikliği ve cıva zehirlenmesiyle mücadele etmekten,

⁹⁸ Pallemerts, *a.g.e.*, 1993, 614.

⁹⁹ Sand, *a.g.e.*, 2021, 56.

¹⁰⁰ United Nations Environment Management Group. (2022), "The Impact of the Stockholm Conference on the UN System: Reflections of 50 Years of Environmental Action". https://unemg.org/wp-content/uploads/2022/05/Final_Impact-of-the-Stockholm-Conference-on-the-UN-System.pdf

¹⁰¹ The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, Washington, D.C., United States of America, 3 March 1973.

¹⁰² The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer, 1987. Protokol metni için bkz: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201522/volume-1522-i-26369-english.pdf>

¹⁰³ The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, Basel, Switzerland, 22 March 1989.

türleri ve biyolojik çeşitliliği korumaya, okyanus atıklarını ve kimyasal kirleticileri ele almaya kadar birçok başarılı çabanın kritik bir parçası olmuştur. Artık bir zamanlar bölgesel olarak görülen çevre sorunlarının etkilerinin küresel olarak paylaşılacağına yönelik bilinç artmıştır.¹⁰⁴ Stockholm Konferansı ayrıca ulusal düzeyde de ciddi bir etki yaratmış ve birçok ülke çevre bakanlıkları kurarak kendi çevre kanunlarını ve politikalarını geliştirmiştir.

2.3.1.1.2.Dünya Doğa Şartı

Çevre sorunlarına ilişkin bilimsel verilerin artmasına paralel olarak evrensel nitelikli hukuki belgelere duyulan ihtiyaç da artmış ancak Stockholm Konferansı beklentileri karşılayamamıştır.¹⁰⁵ 28 Ekim 1982 tarihinde, BM Genel Kurulu, insanlığı doğanın bir parçası olarak tanıyan, doğayla uyum içinde yaşamının önemini vurgulayan ve tüm yaşamın içsel bir değere sahip olduğunu ve insan için değerine bakılmaksızın saygıyı hak ettiğini belirten Dünya Doğa Şartı'nı (*World Charter of Nature*) kabul etmek ve ilan etmek üzere bir karar almıştır.¹⁰⁶ Şart'ın Stockholm Konferansı'nda dile getirilen temel ilkeleri tekrarlamakla birlikte bu ilkeleri Stockholm Bildirisi'nden daha geniş kapsamlı olarak ele aldığı belirtilmektedir.¹⁰⁷

Giriş kısmında doğanın dengesini ve kalitesini korumanın ve doğal kaynakları muhafaza etmenin mevcut ve gelecekteki nesiller için hayati önem taşıdığı, insanlığın doğanın bir parçası olduğu ve yaşamının doğal sistemlerin kesintisiz işleyişine bağlı olduğu; her yaşam formunun benzersiz olduğu ve insan için değerine bakılmaksızın saygıyı hak ettiği vurgulanmıştır. Birey ve toplumların çevreyle doğrudan ilişkili konularda yasama faaliyetlerine katılabileceğini belirten 23. madde ise şu şekildedir:

“Tüm bireyler, ulusal mevzuatlarına uygun olarak, çevrelerini doğrudan ilgilendiren kararların şekillendirilmesine bireysel olarak veya başkalarıyla birlikte

¹⁰⁴Sand, a.g.e.,2021, 57. Bu bilinç doğrultusunda uluslararası düzenlemeler de tehlikeli maddelerin ulusötesi taşınması, zararlı kimyasalların üretimi ve kullanımı gibi konuları da kapsayacak şekilde genişlemeye başlamıştır. IMO, ICAO, WHO, ILO gibi mevcut BM kuruluşları çevresel konulara ilişkin düzenlemeler yapma ve standartlar belirlemek ile görevlendirilmiş ve diğer yandan da Taraflar Konferansı COP gibi özerk-yarı özerk örgütler belirlenmiş ve yetkilendirilmiştir.

¹⁰⁵Palleamerts, a.g.e.1993, 615.

¹⁰⁶United Nations General Assembly Resolution 37/7: World Charter for Nature (1982) [A/RES/37/7]: <https://ejcj.orfaleacenter.ucsb.edu/wp-content/uploads/2018/03/1982.-UN-World-Charter-for-Nature-1982.pdf>

¹⁰⁷Yokuş Sevik, a.g.e., 2017, 90.

katılma fırsatına sahip olacak ve çevreleri zarar gördüğünde veya bozulduğunda telafi yollarına erişim hakkına sahip olacaklardır.”

2.3.1.1.3.Brundtland Raporu

1983 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 38. Oturumunda kabul edilen 38/161 sayılı karar ile “Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu” kurulmuştur.¹⁰⁸ Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland’ın başkanlığındaki Komisyon, farklı ekonomik düzeylerdeki ülkelerin iş birliği içinde hareket ederek çevre ve kalkınma arasındaki denge etrafında ortak amaçlarını belirlemek, uzun vadeli stratejiler önermek ve çevrenin korunması için etkili önlemler almak amacı ile çalışmalar yapmıştır.¹⁰⁹ Komisyonun çalışmaları sonucunda Brundtland Raporu olarak anılan *Ortak Geleceğimiz “Our Common Future”*¹¹⁰ adlı raporu hazırlanmıştır. Rapor, “sürdürülebilir kalkınma (*sustainable development*)” kavramını uluslararası çevre hukukuna kazandırmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınma *bugünün ihtiyaçlarını ve beklentilerini, gelecek kuşakların kendi ihtiyaç ve beklentilerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmaksızın karşılamak* olarak tanımlanmıştır. Raporda kalkınmanın gelecekte de sürdürülebilmesi için kıt kaynakların nesiller arasında adil paylaşımını ve kalkınma amacıyla yapılan rasyonel olmayan hareketlerin sonlandırılmasını önermektedir.¹¹¹ Raporda “*sağlık ve refah içinde yaşayabilmelerine yeterli bir çevreye sahip olmanın tüm insanların temel hakkı*” olduğu belirtilmiştir.¹¹² Raporun bu haliyle çevre hakkının varlığını açıkça vurguladığı ancak “sağlık” ve “refah” kavramlarının muğlak oluşunun hakkın içeriğinin belirlenmesini zorlaştırdığı belirtilir.¹¹³

¹⁰⁸ Güneş, A. M. (2012).” Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LXX(1), 86.

¹⁰⁹ Alada/ Gürpınar/Budak, *a.g.m.*, 1993, 95.

¹¹⁰ United Nations, Report of the World Commission on Environment and Development Our Common Future, 1987.; Brundtland Raporunun İngilizce Metni için bkz: file:///C:/Users/90537/Downloads/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf

¹¹¹ Alada, Gürpınar, Budak, *a.g.m.*, 1993, 95.

¹¹² Knox, *a.g.m.* 2021, 786.

¹¹³ Atapattu, S. (2002). “The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted? The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law”, *Tulane Environmental Law Journal*, 16 (1) 76.

2.3.1.1.4. Rio Konferansı – Dünya Zirvesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 44/228 sayılı kararı ile çevre ve kalkınma üzerine uluslararası bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir.¹¹⁴ Bu doğrultuda ‘Dünya Zirvesi’ olarak da bilinen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (*United Nations Conference on Environment and Development- UNCED*), 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenmiştir. Stockholm Konferansı’nın 20. yıl dönümü vesilesiyle düzenlenen bu küresel konferans, 179 ülkeden siyasi liderleri, diplomatları, bilim adamlarını, medya ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerini insanın sosyo-ekonomik faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisine odaklanmak için bir araya getirmiştir.¹¹⁵ Konferansın düzenlenmesi kararının verilmesinde, üye ülkelerin çevre sorunlarının küreselliği, iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, sınır aşan kirlilik gibi çevre sorunlarının tüm ülkelerin katılımıyla bir ortak eylem planı hazırlanması gerektiğine inanmaları ateşleyici olmuştur. Rio Konferansı sonucunda beş önemli uluslararası metin oluşturulmuştur.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change -UNFCC*),¹¹⁶ insan kaynaklı faaliyetlerin neden olduğu küresel ısınmanın iklim üzerindeki etkilerine¹¹⁷ karşı Rio Konferansı’nda imzaya açılmış ve 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹¹⁸ Bu sözleşme ile sera gazı emisyonlarının azaltılması ve bu doğrultuda alınacak tedbirler için finansman kaynağı ve teknoloji transferi sağlanması amaçlanmıştır.¹¹⁹ Sözleşme

¹¹⁴ Erdem, M. (2011). “1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 11(1-2), 27-36, 28.

¹¹⁵ Güneş, a.g.m.,2023,87.

¹¹⁶ United Nations Framework Convention on Climate Change -UNFCC, New York, 9 May 1992.; Sözleşme Metni için bkz.:https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf

¹¹⁷ Ozon tabakasını incelten maddelerin azaltılmasına ilişkin 1985 Ozon Tabakasının Korunmasına dair Viyana Sözleşmesi ile bu maddelerin üretimini sınırlandırmayı hedefleyen 1987 Ozon Tabakasını İncelten Maddelere dair Montreal Protokolü bu alandaki ilk girişimlerdir. Zamanla iklim değişikliğine ilişkin bilimsel verilerin artması ile bununla mücadelede odaklanan bir uluslararası hukuk mekanizması oluşturma ihtiyacı çerçeve sözleşmenin hazırlanması sürecini başlatmıştır. Yüksel,C. (2023) “İklim Kriziyle Mücadelede Uluslararası Hukukun Dünü, Bugünü ve Yarını”, *II. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*,89-102, 90.

¹¹⁸ Sözleşmeye Türkiye’nin de içinde bulunduğu 196 ülke ve Avrupa Birliği taraftır. Türkiye 24 Mayıs 2004 tarihinde katılmıştır. <<https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>>

¹¹⁹ Alada/Gürpınar/Budak, a.g.m.,1993, 96.

ile İklim Değişikliği Taraflar Konferansı (*Conference of the Parties - COP*), yardımcı organlar ve finans mekanizması oluşturulmuştur. Sözleşmenin iki uygulama aracı bulunmaktadır: Kyoto Protokolü (*The Kyoto Protocol*)¹²⁰ ve Paris Anlaşması (*Paris Agreement*).¹²¹ Burada önemi nedeniyle bu uygulama araçlarına kısaca değinmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz.

UNFCCC ilk uygulama anlaşması olan Kyoto Protokolü 1997’de kabul edilip 2005’te yürürlüğe girmiştir. 2008-2012 yılları arasındaki 1. taahhüt dönemi, Sözleşme’nin ek-1 listesindeki ülkelere sera gazı emisyonlarını 1990 yılı seviyesine göre en az yüzde 5 oranında azaltmayı yüklemiştir. 2013-2020 yılları arasındaki 2. taahhüt döneminde ise ek-B listesindeki tarafların emisyonlarını 1990 yılına göre en az yüzde 18 azaltması kararlaştırılmıştır.¹²²

Paris Anlaşması ise 2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesini çizmiştir. 2015 yılında 21. Taraflar Konferansında (*COP 21*) kabul edilmiştir. 2020 sonrası için bütün ülkeler sera gazı emisyonlarını azaltmayı taahhüt etmiştir. 195 ülke tarafından yasal olarak bağlayıcı olan ilk küresel iklim anlaşmasıdır. 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹²³ Anlaşma ile insan kaynaklı sera gazı salımlarının neden olduğu küresel sıcaklık artışını uzun vadede, sanayileşme öncesi döneme kıyasla 2 santigrat derecenin altıyla sınırlamayı amaçlamakta; bu konuda 1,5 santigrat dereceyi yakalamamanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda taraflar ulusal katkı beyanları ile kendi sera gazı azaltma hedef ve yöntemlerini kendileri belirlemekte ancak her ulusal katkı beyanını bir öncekine göre iyileştirmeleri beklenmektedir.¹²⁴

BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (*UN Convention on Biological Diversity - UNCBD*)¹²⁵, biyolojik kaynakların korunması, bu kaynaklara yönelik tehditlerin

¹²⁰ Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention On Climate Change, 1997.; Protokol Metni için bkz: <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/cop3/107a01.pdf>

¹²¹ Paris Agreement, UN Climate Change Conference (COP21), Paris, France, 12 December 2015.

¹²² United Nations Framework Convention on Climate Change , (2011) . “Fact sheet: The Kyoto Protocol” Bkz: https://unfccc.int/files/press/backgrounders/application/pdf/fact_sheet_the_kyoto_protocol.pdf

¹²³ Türkiye Paris Anlaşması’nı 22 Haziran 2016 tarihinde imzalamıştır.

¹²⁴ Türkiye, COP 27 kapsamında 15-16 Kasım 2022 tarihinde yapılan oturumda daha önce ilan edilen ve 2030 yılına kadar %21’e varan artıştan azaltım hedefini güncellediğini ve %41’e yükselttiğini; 2038 yılında emisyonların tepe noktasına ulaşacağını açıklamıştır. Bkz: <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>

¹²⁵ United Nations Convention on Biological Diversity, Rio, 1992.; Sözleşme Metni için bkz: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>

önlenmesi, biyolojik ve genetik kaynakların izinsiz kullanımının önlenmesi için tedbirleri alınması ve bu tedbirleri için gelişmiş ülkelerin finansman kaynağı sağlaması ve teknoloji transferi sağlanması amaçlanmıştır.¹²⁶

Rio Bildirisi¹²⁷ çevre ve kalkınma konuları etrafında hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte uluslararası teamül hukukunun kısmen onayladığı kısmen de uluslararası teamül hukukuna katkıda bulunan 27 temel ilkedan oluşmuştur. Bildiride Stockholm Bildirisi ve Brundtland Raporu'ndan farklı olarak sağlıklı bir çevre hakkının tüm insanların temel hakkı olduğuna ilişkin bir dil kullanılmamıştır. Bildiri'nin bazı ilkelerinde insan ve çevre ilişkisine yer verilmişse de insan haklarından doğrudan bahsedilmez. Bildiri'nin 1. ilkesi şu şekildedir:

“İnsanoğlu sürdürülebilir kalkınma konusunun merkezindedir. İnsanların doğayla uyumlu sağlıklı ve verimli bir hayata hakları vardır”.

Bildiri genel olarak, ekosistemin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla tüm devletlerin birlikte hareket etmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın çevrenin korunması ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.¹²⁸ Rio Bildirisi'nin Stockholm Bildirisi'nden geri adım sergilediği yönünde eleştiriler de mevcuttur.¹²⁹ Bildiride insan hakları öğretisinden uzaklaşarak ekonomik kalkınmanın ve küresel çevrenin korunmasının öncelendiği belirtilmektedir.¹³⁰ Ayrıca Bildiri'nin 10. ilkesi çevreye ilişkin usuli hakları içermesi bakımından oldukça önemlidir.

Gündem 21 (*Agenda 21*), Rio Bildirisi'nin uygulanması için bir eylem planı niteliğindedir. Çevre ve kalkınma konularına dair sürdürülebilir kalkınma komisyonları kurulmuştur.¹³¹ Ormancılık Prensipleri (*The Declaration on The*

¹²⁶Alada, Gürpınar, Budak, *a.g.m.*, 1993, 97.

¹²⁷Bildirinin Türkçe Metni için bkz: Alada, Gürpınar, Budak, *a.g.m.*, 1993, 105-108.

¹²⁸Güneş, *a.g.m.*, 2023, 27; Yeniyeşme, Y. (2023)“Paris Anlaşmasının Kilit Noktası Ormanların Türk Ceza Hukuku Çerçevesinde Korunması” ,*II. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*, 771-797, 777.

¹²⁹Rio Bildirisinin Stockholm Bildirisinden geri adım sergilediği yönündeki eleştiriler için bkz.: Pallemerts, *a.g.e.*, 1993.; Wirth, D.A. (1995), “The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and One Back, or Vice Versa?”, *Georgia Law Review*, 29 (3).

¹³⁰Shelton, D.L.(1993), “What Happened in Rio to Human Rights?”, *Yearbook of International Environmental Law*, 3(1)88-89.

¹³¹ Haziran 1997'de, Genel Kurul'un 19. Özel Oturumu ("Rio+5" olarak da bilinir) bir araya geldi ve Rio Konferansı'ndan sonraki beş yılda, Gündem 21'in hedeflerine ulaşma mücadelesinde ülkeler, uluslararası örgütler ve sivil toplum tarafından kaydedilen ilerlemeyi gözden geçirmiştir. İlgili değerlendirmeye ulaşmak için bkz: <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork1997>.

Principles of Forest Management)¹³² tüm orman türlerinin korunması ve sürdürülebilirliğine yönelik olarak evrensel 15 ilkeye yer veren ve hukuki bağlayıcılığı olmayan bir bildiridir.

2.3.1.1.5. 1994 tarihli Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raporu

BM İnsan Hakları Komisyonu, kendisine bağlı bir alt organ olan Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'ndan (*Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*) çevre ile insan hakları arasındaki ilişkiyi araştırmasını istemiştir. Alt komisyon üyesi Fatma Zohra Ksentini toplam dört rapor hazırlamıştır.¹³³ Raporlar “Kalkınma Hakkı, Katılımcı Demokrasi ve Çevre”, “Çevresel Bozulma ve Savunmasız Gruplar Üzerindeki Etkisi”, “Çevrenin Temel Hakların Kullanımına Etkisinin Analizi” gibi alt başlıklar içermektedir. Sonuç raporunun ek bölümünde yer alan İnsan Hakları ve Çevre Bildirgesi Taslağı'nın 2. maddesi “*güvenli, sağlıklı ve ekolojik olarak güçlü bir çevre hakkı*”nı içermektedir.¹³⁴ Ancak Komisyon bu taslak bildiriye kabul etmemiştir.¹³⁵

2.3.1.1.6. BM öncülüğünde gerçekleştirilen diğer konferanslar ve alınan kararlar

Takip eden süreçte Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleştirilen diğer önemli ve geniş katılımlı zirve ve konferanslarda da benzer şekilde çevre hakkına ilişkin açık bir tanımlama yapılmamıştır.¹³⁶ Bu konferanslara ve çıktılarına aşağıda kısaca yer verilecektir.

2.3.1.1.6.1. 2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+10)

Rio Konferansının 10. yıldönümünde, 26 Ağustos- 4 Eylül 2002'de, Johannesburg'da Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (*World Summit on Sustainable Development*) düzenlenmiştir. Rio Konferansı ile öngörülen

¹³²The Declaration on The Principles of Forest Management, 1992.; Metni için bkz: https://www.un.org/esa/forests/wp-content/uploads/2018/08/UN_Forest_Instrument.pdf

¹³³Cameron, J., Mackenzie, R. (1996). Access to Environmental Justice and Procedural Rights in International Institutions”, *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, 129-152, 130.

¹³⁴ ‘Human Rights and the Environment—Final report prepared by Mrs. Fatma Zohra Ksentini, Special Rapporteur’ (6 July 1994) UN Doc E/CN.4/Sub.2/1994/9, 74, annex I— ‘Draft principles on human rights and the environment’, principle 2. Bkz: http://hrlibrary.umn.edu/demo/HRandEnvironment_Ksentini.pdf

¹³⁵ Knox, a.g.m. 2021, 786.

¹³⁶ Knox, a.g.m. 2021, 786.

hedeflere ulaşılamamış olması, konferansın ana gündemi olmuştur.¹³⁷ Konferans'ta çevreye saygıyı dikkate alan bir kalkınmanın sağlanması için alınacak bir dizi önlem ve faaliyeti kapsayan hükümleri içeren bir Siyasi Bildirge ve Uygulama Planını kabul edilmiştir. Bu hükümler yoksulluğun ortadan kaldırılması için küresel bir dayanışma fonunun oluşturulmasını ve yaşanabilir üretim ve tüketim kalıplarına geçişi hızlandırmayı amaçlayan bölgesel ve ulusal girişimleri destekleyecek on yıllık programların başlatılmasını da içermektedir.¹³⁸ Hukuki bağlayıcılıktan yoksun olan bu hükümler ayrıca Rio Konferansı'nda kabul edilen ilkelere bir yenilik getirmemesi sebebiyle eleştirilmektedir.¹³⁹

2.3.1.1.6.2. 2012 BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20)

1992 Rio Zirvesi'nden yirmi yıl sonra yine Rio'da 2012'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (*United Nations Conference on Sustainable Development*), sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasına yönelik açık ve pratik adımlar içeren bir belgeyle sonuçlanmıştır. Yaşanabilir bir gelecek için taahhütlerin sıralandığı “İstediğimiz Gelecek” (*The Future We Want*) adlı bildiride özellikle iklim değişikliğine ilişkin çalışmalar öne çıkmıştır. Konferans ayrıca yeşil ekonomi politikalarına ilişkin yenilikçi direktifleri benimsemiş ve sürdürülebilir kalkınmanın finansmanına yönelik bir stratejiyi uygulamaya koymuştur.¹⁴⁰

2.3.1.1.6.3. 2015 BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

25-27 Eylül 2015 tarihinde New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde gerçekleşen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde (*United Nations Summit on Sustainable Development*) 150'den fazla dünya lideri sürdürülebilir kalkınma için yeni bir gündemi resmen onaylamak üzere bir araya gelmiştir. *Dünyamızı Dönüştürmek: 2030'a Kadar Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi*¹⁴¹ adlı plan birçok hedefe yer vermiş ve insan yaşamını iyileştirmek, yoksulluğu ortadan kaldırmak, herkes için refah ve refahı teşvik etmek, çevreyi

¹³⁷ Güneş, *a.g.e.*, 2023, 26.

¹³⁸ UN, Conferences, Environment and Sustainable Development,” World Summit on Sustainable Development, 26 August-4 September 2002, Johannesburg”; <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>

¹³⁹ Güneş, *a.g.e.*, 2023, 89.

¹⁴⁰ UN Conference on Sustainable Development, Agenda item 10 Outcome of the Conference, Rio de Janeiro, Brazil 20-22 June 2012.; Güneş, *a.g.e.*, 2023, 46.

¹⁴¹ İngilizce tam metin için bkz: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement>

korumak ve iklim değişikliğiyle m¼cadele etmek i¼in yeni yollar bulmayı ama¼lamıřtır.¹⁴²

2.3.1.1.6.4. 2021 tarihli BM İnsan Hakları Konseyi Kararı

8 Ekim 2021'de BM İnsan Hakları Konseyi 48/13 sayılı kararı ile "*g¼venli, temiz, sağlıklı ve s¼rd¼r¼lebilir bir ¼evre hakkını insan haklarından yararlanmak i¼in önemli bir insan hakkı*" olarak tanımlamıştır ve bu hakkın mevcut uluslararası hukuka uygun diğer haklarla ilişkili olduğunu vurgulamıştır.¹⁴³ Kararda temiz, sağlıklı ve s¼rd¼r¼lebilir bir ¼evre hakkının diğer haklarla ve mevcut uluslararası hukukla ilişkili olduğu belirtilmiş; temiz, sağlıklı ve s¼rd¼r¼lebilir bir ¼evre hakkının teşvik edilmesinin, uluslararası ¼evre hukukunun ilkeleri doğrultusunda ¼ok taraflı ¼evre anlaşmalarının tam olarak uygulanmasını gerektirdiğini teyit edilmiştir.¹⁴⁴ Aynı zamanda h¼k¼metleri, konuyu BM Genel Kurulu'nda daha fazla ele almaya davet etmiştir. Bağlayıcı olmamasına rağmen bu kararın uluslararası hukukta önemli bir boşluğu doldurmak i¼in atılmış ilk adım olduğu kabul edilmektedir.¹⁴⁵ Üye devletlerin bu hakka yönelik g¼çlü siyasi taahh¼d¼n¼ gösterir. Kamuoyunu bilin¼lendirme ve hesap verilebilirliği artırma bakımından olumlu sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir.¹⁴⁶

2.3.1.1.6.5. 2022 STOCKHOLM+50

BM Genel Kurulu, ¼evreyi ilk kez k¼resel bir sorun olarak g¼ndeme getiren 1972 Stockholm Konferansı'nın 50. yıldön¼m¼nde, 2-3 Haziran 2022 tarihlerinde Stockholm'de, Stockholm+50: Herkesin Refahı i¼in Sağlıklı Bir Gezegen: Sorumluluğumuz, Fırsatımız (*Stockholm+50: A Healty Planet for The Prosperity of All-Our Responsibility, Our Opportunity*) başlıklı bir toplantı ger¼ekleřtirmiřtir.¹⁴⁷ Toplantıda ¼evrenin k¼resel olarak birbirine bağlı olduğu, bug¼nk¼ ve gelecek kuşaklar i¼in ortak ¼evrenin ü¼lü krizini -iklim değişikliği, kirlilik ve biyolojik ¼eřitlilik kaybı – toplu olarak ele almanın önemi vurgulanmıştır. Toplantıda aynı

¹⁴² Güneş, *a.g.e.*, 2023, 82.

¹⁴³ OHCHR (2024) "Right to A Healthy Environment" <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2022/04/right-healthy-environment>

¹⁴⁴ BM İnsan Hakları Konseyi 48/13 sayılı Kararı md.2 ve 3.

¹⁴⁵ Zamfir, *a.g.m.* 2021, 1.

¹⁴⁶ OpinioJuris (2021). "Historic Breakthrough for Environmental Justice: The UNHRC Recognizes the Right to a Healthy Environment as a Human Right", <https://opiniojuris.org/2021/10/20/historic-breakthrough-for-environmental-justice-the-unhrc-recognizes-the-right-to-a-healthy-environment-as-a-human-right/>

¹⁴⁷ UNEP (2022) "What Do You Need to Know About Stockholm +50?", <https://www.unep.org/news-and-stories/story/what-you-need-know-about-stockholm50>

zamanda cesur eylemlere duyulan acil ihtiyacın yanı sıra bu taahhütlere yönelik eylemleri hızlandırmak ve dayanışmayı arttırmak için açık bir siyasi iradeye duyulan ihtiyacın altı çizilmiştir.¹⁴⁸

2.3.1.1.6.6. 28 Temmuz 2022 Tarihli BM Genel Kurulu Kararı

BM Genel Kurulu 28 Temmuz 2022’de tarihi kararında temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreyi açık bir biçimde insan hakkı olarak tanımıştır.¹⁴⁹ Bu kararda, yukarıda bahsedilen 2021 tarihli BM İnsan Hakları Konseyi’nin temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin tesis edilmesini insan hakkı olarak kabul eden kararı hatırlatılmıştır.¹⁵⁰ Bu karar ile BM Genel Kurulu, devletlerin çoğunluğunun temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını uluslararası anlaşmalar ve ulusal kanunlar aracılığıyla tanıdığını dikkate alarak bu hakkı bir insan hakkı olarak tanımış ve diğer haklarla ve mevcut uluslararası hukukla ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, bu hakkın teşvik edilmesinin, uluslararası çevre hukuku ilkeleri doğrultusunda çok taraflı çevre anlaşmalarının tam olarak uygulanmasını gerektirdiğini teyit etmiştir. Son olarak, devletler, uluslararası kuruluşlar, işletmeler ve diğer ilgili paydaşlara, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreyi herkes için sağlama çabalarını artırmak amacıyla uluslararası iş birliğini güçlendirme, politikalar benimseme, kapasite geliştirme çalışmalarını destekleme ve iyi uygulamaları paylaşma çağrısında bulunmuştur.¹⁵¹

2.3.1.2. Bölgesel ve ulusal düzenlemeler

Uluslararası alanda yürütülen bu toplantılara paralel olarak bölgesel ve ulusal düzeyde de çevre ve insan hakları ile ilgili olarak birçok belge ve mekanizma oluşturulmuştur. Yukarıda çizilen tablonun aksine bölgesel ve ulusal düzeyde yaygın bir şekilde sağlıklı bir çevre hakkının tanındığı görülmektedir.¹⁵² Dünyadaki çoğu ülke, sağlıklı bir çevre hakkını tanıyan bölgesel bir anlaşmaya üyedir.¹⁵³

¹⁴⁸ UN General Assembly, (A/70/L.1), 25 September 2015.; Rapor için bkz: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/K22/117/97/PDF/K2211797.pdf?OpenElement>

¹⁴⁹ UN General Assembly, The Human Right To A Clean, Healthy And Sustainable Environment, A/RES/76/300, 28 July 2022.

¹⁵⁰ Bulut, G. (2023). *Çevre Hakkının Gelişimi ve AİHM Kararlarındaki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, Ankara, 62.

¹⁵¹ Karar metni için bkz: [file:///C:/Users/90537/Downloads/A_RES_76_300-EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/90537/Downloads/A_RES_76_300-EN%20(1).pdf)

¹⁵² Knox, *a.g.m.* 2021, 786-787.

¹⁵³ Knox, Morgera, *a.g.m.* 2022, 4.

1981'de Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (*The African Charter on Human and Peoples' Rights- Banjul Charter*)¹⁵⁴, çevre hakkını içeren ilk insan hakları antlaşması olmuştur.¹⁵⁵ Afrika Şartı'nın 24. Maddesi “*Tüm halklar, gelişimlerine uygun genel olarak tatmin edici bir çevreye sahip olma hakkına sahiptir.*” şeklindedir. Şart, “*genel olarak tatmin edici çevre hakkının*” ne anlama geldiğini tanımlamadığı için bu durumun yorumlara geniş bir alan bıraktığı belirtilmektedir.

“San Salvador Protokolü” olarak da bilinen ve 1969 Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin eki olan 1988 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Protokol’ün (*The Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the area of Economic, Social, and Cultural Rights*)¹⁵⁶ 11. maddesinde “sağlıklı çevre hakkı” düzenlenmiştir.¹⁵⁷ Buna göre herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama ve temel kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı vardır; taraf devletler çevrenin korunmasını, muhafaza edilmesini ve iyileştirilmesini teşvik edeceklerdir.

Arap İnsan Hakları Şartı (*Arab Charter on Human Rights*)¹⁵⁸ 38. maddesi şu şekildedir:

“Herkesin, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkı vardır; bu, onların refahını ve onurlu bir yaşamını sağlamayı, yiyecek, giysi, konut, hizmetler ve sağlıklı bir çevre hakkını içerir. Taraf Devletler, bu hakları garanti altına almak için kaynaklarıyla orantılı gerekli önlemleri alacaklardır.”

Bu madde ile “sağlıklı bir çevre hakkını” yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkının bir unsuru olarak düzenlemiştir.¹⁵⁹ Bu hakkın sağlanması için taraf

¹⁵⁴The African Charter on Human and Peoples' Rights, 1981. Afrika Şartı metni için bkz: https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf

¹⁵⁵ Lugard, S.B. (2021). “The human right to a satisfactory environment and the role of the African Court on Human and Peoples’ Rights”, KAS African Law Study Library, 402.

¹⁵⁶ The Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the area of Economic, Social, and Cultural Rights “San Salvador Protocol”, The Eighteenth Regular Session of the General Assembly, San Salvador, El Salvador, adopted in 1988, entered into force in 1999.; Protokol metni için bkz: <https://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf>

¹⁵⁷San Salvador Protokolü 1988 tarihinde imzalanmış, 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. <https://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/>

¹⁵⁸League of Arab States, 22 May 2024. Şartın İngilizce metni için bkz: <https://digitallibrary.un.org/record/551368?v=pdf>

¹⁵⁹ Dost, S. (2018). “Uluslararası Bir İnsan Hakları Belgesi Olarak Arap İnsan Hakları Sözleşmesi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* (35), 81-110, 89.

devletlerin alacağı önlemler arasında “Çevre kirliliği ile mücadele ve uygun sanitasyon sistemlerinin sağlanması” da yer almaktadır.¹⁶⁰

Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (*Association of Southeast Asian Nations-ASEAN*) ülkelerinin 2012 yılında yayınladığı İnsan Hakları Bildirisi (*ASEAN Human Rights Declaration*)¹⁶¹ ile her bireyin, kendisi ve ailesi için yeterli yaşam standartlarına sahip olma hakkının olduğu kabul edilerek bu hakkın “güvenli, temiz ve sürdürülebilir bir çevre hakkını” da içerdiği belirtilmiştir.¹⁶²

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” olarak bilinen İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (*The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms “European Convention on Human Rights”*)¹⁶³ ve Avrupa Sosyal Şartı (*The European Social Charter*) sağlıklı bir çevre hakkını açıkça tanımamıştır.

Çevre hakkı ulusal düzeyde daha hızlı ve yaygın bir şekilde tanınmaya devam etmiştir. 1970'lerden başlayarak günümüze kadar istikrarlı bir şekilde birçok devlet, anayasalarında açık bir şekilde çevre hakkını benimsemiştir; geri kalan devletler de bu hakkı ulusal mevzuatlarına dahil etmişlerdir. Ulusal düzeyde, en az 100 ülke, sağlıklı bir çevre hakkını doğrudan anayasal koruma altına almaktadır ve Hindistan ve Pakistan da dahil olmak üzere en az 12 ülke, sağlıklı bir çevre hakkının yaşam hakkının doğal bir parçası olduğunu iddia etmiştir.¹⁶⁴ Bazı ülkelerde bu hak nadiren dava konusu olmuş ya da hiç olmamıştır. Bununla birlikte Arjantin, Kosta Rika, Hindistan, Pakistan ve Filipinler gibi birçok ülkenin, sağlıklı bir çevre hakkına dayanan kapsamlı bir içtihat geliştirdiği belirtilmektedir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Arap İnsan Hakları Şartı, md. 29(2)(f).

¹⁶¹ Association of Southeast Asian Nations , 19 November 2012. Bildirinin İngilizce metni için bkz: <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/>

¹⁶² ASEAN Bildirgesi, İlke 28(f).

¹⁶³ The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, “European Convention on Human Rights”, Rome. 4 November 1950.; Sözleşmenin metni için bkz: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_TUR

¹⁶⁴ Boyd, D.R. (2018) “Catalyst for Change: Evaluating Forty Years of Experience in Implementing the Right to a Healthy Environment”, In J. Knox & R. Pejan, eds. *The Human Right to a Healthy Environment*, 19-23, Cambridge: Cambridge University Press, ; Knox, Margora, *a.g.m.*, 2022, 4.

¹⁶⁵ Daly, E., May, J.R. (2018). *Implementing Environmental Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 7.

2.3.2. Çevresel Usuli Haklar Yoluyla Çevre Hakkının Gelişimi

Çevre hakkının gelişiminde ikinci bir kanal, uluslararası çevre anlaşmalarına çevresel konularda bilgi edinme hakkı, halkın katılımı ve adalete erişim hakkının dahil edilmesi olmuştur.¹⁶⁶ Bu haklar, çevre hakkının gerçekleşmesini sağladığından çevre hakkı bakımından “araç özgürlükler” olarak nitelenerek “çevresel usuli haklar” olarak anılmaktadır.¹⁶⁷ Çevresel usuli haklar, çevresel katılımcı demokrasinin önemli araçları olup çevrenin aktif şekilde korunmasını sağlayan temel hukuki çarelerindendir.¹⁶⁸ Çevresel usuli hakların işlevi, halkın çevre üzerinde etkili olabilecek eylem ve işlemler hakkında bilgi sahibi olabilmesi, bu eylem ve işlemlere ilişkin düşüncelerini açıklayabilmesi ve alınacak kararlara katılabilmesi ile bu kararlar sonucunda doğan etkiye ilişkin olarak başvuru yaparak adalete erişebilmesi ile çevrenin etkin bir şekilde korunabilmesini sağlamaktır.¹⁶⁹

Daha önce de belirtildiği gibi çok taraflı çevre anlaşmaları genellikle insan haklarına açıkça atıfta bulunmamıştır. Bununla birlikte birçok çevre anlaşması çevreye ilişkin usuli haklara yer vermiştir. Daha önce değindiğimiz 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı, birey ve toplulukların çevreyle doğrudan ilişkili konularda yasama faaliyetlerine katılabileceğini ve aynı zamanda çevresel bozulma gerçekleştiğinde tazminat talebinde bulunabileceğini düzenlemiştir.¹⁷⁰ 1992 tarihli Rio Bildirisi ile 1o. İlkesi ile çevresel konularda bilgiye erişim, katılım ve başvuru mekanizmalarının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır:

“Çevresel konular her düzeyde ilgililerin katılımını gerektirir. Ulusal düzeyde, bireyler kamu otoritelerinin elinde bulunan, yerleşimlerdeki sağlığa zararlı maddeler ve faaliyetler de dahil olmak üzere çevre ile ilgili bilgilere erişme ve karar verme süreçlerine katılabilme fırsatlarına sahip bulunmalıdır. Ülkeler geniş bir biçimde bilgi sağlayarak kamu duyarlılığını ve katılımını teşvik etmeli ve

¹⁶⁶ Knox, Morgera, a.g.m. 2022, 5.

¹⁶⁷ Ögütçü, M. (2009). “Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 27, 35-48, 44.

¹⁶⁸ Yağcı, P. (2023). “Sürdürülebilirlik İçin Yeni Bir Adım: Çevre İçin Küresel Antlaşma’ya Doğru -Çevresel Usuli Haklar Özelinde Bir Değerlendirme-”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 321-369, 332.

¹⁶⁹ Kaboğlu, Yancı Özalp, a.g.e., 2021, 138.

¹⁷⁰ Dünya Doğa Şartı, md.23.

kolaylaştırmalıdır. Tashih ve tazmin dahil olmak üzere adli ve idari işlemlere başvurma hakkı sağlanmalıdır."¹⁷¹

Takip eden süreçte gerçekleştirilen iki bölgesel sözleşme, 10. ilke ile getirilen hakları ve devletlerin yükümlülüklerini daha ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir.¹⁷²

2001'de yürürlüğe giren BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (*The UN Economic Commission for Europe "UNECE" Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters*) (kısaca "Aarhus Sözleşmesi")¹⁷³ çevresel katılımı ele alan ilk uluslararası sözleşmedir.¹⁷⁴

Sözleşmenin 1. maddesi tarafların "*şimdiki ve gelecek nesillerdeki her insanın, sağlığına ve refahına uygun bir çevrede yaşama hakkını korumaya katkıda bulunma amacıyla çevresel konularda bilgi edinme, katılım ve yargıya erişim haklarını*" garanti altına alacaklarını belirtmektedir.¹⁷⁵ Çevresel bilgiye erişim hakkı sözleşmenin 4. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre kişilere talepte bulunulan bilgi konusunda bir menfaati bulunup bulunmadığına bakılmaksızın çevresel bilgilere erişim hakkı tanınmıştır.¹⁷⁶ Çevresel bilgi, çevreyle ilgili akla gelebilecek her türlü bilgidir.¹⁷⁷ Katılım hakkı, sözleşmenin 6-8. maddelerinde üç ayrı başlık altında ele alınmıştır: halkın çevresel etkinliklere ilişkin katılım hakkı, çevreyle ilgili plan ve programlara ilişkin katılım hakkı ve yürütmeye ilişkin düzenlemelerin hazırlanmasına ilişkin katılım hakkı. Yargısal yollara başvuru hakkı ise sözleşmenin 9. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre bilgiye erişim ve katılım haklarının kullanımına ilişkin

¹⁷¹ Olgun, Işık, *a.g.m.* 2017, 42.

¹⁷² Knox, *a.g.m.*, 2021, 787.

¹⁷³ UN Economic Commission for Europe, at The Fourth Environment for Europe Ministerial Conference. Aarhus, 25 June 1998. Sözleşmenin İngilizce metni için bkz: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> ; Güneş, A. M. (2010). "Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 299-333, 301.

¹⁷⁴ Türkiye, Aarhus Sözleşmesi müzakerelerine katılmış olmasına rağmen bu çalışmanın hazırlandığı tarihte henüz anlaşmaya taraf olmamış ve imza atmamıştır.

¹⁷⁵ Knox, *a.g.m.* 2021, 787.; Güneş, *a.g.m.* (2010), 302.

¹⁷⁶ Aarhus Sözleşmesi, md.4.

¹⁷⁷ Aarhus Sözleşmesi, md. 2(3); Güneş, *a.g.m.*, 2010, 307; Çevresel bilgiye erişim hakkı ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Güneş, A. M. (2015). "Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı" *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-18 (26-27-28-29), 25-40.

aykırılıklar ile ulusal hukuk kurallarının ihlali halinde, başvuru üzerine mahkeme veya tarafsız bir organ önünde yürütülecek bir denetim usulü öngörülmüştür.

Rio Bildirisi'nin 10. ilkesi ile getirilen hakları ayrıntılı olarak düzenleyen diğer bölgesel sözleşme 2018 tarihli Latin Amerika ve Karayipler'de Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Halkın Katılımı ve Adaletle İlişkin Bölgesel Anlaşma (*Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean*) (kısaca "Escazú Anlaşması")'dır.¹⁷⁸ Anlaşma ile taraflar halkın çevresel bilgilere erişim hakkını güvence altına almak;¹⁷⁹ çevresel bilgileri toplamak ve yaymak¹⁸⁰; çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımını sağlamak;¹⁸¹ ve yalnızca bilgi ve halkın katılımıyla ilgili değil, aynı zamanda "*çevreyi olumsuz yönde etkileyen veya etkileyebilecek veya çevreyle ilgili yasa ve düzenlemeleri ihlal eden diğer karar, eylem veya ihmallerle*"¹⁸² ilgili çözüm yollarına erişimi sağlamak¹⁸³ hususlarını yükümlenmiştir. Escazú Anlaşması aynı zamanda her bir tarafın "*çevresel konularda insan haklarını destekleyen ve savunan kişiler, gruplar ve kuruluşlar için güvenli ve kolaylaştırıcı bir ortam*" garanti etmesini gerektirmektedir.¹⁸⁴

10. ilkeyi uygulayan bölgesel anlaşmaların küresel bir eşdeğeri olmamasına rağmen, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Paris Anlaşması gibi çok taraflı çevre anlaşmalarının çoğu taraflarının kapsamındaki belirli konularda çevresel bilgiye erişim sağlamasını ve/veya halkın katılımını teşvik etmesini veya zorunlu kılmasını sağlamaktadır.¹⁸⁵ Ayrıca BM Çevre Programı ("*UNEP*") Yönetim Konseyi, 10. ilkenin uygulanmasını hızlandırmak amacıyla çevresel konularda bilgiye erişim, halkın katılımı ve adaletle erişimi uygulayan ulusal mevzuata yönelik 2010 tarihli

¹⁷⁸ Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean "Escazú Agreement", Costa Rica, Escazú, 4 March 2018. ; Anlaşmanın İngilizce metni için bkz: <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>

¹⁷⁹ Escazú Anlaşması, md.5.

¹⁸⁰ Escazú Anlaşması, md.6.

¹⁸¹ Escazú Anlaşması, md.7.

¹⁸² Escazú Anlaşması md.8(2)(c): "any other decision, action or omission that affects or could affect the environment adversely or violate laws and regulations related to the environment."

¹⁸³ Escazú Anlaşması, md.8.

¹⁸⁴ Escazú Anlaşması md. 9(1) "Each Party shall guarantee a safe and enabling environment for persons, groups and organizations that promote and defend human rights in environmental matters, so that they are able to act free from threat, restriction and insecurity."

¹⁸⁵ Knox, Morgera, *a.g.m.* 2022, 6.

kılavuzu kabul etmiştir.¹⁸⁶ Bu kılavuzda yer alan ilkeler bağlayıcı olmasa da hükümetlerin çevreyi ve ilgili kaynakları korumak ve yönetmek için her düzeyde, halkı daha kapsamlı bir şekilde dahil etme konusundaki istekliliğini göstermektedir.

1992 tarihli biyolojik çeşitliliğin korunması, bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynakların kullanımından kaynaklanan faydaların adil ve hakkaniyetli bir şekilde paylaşılmasına ilişkin BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (“*UNCBD*”)’de taraflarını şu hususlarda teşvik eder: Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımıyla ilgili yerli ve geleneksel bilgi, yenilik ve uygulamalara saygı duyma, muhafaza etme ve sürdürme; sahiplerin onayı ve katılımıyla bunların daha geniş çapta uygulanmasını ve bunların kullanımından doğan faydaların adil paylaşımını teşvik etme.¹⁸⁷

2.3.3. İnsan Haklarının Çevresel Konulara Uygulanması Yoluyla Çevre Hakkının Gelişimi

Çevre hakkına ilişkin gelişmesinde üçüncü yol, yaşam ve sağlık hakları gibi mevcut insan haklarının, insan hakları mekanizmaları tarafından çevre sorunlarına uygulanması yoluyla gerçekleşmiştir.¹⁸⁸ Farklı insan hakları mekanizmalarının farklı insan hakları kaynaklarını yorumlaması ile gelişim sağlanmıştır.

Çeşitli bölgesel insan hakları sistemleri, insan hakları belgelerinde ve bunları uygulayacak mekanizmalardan oluşur. Sözleşmeler, bildiriler üye devletler tarafından onaylanmış insan hakları kuralları ihtiva eder. Mahkemeler, komisyonlar gibi bölgesel insan hakları mekanizmaları da bu kuralların ulusal düzeyde uygulanmasına yardımcı olur ve böylece üye devletlerde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için etkili araçlar sunarlar.¹⁸⁹

¹⁸⁶ “UNEP, (2010). ‘Guidelines for the Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters’ ” Kılavuzun İngilizce metni için bkz: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/22925/Bali%20Guidelines%20for%20the%20Development%20of%20National%20Legislation%20on%20Access%20to%20information%2c%20Public%20Participation%20and%20Access%20to%20Justice%20in%20Environmental%20Matters.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹⁸⁷ Knox, *a.g.m* 2021, 789.

¹⁸⁸ Knox, Morgera *a.g.m.*, 2022, 7.

¹⁸⁹ Daha fazla bilgi için bkz: Huneeus, A., Madsen, M.R., (2018) "Between Universalism And Regional Law And Politics: A Comparative History Of The American, European, And African Human Rights Systems", *International Journal of Constitutional Law*, 16(1), 136–160.

Bu başlık altında bölgesel insan hakları sistemlerinden ilk olarak Amerika ve Afrika insan hakları sistemlerine değinilecek, akabinde Avrupa insan hakları sistemi ise Türk hukuku açısından önemi nedeniyle daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.3.3.1.Amerikalılar arası insan hakları sistemi

Amerika ülkeleri arası insan haklarının korunmasına yönelik sistem, Amerikan Devletleri Örgütü'ne (*Organisation of American States*) üye devletlerde insan haklarının korunmasını ve izlenmesini teşvik etmek için mevcuttur.¹⁹⁰ Sistem şu belge ve mekanizmalardan oluşur:¹⁹¹

1948 tarihli Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi (*American Declaration Of The Rights And Duties Of Man*)¹⁹² haklar ve görevler olmak üzere iki bölümde düzenlenmiş, 37 maddeden oluşmaktadır. İlk maddesi insanın temel haklarının belirli bir devletin vatandaşı olmasından değil, insan kişiliğinin niteliklerinden kaynaklandığını vurgular. Yasal olarak bağlayıcı bir anlaşma olmasa da tüm Amerikan Devletleri Örgütü üyeleri tarafından kabul edilmiştir ve tüm üyeler için uluslararası yükümlülük kaynağı olarak yorumlanır.¹⁹³ Üye devletler 1959'da insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasından sorumlu özel bir bağımsız organ olan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu'nu (*Inter-American Commission on Human Rights*) kurmuştur.¹⁹⁴

1969'da yürürlüğe giren Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (*American Convention On Human Rights "Pact Of San Jose, Costa Rica"*)¹⁹⁵ yasal olarak bağlayıcı bir uluslararası insan hakları sözleşmesi olup Bildiride yer alan yol gösterici ilkeleri detaylandırır. Sözleşme devletlerin yükümlülüklerini belirler ve korunan insan

¹⁹⁰ Nesli, A. (2019). "Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesinin Tarihi Gelişim Süreci, Genel Teşkilât Yapısı ve Yargılama Usûl Esasları", *Terazi Hukuk Dergisi*, 14(150), 339-351,341.

¹⁹¹ Konuk Sommer, B. (2020). "Çevre ve İnsan Hakları İlişkisine Yeni Bir Yaklaşım: Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin Oc-23/17 Sayılı Tavsiye Görüşü", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 384-393, 386.

¹⁹² American Declaration Of The Rights And Duties Of Man, Ninth International Conference of American States, Bogotá, Colombia, 1948. Bildirinin İngilizce metni için bkz: https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man.pdf

¹⁹³ Aslan, V. (2016). "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 266.

¹⁹⁴ Organization of American States. (2024). "What is the IACHR?"

<https://www.oas.org/en/IACHR/jsForm/?File=/en/iachr/mandate/what.asp>

¹⁹⁵ American Convention On Human Rights "Pact Of San Jose, Costa Rica", San José, Costa Rica, on 22 November 1969. Sözleşmenin İngilizce metni için bkz: https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf

haklarını belirtir. Ayrıca Sözleşme, 1959'da kurulan komisyonunun etkinliğini arttırmıştır ve sözleşmeye taraf devletler tarafından verilen taahhütlerin yerine getirilmesine ilişkin konularda yetkili organ olarak ilan ettiği Amerikan İnsan Hakları Mahkemesini (*Inter-American Court of Human Rights*) kurmuştur.¹⁹⁶

Sözleşme çevrenin korunmasıyla ilişkilendirilebilecek maddi ve usuli haklar sağlamaktadır. Bu haklar şunlardır: yaşam hakkı (4.madde), insancıl muamele (madde 5), adil yargılanma (madde 8), mahremiyet (madde 11) ifade özgürlüğü ve bilgiye ulaşma (madde 13), mülkiyetten yararlanma (madde 21), hükümete katılım (madde 23), kanun önünde eşit korunma (madde 24), yargısal koruma (madde 25) ve ilerlemeci gelişim (madde 26).

1969'da kabul edildiğinde sözleşmenin ilk halinde çevreye ilişkin herhangi bir hüküm yer almamakla birlikte daha önce de belirttiğimiz üzere 1988 tarihinde imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin eki olan San Salvador Protokolü'nün 11. maddesinde sağlıklı bir çevre hakkı düzenlenmiştir. 11. madde şu şekildedir:

"1. Her birey sağlıklı bir çevrede yaşama ve temel kamu hizmetlerine erişim hakkına sahip olacaktır.

2. Taraf Devletler, çevrenin korunmasını, muhafazasını ve iyileştirilmesini teşvik edecektir."

Hem mahkeme hem komisyon bu hakları ele alarak çevresel bozulmayla ilgili kararlar vermiştir. Verilen önemli kararların çoğu yerli halkları ilgilendirmektedir.¹⁹⁷ Mahkeme, Sarayaku Kichwa Yerli Halkı/Ekvador kararında¹⁹⁸ yaşam hakkı kapsamında değerlendirme yapmıştır. 1990'lı yıllarda Ekvador hükümeti, Sarayaku Kichwa Yerli Halkının topraklarında petrol arama ve çıkarma faaliyetleri yürütmesi için özel bir petrol şirketine, yerli halka danışmaksızın ve rızalarını almaksızın izin vermiştir. Petrol şirketi arama aşamasına başlamış ve özellikle yerli toprakların çeşitli bölgelerine yüksek güçlü patlayıcılar yerleştirmek gibi çeşitli işlemlerle bölgede ormansızlaşma, mağaraların yok edilmesi, topluluğun içme suyunun bozulması ve

¹⁹⁶ Aslan, *a.g.m.*, 2016, 267.

¹⁹⁷ Knox, *a.g.m.*, 2021, 794.

¹⁹⁸ Case Of The Kichwa Indigenous People Of Sarayaku V. Ecuador, No: 62/04. Karar için bkz: https://leap.unep.org/sites/default/files/court-case/seriec_245_ing.pdf

kirletilmesi gibi çevresel problemlere yol açmıştır. Dava, devletin yargısal koruma eksikliği, yargı güvencelerine uymama ve yerli nüfusun hareket özgürlüğü ile kültürel ifade haklarının sınırlandırılması iddialarıyla Mahkeme önüne gelmiştir. Mahkeme, bir devletin yaşam hakkına saygı gösterme yönündeki olumlu yükümlülüklerinin, topluluğun hastalıklara karşı tedavisinde önemli olan tıbbi özelliklere sahip belirli ağaçların korunması gibi hak sahibinin özel ihtiyaçlarına dayanabileceğini belirtmiştir.¹⁹⁹

Mahkemenin çevresel bozulmanın meydana geldiği ve temel haklarla ilişkilendirerek karar verdiği diğer önemli davalara örnek olarak şunlar da verilebilir: insancıl muamele hakkı kapsamında değerlendirme yapılan Moiwana Topluluğu/Surinam kararı²⁰⁰, adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirme yapılan Sawhoyamaxe Yerli Halkı/Paraguay kararı²⁰¹, mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirme yapılan Saramaka Halkı/Surinam kararı.²⁰²

2.3.3.2. Afrika insan hakları sistemi

Afrika bölgesel insan hakları sistemi Afrika Birliği (*African Union*) olarak bilinen hükümetler arası organizasyon tarafından oluşturulmuştur. Temel belge 1981 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (*African Charter on Human and Peoples' Rights*)'dır.²⁰³ Afrika Şartı muhtevastaki haklar, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu (*The African Commission on Human and Peoples' Rights*) ve Afrika İnsan ve Hakların Hakları Mahkemesi (*The African Court on Human and Peoples' Rights*) tarafından uygulanır. Komisyon, Şart'ın ihlal edildiği iddia edilen durumlarla ilgili başvuruları alırken, Mahkeme Şart'ın yorumlanması ve uygulanması ve Taraf

¹⁹⁹ International Center on Human Rights and Drug Policy (2012). Bkz: <https://www.hrdp.org/contents/700>

²⁰⁰ Moiwana Community v. Suriname, No:124/05. Karar hakkında bkz: <https://iachr.ils.edu/cases/moiwana-community-v-suriname>

²⁰¹ Sawhoyamaxe Indigenous Community v. Paraguay, No:146/06. Karar hakkında bkz: <https://leap.unep.org/en/countries/py/national-case-law/sawhoyamaxe-indigenous-community-v-paraguay>

²⁰² Case of the Saramaka People v. Suriname, No: 172/07. Karar hakkında bkz: <https://leap.unep.org/en/countries/national-case-law/case-saramaka-people-v-suriname>

²⁰³ African Charter on Human and Peoples' Rights, 1981.; Şartın İngilizce metni için bkz: https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf

Devletler tarafından onaylanmış herhangi bir insan hakları belgesi konusunda uyuşmazlıkları çözer ve danışma görüşleri sunmaktadır.²⁰⁴

Afrika Şartı, “*Tüm halklar, gelişimlerine uygun genel olarak tatmin edici bir çevreye sahip olma hakkına sahiptir.*” şeklindeki 24. maddesi ile daha önce de belirttiğimiz gibi çevre hakkına açıkça yer veren ilk bölgesel anlaşmadır. Bu hüküm, özellikle fiziksel ve ekonomik güvenliklerini sağlamak için çevreye ve doğal kaynaklara doğrudan bağımlı olan topluluklar için önemli bir "halkların" hakkıdır.²⁰⁵

24. maddede yer alan bu açık düzenleme sayesinde diğer bölgesel mahkemelerden farklı olarak Afrika İnsan ve Hakların Hakları Mahkemesi'ne, sağlıklı bir çevre hakkını koruma ve saygı gösterme yükümlülüklerine devletin uyumunu doğrudan gözden geçirme talebi gelebilir ve bu durum, iklim değişikliği meselelerini de kapsayabilir.²⁰⁶ Bununla birlikte Mahkeme'nin 24. maddeyi yorumlandığı ve uyguladığı davalar oldukça azdır, bu yüzden hakkın unsurlarını ve inceliklerini belirlemek için üzerinde durulabilecek pek az içtihat vardır.

24. madde, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun Sosyal ve Ekonomik Haklar Eylem Merkezi v. Nijerya davasında önemli bir karara dayanak oluşturmuştur.²⁰⁷ Komisyon, Nijerya Hükümeti ve Royal Dutch Shell'in oluşturduğu bir konsorsiyumun, Nijer Deltası'nı kirleterek çevresel tahribata ve burada yaşayan Ogoni halkı arasında sağlık problemlerine yol açtığı iddiasına ilişkin olarak Ogoni halkının haklarının hükümet tarafından ihlal edilip edilmediğini belirlemek için kapsamlı bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu çerçeve, hükümetin, Afrika Şartı'nın 16. ve 24. maddeleri uyarınca sağlık hakkına ve çevre hakkına saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerine uymasını gerektirmektedir.²⁰⁸ Komisyon, hükümetlerin vatandaşlarının sağlıklarını ve çevrelerini tehdit etmemesi gerektiğini ve refahları için gerekli olan kaynakların serbest kullanımına müdahale etmekten kaçınmaları gerektiğini belirtmiştir. Komisyon, hükümetin köylere güvenlik güçleri göndererek çevreyi yok ettiği ve dolayısıyla Ogoni halkının bütünlüğünü ihlal ettiği

²⁰⁴Suedi, Y., Fall, M. (2024). “Climate Change Litigation before the African Human Rights System: Prospects and Pitfalls”, *Journal of Human Rights Practice*, 16, 146–159, 147.

²⁰⁵ Buys, E., Lewis, B. (2021). “Environmental Protection Through European And African Human Rights Frameworks”, *The International Journal of Human Rights*, 26(6), 949–977, 960.

²⁰⁶ Suedi, Fall, a.g.m.2024, 147.

²⁰⁷ African Commission on Human and Peoples' Rights, The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria, No. 155/96.

²⁰⁸ Buys, Lewis, a.g.m., 2021, 962.

sonucuna varmıştır. Koruma ve yerine getirme yükümlülüklerini uygulayan Komisyon, Nijerya hükümetinin *"kirliliği ve ekolojik bozulmayı önlemek, koruma çalışmalarını teşvik etmek ve doğal kaynakların ekolojik olarak sürdürülebilir gelişimi ve kullanımını güvence altına almak için makul ve diğer önlemleri almak"* zorunda olduğunu belirtmiştir.²⁰⁹ Bu yükümlülüğe uymak için hükümetin tehdit altındaki çevrelerin bilimsel olarak izlenmesine izin vermesi, çevresel ve sosyal etki çalışmaları yapması ve tehlikeli maddelerin kullanımıyla ilgili olarak etkilenen topluluklara bilgi sağlaması gerektiğini vurgulamıştır. Komisyon, Nijerya hükümeti ve Konsorsiyumun Ogoni halkına ve bölgesine verilen zarara karşı bu gerekli tedbirleri almadığını; özellikle, petrol operasyonlarıyla ilgili gerekli etki değerlendirmelerini ve çevresel risk çalışmalarını yapmadığını ve bağımsız uzmanların bu değerlendirmeleri yapmasını engellediğini tespit etmiştir. Ayrıca hükümetin güvenlik güçlerinin birkaç Ogoni köyüne ve evine saldırarak, yakıp yıkarak durumu daha da kötüleştirdiğini kaydetmiştir. Bu nedenle Nijerya hükümetinin böylece hem Şart'ın 24. maddesinde tanınan tatmin edici bir çevreye sahip olma hakkını hem de Şart'ın 16. maddesinde tanınan sağlık hakkını ihlal ettiğini kabul etmiştir.²¹⁰

2.3.3.3. Avrupa insan hakları sistemi

Avrupa Konseyi'nin (*Council of Europe*) en önemli iki insan hakları belgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Şartı'dır. Bunların izleme mekanizmaları ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (*European Court of Human Rights*) ve Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (*The European Committee of Social Rights*)'dir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ("AİHS") 4 Kasım 1950'de imzaya açılmış ve 1953 yılında yürürlüğe girmiştir. Avrupa Konseyi'nin 47 üyesi, kendi yurttaşlarıyla sınırlı kalmaksızın, yargı yetkisi altında bulunan herkesin temel sivil ve siyasi haklarını güvence altına alma taahhüdünde bulunmuştur.²¹¹ AİHS, toplamda 59 madde ve ek protokollerden oluşmaktadır. Ayrıca üye devletlerin hükümlerine uymasını

²⁰⁹Knox,Morgera, *a.g.m.*,2022, 4.; Ayrıca Komisyonun web sitesi için bkz: <https://achpr.au.int/en/decisions-communications/social-and-economic-rights-action-center-serac-and-center-economic-15596>

²¹⁰ Şahin, A. (2010). "Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59(4), 711-766, 751.

²¹¹ Buys, Lewis, *a.g.m.*, 2021, 955.

sağlamak amacıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ni ("AİHM") kurmuştur. Sözleşme ve ek protokolleri dengeli ve sağlıklı bir çevre hakkına ilişkin spesifik bir hüküm içermemektedir.²¹² Bununla birlikte, çevreye verilen zararların ve çevresel risklere maruz kalmanın bazı Sözleşme haklarının kullanımını zayıflatabileceği gerçeği nedeniyle çevre hakkını Sözleşmede yer alan diğer haklar kapsamında yorumlayarak ele almakta ve korumaktadır.²¹³

AİHM, 1994'ten bu yana kapsamlı bir çevre içtihadı geliştirmiştir. AİHS hükümlerini yorumlarken, insan hakları ile sağlıklı bir çevrenin doğası itibarıyla bağlantılı olduğunu kabul etmiştir. AİHM, AİHS'yi "günümüz koşullarının ışığında yaşayan bir araç olarak" uygulayarak, insan hakları ile çevre sorunları arasındaki bağı giderek güçlendirmiştir.²¹⁴ AİHM, çevre içtihatlarının geliştirilmesi için, Avrupa Konseyi'nin çevresel hukuki kaynaklarının yanı sıra uluslararası çevre ilkeleri, uluslararası çevre sözleşmeleri ve Avrupa Birliği hukuku gibi uluslararası gelişmeleri sıklıkla dikkate almaktadır.²¹⁵

AİHS bireyleri kamu otoritelerinin keyfi müdahalelerine karşı korur; bu, AİHS hükümleri kapsamında devletlerin negatif yükümlülüklerinin bir alanıdır. Negatif yükümlülükler, ulusal makamlara, AİHS haklarına haksız yere müdahale edecek şekilde hareket etmekten kaçınma görevi yüklemektedir. AİHS ayrıca kamu yetkililerine, AİHS'nin bazı maddelerinde yer alan hakların güvence altına alınmasına yönelik olumlu tedbirlerin alınması yönünde bir yükümlülük getirebilir. Bu devletin pozitif yükümlülüklerinin bir alanıdır.²¹⁶

Ayrıca AİHM, usuli yükümlülükler ile maddi yükümlülükler arasında ayırım yapmaktadır.²¹⁷ Maddi yükümlülükler güvence altına alınan hakların tam olarak kullanılması için temel önlemlerin uygulanmasını gerektiren yükümlülüklerdir. Usuli yükümlülükler ise hakların kullanılmasını sağlamak için etkili ulusal prosedürlerin

²¹² Duymaz, E. (2012). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47, 121-160, 122.

²¹³ European Court of Human Rights. (2024) "Factsheet – Environment and the ECHR", 1. Bkz: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Environment_ENG

²¹⁴ AİHM, Selmouni/Fransa, No: 25803/94, K.T.: 28/07/1999.

²¹⁵ AİHM, Tatar/Romanya, No: 67021/01, K.T.: 27/01/2009.

²¹⁶ Boyar, O., Karan, U. (2013). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*. Beta Basım, 54.

²¹⁷ Özkan Duvan, A. (2018). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24 (2), 660- 681, 662.

yürürlükte olmasını ya da ulusal sistemlerin hak ihlallerine karşı yeterli çözüm yolları bulunmasını gerektirir.

2.3.3.4. Çevrenin çeşitli AİHS hükümleri kapsamında korunması

2.3.3.4.1. Yaşam hakkı kapsamında koruma

Yaşam hakkı Sözleşmenin 2. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

“1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez. 2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz: a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması; b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme; c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması.”²¹⁸

Yaşam hakkı yalnızca doğrudan devlet görevlilerinin eylemlerinden kaynaklanan ölümlerle ilgili değildir. Bir başka deyişle yaşam hakkının güvence altına alınması, devletlere sadece negatif yükümlülük yüklememekte aynı zamanda devletlere, kendi yetki alanları dahilindeki kişilerin hayatlarını korumak için uygun adımları atma konusunda pozitif bir yükümlülük getirmektedir.²¹⁹ Kamu yetkilileri, sözleşmeden doğan hakların devletle doğrudan bağlantısı olmayan diğer kişiler veya faaliyetler tarafından tehdit edilse bile etkili bir şekilde korunmasını sağlamakla görevlidir.²²⁰

2. madde kapsamındaki maddi yükümlülük, diğerlerinin yanı sıra, bir devletin, çevre koruma bağlamında şunları içerebilecek yasal ve idari bir çerçeveyi uygulamaya koyma görevini de beraberinde getirir: Bir durumun ya da faaliyetin kendine has özelliklerini ve potansiyel yaşam riskini seviyesini dikkate alan kurallar oluşturmak;

²¹⁸ AİHS, md. 2.

²¹⁹ Kotiuk, I., Weiss, A., Taddei, U. (2022). “Does the European Convention on Human Rights guarantee a human right to clean and healthy air? Litigating at the nexus between human rights and the environment – the practitioners’ perspective.” *Journal of Human Rights and the Environment*, 13(0), 122-151, 125.

²²⁰ Yalçın, C.E. (2021). “Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya ilişkin olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yaklaşımı”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 89-115, 102.

halkın bu tür risk potansiyeli taşıyan faaliyetlerle ilgili bilgi edinme hakkına özel bir vurgu yapmak; ilgili teknik süreçlerdeki eksikliklerin ve sorumlularca yapılan hataların tespit edilmesi için uygun koşulları sağlamak.²²¹

2. maddeden kaynaklanan usuli yükümlülükler uyarınca devletler, yasal ve idari çerçevenin gerektiği gibi uygulanmasını ve yaşam hakkı ihlallerinin uygun şekilde soruşturulmasını ve yaptırıma tabi tutulmasını sağlamalıdır.²²²

AİHM, devletlerin pozitif yükümlülüklerinin çevresel bağlamla ilgili tehlikeli faaliyetler bağlamında geçerli olabileceğini tespit etmiştir. Bu tehlikeli faaliyetler hem kamu yetkilileri tarafından hem de özel şirketler tarafından gerçekleştirilen nükleer testleri, zehirli emisyonlara sahip kimya fabrikalarının işletilmesini veya atık toplama sahalarını içerebilir.²²³ Bu konuda Öneriyıldız/Türkiye Davası'nda verdiği karar önemlidir.²²⁴ 28 Nisan 1993 günü, Ümraniye Çöplüğünde metan gazı patlaması sonucu saçılan çöp yığınları bölgede bulunan gecekonduların üzerine kaymış ve otuz dokuz kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Başvuranın evi, dört belediye tarafından ortak kullanılan bir çöp dökme alanının yakınındaki bir arazi üzerinde inşa edilmiş olup, ruhsatsızdır ve saçılan çöp yığınları sonucu yıkılan evlerden biridir. Ayrıca hayatını kaybedenlerden dokuzu başvuranın akrabalarıdır. Başvuran, patlamadan önceki süreçte yetkililerin dikkatini bu tarz bir patlama ihtimaline çeken bir bilirkişi raporu hazırlanmış olmasına karşın, önleyici tedbir almadıkları için şikâyetçi olmuştur. AİHM yaptığı değerlendirmede, kamu makamlarının, bölge sakinlerinin acil ve bilinen ya da bilinmesi gereken tehlikelerden korumaya ilişkin pozitif yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle yaşam hakkının esas yönünden ihlal edildiğine karar vermiştir.²²⁵ Ayrıca, tehlikeli bir eylemin yürütülmesinden kaynaklanan ölümcül kazayla bağlantılı olarak, yaşama hakkının “kanunla” yeterince güvenceye alınamaması ve gelecekte insan hayatını tehlikeye atan benzeri davranışların caydırılamaması nedeniyle 2. maddenin usul yönünden de ihlal edildiğine hükmetmiştir.²²⁶ Mahkeme özellikle, Türk hükümetinin gecekondular

²²¹ European Court of Human Rights “ECHR”, (2024). “Guide to the case-law of the European Court of Human Rights”, 11.

²²² European Court of Human Rights “ECHR”, (2023). “Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights-Right to Life”, 6.

²²³ ECHR, *Guide on Article 2*. 2023, 13.

²²⁴ AİHM, Öneriyıldız/Türkiye, B. No: 48939/99, K.T.: 30/11/2004.

²²⁵ Öneriyıldız/Türkiye, § 97-110.

²²⁶ Öneriyıldız/Türkiye, § 118.

sakinlerine orada yaşamının riskleri hakkında bilgi vermediğini gözlemlemiştir. Bilgi verilmiş olsa bile, hükümet insanların hayatlarını riske atmamak için gerekli pratik önlemleri almadığı için sorumlu tutulmuştur. Düzenleyici çerçeve yetersiz kalmış ve çöp alanının tutarlı bir denetim sistemi olmadan açılmasına ve işletilmesine izin verilmiştir. Şehir planlama politikası da yetersiz kalmış ve kazaya yol açan olaylar zincirinde kesinlikle rol oynamıştır. Bu davada Mahkeme ayrıca Sözleşme'ye ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin (mülkiyetin korunması) ve Sözleşme'nin 2. maddesinin maddi yönü ile ilgili şikayet açısından 13. maddenin (etkili bir başvuru hakkı) ihlal edildiğine ve 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesi ile ilgili şikayet açısından 13. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir.²²⁷

Yaşamı koruma yükümlülüğü, çoğunlukla insanın kontrolü dışında olmasına rağmen yaşam hakkının doğal bir felaketten tehdit altında olduğu ve tehlikenin yakın ve belirgin bir şekilde tanımlanabilir olduğu durumlarda da geçerlidir.²²⁸ Bu, devletlerin uygun uyarı ve önleyici/koruyucu mekanizmalara sahip olmasının gerekli olduğu tehlikeli faaliyetler bağlamından farklıdır. Bu konuda önemli bir karar Budayeva ve Diğerleri/Rusya Davası'nda verilen karardır.²²⁹ Kabardino-Balkariya Cumhuriyeti (Rusya) sınırları içerisinde yer alan Elbruz Dağının eteklerinde bulunan Tyrnauz şehri, 2000 yılının temmuz ayında meydana gelen bir toprak kayması sonucu tahrip olmuştur. Enkazda, birinci başvuranın eşi dâhil olmak üzere sekiz kişi hayatını kaybetmiştir. Felaketin sonucu olarak, başvuranlar yaralanmış, psikolojik travma geçirmiş ve evlerini kaybetmişlerdir. Başvuranlar özellikle, Rus yetkili makamlarının, yetkililerin riskleri azaltmak konusunda ihmalkâr davranarak altyapı kurmadığını, toprak kaymasının sonuçlarını hafifletmediklerini ve felakete ilişkin olarak adli bir soruşturma yürütmediklerini ileri sürmüşlerdir. Mahkeme, Rus yetkili makamlarının, yaşam hakkına yönelik tehditlere karşı etkili bir caydırıcılık sağlamak amacıyla bir yasama ve idari çerçeve kurma pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği gerekçesiyle, Sözleşme'nin 2. maddesinin esas bakımından ihlal edildiğine hükmetmiştir.²³⁰ Ayrıca başvuranların taleplerine ilişkin karar veren yerel

²²⁷ Ayrıntılı değerlendirme için bkz: Algan Canseven, H. (2023). "Sağlıklı Çevrede Yaşama Hakkı Bağlamında Öneriyıldız v. Türkiye Başvurusunun Değerlendirilmesi", *II. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali "Herkes İçin Çevre Adaleti" Tebliğler*, 329-346.

²²⁸ ECHR, *Guide to the case-law*, 2024, 10. ; Kaboğlu/Özalp, *a.g.e.*, 2021, 261.

²²⁹ AİHM, Budayeva ve Diğerleri/Rusya, B. No: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02, 15343/02, K.T.: 20/3/2008.

²³⁰ Budayeva ve Diğerleri/Rusya, § 159-160.

mahkemelerin kazanın koşullarını belirlemek için sahip oldukları yetkileri tam olarak kullanmadığı, özellikle, davacıların taleplerine rağmen, resmi veya sıradan vatandaş olsun, herhangi bir tanık çağırmayı veya otoritelerin sorumluluğunu belirlemeye ya da çürütmeye yardımcı olacak bir uzman görüşü istemeyi reddettiği tespit edilmiştir. Mahkemelerin, gerçekleri belirlemek için yetkilerini kullanma konusundaki isteksizliği, başvuranlar tarafından sunulan kanıtlar, özellikle de endişelerinin bazı yetkililer tarafından da paylaşıldığını öne süren resmi raporlar göz önüne alındığında yargılamaların Tyrnauz'daki toprak kaymasının neden olduğu ölümler için gerekli yargısal yanıt sağlayacak nitelikte olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle AİHM, Sözleşme'nin 2. maddesinin usul yönünden de ihlal edildiği sonucuna varmıştır.²³¹ Bununla birlikte Mahkeme, meteorolojik bir olayla ilgili acil yardım alanında devletin takdir marjının kapsamını özellikle vurgulamıştır. Bu tür olaylar insan kontrolünün ötesinde olduğundan, burada, yetkililere öncelikler ve kaynaklar açısından yapmaları gereken operasyonel seçimler dikkate alınmadan imkânsız veya orantısız bir yük getirilmemesi gerektiği argümanı, insan kaynaklı tehlikeli faaliyetler alanına göre daha da büyük bir önem taşır.²³²

2.3.3.4.2. Aile ve özel hayata saygı hakkı kapsamında koruma

Aile ve özel hayata saygı hakkı Sözleşme'nin 8. maddesi ile şu şekilde düzenlenmiştir:

“1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.”²³³

8. madde, çevreyle ilgili iddialara belki de en elverişli olanıdır, çünkü geniş bir müdahale ve rahatsızlık türünü kapsayabilir.²³⁴ Bu hak, kişinin evindeki (yaşam alanındaki) olanaklardan faydalanmasının yanı sıra özel yaşam kalitesine de saygı

²³¹ Budayeva ve Diğerleri/Rusya, § 164-165.

²³² Budayeva ve Diğerleri/Rusya, § 135.

²³³ AİHS, md. 8.

²³⁴ Buys, Lewis, *a.g.m.*, 2021, 955.

gösterilmesini gerektirir.²³⁵ AİHM birçok vakada, ciddi çevre kirliliğinin insanların refahını etkileyebileceğini ve evlerinden keyif almalarını engelleyebileceğini tespit etmiştir.²³⁶ Yaşam alanına saygı hakkı, yalnızca fiili fiziksel alanlara sahip olma hakkını değil, aynı zamanda bu alanın makul sınırlar içinde sessizce kullanılmasını da içerir. Dolayısıyla, bu hakkı etkileyen durumlar mutlaka bir kişinin evine izinsiz giriş gibi bariz müdahalelerle sınırlı değildir; aynı zamanda gürültü, emisyon, koku veya diğer benzer müdahale biçimleri gibi soyut kaynaklardan da kaynaklanabilir.²³⁷

Bu bakımdan Lopez Ostra/İspanya Davası'nda verilen kararının çığır açıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²³⁸ Başvuranın evine on iki metre mesafede, sıvı ve katı atıkların arıtılması için özel şirket tarafından bir tesis inşa edilmiştir. Lisans almadan faaliyete geçen bu tesisin yaydığı koku, duman ve kirlilikten bölge insanının olumsuz etkilenmesi üzerine başvuran, idarenin uzayan eylemsizliği nedeniyle yaşamlarının katlanılmaz hale geldiğini ve sağlık sorunları yaşadıkları ileri sürerek 8. maddenin ihlal edildiği iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme, İspanya'nın, kentin ekonomik refahı (yani atık arıtma tesisi kurulması) ile başvuranın konutuna, özel hayatına ve aile hayatına saygı hakkı arasında adil bir denge kuramadığı gerekçesiyle Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.²³⁹ Mahkeme özellikle, başvuru ve ailesinin, başka bir eve taşınmadan önce üç yılı aşkın bir süre boyunca, söz konusu tesisin yol açtığı rahatsızlıkların yanı sıra bu çerçevedeki tüm aksaklıklara katlanmak zorunda kaldıklarını kaydetmiştir. Başvuranlar, durumun değişme ihtimalinin söz konusu olmadığını anladıklarında kızlarının tavsiyesi üzerine taşınma kararı almışlardır. Bu koşullarda, belediyenin teklifi, başvuranların maruz bırakıldığı rahatsızlık ve aksaklıkları tamamen telafi edememiştir.²⁴⁰ Başvuran her ne kadar Devletin eleştirildiği hususların ciddi olduğunu ve kendisine öyle bir üzüntü verdiğini, bunun Sözleşme'nin 3. maddesi ile yasaklanan insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye eşdeğer sayılabileceğini ileri sürmüştü de Mahkeme, başvuran ve ailesinin birkaç yıl boyunca yaşamış oldukları koşulların kuşkusuz oldukça zor olduğunu kabul

²³⁵ European Court of Human Rights "ECHR", (2024). "Guide on Article 8 of the Convention – Right to respect for private and family life", 10 vd.

²³⁶ ECHR, *Guide on Article 8*, 2024, 50.

²³⁷ Bkz: AİHM, *Giacomelli/İtalya*, B. No: 59909/00, K.T.: 11/02/2006, § 76. , AİHM, *Hatton ve Diğerleri / Birleşik Krallık* B. No: 36022/97, K.T.: 07/08/2003, § 96.

²³⁸ Knox, *a.g.m.* 2021, 792 ; Yalçın, *a.g.m.*, 2021, 101.

²³⁹ AİHM, *Lopez Ostra/İspanya*, B. No: 16798/90, K.T.: 09/12/1994, §58.

²⁴⁰ Lopez Ostra/İspanya, §57.

etmekle birlikte, onur kırıcı bir durumun söz konusu olmadığından hareketle Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir.²⁴¹

8. maddenin uygulanabilmesi için çevreye verilen zararın özel hayatı, aile hayatını veya evi doğrudan ve ciddi şekilde etkilemesi gerekir.²⁴² Dolayısıyla AİHM şu iki unsuru dikkate almaktadır: zararlı faaliyet ile bireyin 8. madde kapsamındaki haklarını kullanması üzerindeki olumsuz etki arasında doğrudan veya yeterince yakın bir bağlantının mevcut olup olmadığı ve birey üzerindeki olumsuz etkinin belirli bir minimum zarar eşiğine ulaşmış olması.²⁴³ Bu “minimum zarar eşiğine” ilişkin bu değerlendirmeler, rahatsızlığın yoğunluğu ve süresi ile fiziksel veya zihinsel etkilerinin yanı sıra genel çevresel bağlam gibi vakanın tüm koşullarına bağlıdır.²⁴⁴

8.madde kapsamındaki pozitif yükümlülükler, çevresel zararın özel sektör faaliyetlerinden kaynaklandığı durumlarda da geçerlidir. Çevresel konular bağlamında pozitif yükümlülükler şunları içerir: çevreye ve sağlığa verilen zararları önlemeye yönelik yasal ve idari tedbirleri alma yükümlülüğü; yerel mahkemelerin çevresel konularda karar verirken ekonomik kalkınma ve çevrenin korunması gibi çatışan çıkarlar arasında adil bir denge kurma yükümlülüğü; tehlikeli faaliyetler durumunda devletin bu tür faaliyetlerin yetkilendirilmesi, kullanılması ve kontrolüne ilişkin bilimsel kuralları benimseme yükümlülüğü; çevresel usuli hakları sağlama yükümlülüğü.

Çevreye ve sağlığa verilen zararları önlemeye yönelik yasal ve idari tedbirleri alma yükümlülüğü ile ilgili olarak Tatar/Romanya Davası'nda verilen karar önemlidir.²⁴⁵ Tatar/Romanya Davası'na konu başvuruda, başvuranlar baba ve oğul olup evlerinin yakınında faaliyet sürdüren altın madeni faaliyetleri kapsamında başvurulacak teknolojik işlemlerin (açık havada sodyum siyanür kullanımı dâhil), kendi hayatlarını tehlikeye attığını ileri sürmüşlerdir. 2000 yılının ocak ayında, söz konusu sahada bir çevre kazası meydana gelmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından yürütülmüş olan bir çalışmaya göre, bir barajda çatlak oluşmuş ve çevreye yaklaşık 100,000 m3

²⁴¹ Lopez Ostra/İspanya, §59-60.

²⁴² ECHR, *Guide on Article 8* , 2024, 50. ; Bu husustaki içtihat için ayrıca bkz: AİHM, Denisov/Ukrayna, B. No: 76639/11 , K.T.: 25.09.2018.

²⁴³ Kotiuk, Weiss, Taddei, *a.g.m.*, 2022,130.

²⁴⁴ ECHR, *Guide on Article 8* , 2024, 50.

²⁴⁵ AİHM, Tatar/Romanya, B. No: 67021/01 , K.T.: 27/01/2009.

siyanürlü atık su sızmıştır. Başvuran baba, hayatlarının, çevrenin ve astım hastası çocuğunun sağlığının tehlikede olduğuna ilişkin sayısız şikâyetle bulunmasına karşılık yetkili makamların kayıtsız kaldığını ileri sürerek Mahkeme'ye başvurmuştur. Mahkeme, Romanya yetkili makamlarının, madeni işleten şirketin faaliyetlerinin teşkil edebileceği riskleri yeterli ölçüde değerlendirmediklerini ve ilgili kişilerin özel hayatlarına ve konutlarına saygı gösterilmesini isteme ve daha genel anlamda, sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını korumak adına uygun tedbirleri almadıklarını değerlendirerek, Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mevcut davada Mahkeme bilhassa, kirliliğin kişinin özel hayatına ve aile hayatına veya refahına müdahale teşkil edebileceğini ve devletin, özellikle çevre ve insan sağlığı açısından zararlı olan faaliyetler olmak üzere endüstriyel faaliyetlerin ruhsatlandırılması, kurulması, işletilmesi, güvenliği ve denetimi gibi hususları düzenlemek suretiyle, vatandaşlarının emniyetlerini güvence altına almakla yükümlü olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁶ Bununla birlikte, Mahkeme başvuranların sodyum siyanüre maruz kalma ve astım hastalığı arasındaki illiyet bağına açıklamadıklarını kaydetmiştir. Ancak şirketin meydana gelen kazadan sonra da endüstriyel faaliyetlerini yürüttüğünü ve dolayısıyla ihtiyatlılık ilkesinin ihlal edildiğini; bu ilkeye göre, mevcut bilimsel ve teknik bilgilere ilişkin bir kesinliğin bulunmamasının, devletin etkili ve orantılı tedbirler benimseme konusundaki gecikmesini haklı kılamadığını belirtmiştir. Buna ek olarak, devletin, çevresel meselelere ilişkin karar verme sürecine bireylerin de müdahil olabilme haklarını güvence altına almakla yükümlü olduğunu vurgulayarak, yetkili makamlar tarafından soruşturmaların ve çalışmaların sonuçlarına kamu erişiminin sağlanması gerektiğine işaret etmiştir.²⁴⁷

Yerel mahkemelerin çevresel konularda karar verirken ekonomik kalkınma ve çevrenin korunması gibi çatışan çıkarlar arasında adil bir denge kurma yükümlülüğüne ilişkin Hatton/Birleşik Krallık Davası'nda verilen karar önemlidir.²⁴⁸ Heathrow havalimanı yakınlarında yaşayan başvuranlar, Birleşik Krallık Hükümetinin gece uçuşlarına müsaade etmesi nedeniyle Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamındaki haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar bilhassa, gece vakti iniş ve kalkış yapan uçaklar nedeniyle uykularının sürekli kesintiye uğramasının sonucu

²⁴⁶ European Court Of Human Rights , Press release issued by the Registrar,27.1.2009.

²⁴⁷ AİHM, Tatar/Romanya, B. No: 67021/01 , K.T.: 27/01/2009.

²⁴⁸ AİHM, Hatton ve Diğerleri / Birleşik Krallık B. No: 36022/97, K.T.: 07/08/2003; Yalçın, a.g.m.,2021, 101.

olarak sağlıklarının zarar gördüğünü iddia etmişlerdir. Ayrıca, söz konusu şikâyetleri bağlamında etkili bir iç hukuk yolunun bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Mahkeme, devletin çevreyle ilgili davalardaki sorumluluğunun, özel sanayinin Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında giren hakların uygun bir şekilde gözetilmesini sağlayacak şekilde düzenlememesi neticesinde de doğabileceğini belirtmiştir.²⁴⁹ Ancak Büyük Daire, Dairenin yaklaşımından farklı hareket ederek bilhassa, Birleşik Krallık'ın, söz konusu düzenlemelerden etkilenmiş olan bireylerin özel hayatlarına ve aile hayatlarına saygı gösterilmesini isteme hakları ile diğerlerinin ve bir bütün olarak toplumun çakışan çıkarları arasında adil bir denge kurmayarak takdir yetkisini aşmadığı kanaatine varmış ve Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir.²⁵⁰ AİHM, 1993 yılındaki politika değişikliğinin gece gürültü seviyesinde gerçekten bir artışa yol açıp açmadığı konusunda bir karara varamamış olsa dahi, gece uçuşlarının da normal uçuş düzeni içerisinde gerçekleştirilmesinde ekonomik bir yararın söz konusu olduğunu, gürültüden rahatsız olanların sayıca az olduğunu, konut fiyatlarında bir düşüş yaşanmadığını ve başvuruların herhangi bir maddi kayba uğramaksızın başka bir yere taşınabileceklerini kaydetmiştir. Ayrıca, başvuruların Sözleşme kapsamındaki haklarını kullanabilmesi için ulusal düzeyde bir başvuru yolunun bulunup bulunmadığı hususunda ise Mahkeme, Sözleşme'nin 13. maddesinin (etkili başvuru hakkı) ihlal edildiğine hükmetmiştir.²⁵¹ AİHM'ne göre yerel mahkemelerin ilgili zamandaki incelemelerinin kapsamı, yetkili makamların mantıksız, kanuna aykırı veya makul olmayan bir şekilde (klasik İngiliz kamu hukuku kavramları) hareket edip etmedikleri ile sınırlı kalmış ve 1998 yılında İnsan Hakları Kanunu yürürlüğe girmeden önce mahkemeler, gece uçuşlarındaki iddia konusu artışın, Heathrow Havalimanı civarında yaşayanların özel ve aile hayatlarına ve konutlarına saygı gösterilmesi hakları üzerinde haklı bir kısıtlama teşkil edip etmediğini değerlendirememişlerdir.²⁵²

Tehlikeli faaliyetler durumunda devletin bu tür faaliyetlerin yetkilendirilmesi, kullanılması ve kontrolüne ilişkin bilimsel kurallar benimseme yükümlülüğüne ilişkin olarak özellikle devletin önleyici çevresel etki değerlendirmeleri için yeterli çalışma ve incelemeler yapması gerekmektedir. Bu hususta Giacomelli/İtalya Davası'nda

²⁴⁹ European Court Of Human Rights. (2024,) "Factsheet – Environment and the ECHR", 17.

²⁵⁰ Hatton ve Diğerleri / Birleşik Krallık, § 130.

²⁵¹ Hatton ve Diğerleri / Birleşik Krallık, § 142.

²⁵² Hatton ve Diğerleri / Birleşik Krallık, § 140 vd.

verilen karar önemlidir.²⁵³ Başvuran, 1950 yılından başvuru tarihine dek, 1982 yılında faaliyete başlayan, tehlikeli veya tehlikesiz olarak sınıflandırılan “özel atık” depolama ve arıtma tesisinin 30 metre uzağında bir evde yaşamıştır.²⁵⁴ Tesisi işleten şirket sonradan, işlenen atıkların miktarını artırmak ve -özel endüstriyel atıkların arıtılması için kimyasal maddelerin kullanılmasını gerektiren bir işlem olan- zararlı atıkların detoksifikasyonunu yapmak için ruhsat almıştır.²⁵⁵ Başvuran, sürekli bir şekilde devam eden gürültünün ve tesisten gelen zararlı sızıntıların çevresi için ciddi bir tehdit oluşturması; sağlığı ve evi açısından da daimî bir risk teşkil etmesi sebebiyle şikâyetçi olmuştur.²⁵⁶ Mahkeme, endüstriyel zehirli atıkların arıtılması için kurulan tesis konusunda İtalya’nın, toplumun menfaatleri ile başvuranın konutuna, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkını etkili bir şekilde kullanması arasında adil bir denge kuramadığını değerlendirerek, Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.²⁵⁷ Mahkeme, tesisi işleten şirketten 1996 yılına kadar – yani endüstriyel atıkların detoksifikasyonunu içeren faaliyetlere başladıktan yedi yıl sonra – öncelikli bir çevresel etki değerlendirmesi (“ÇED”) yaptırmasının istenmediğini kaydetmiştir. Ayrıca, ÇED prosedürü esnasında Çevre Bakanlığı iki kez, tesisin çalıştırılmasının, uygun olmayan coğrafi konumu itibarıyla çevre düzenlemeleri ile örtüşmediğini ve bölgede yaşayanların sağlıkları açısından risk oluşturduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla, Çevre Bakanlığınca 2004 yılında çıkarılan ÇED kararnamesinin ardından (söz konusu kararnamede Bakanlık, tesisin işletilmesine ve denetlenmesine yönelik koşulların geliştirilmesi amacıyla Bölge Konseyi tarafından öngörülen şartlara uygun hareket edilmesi halinde, şirketin tesisi işletmeye devam edebileceği yönündeki görüşünü bildirmiştir) başvuranın haklarının korunması için gerekli olan tedbirlerin alındığı varsayılsa dahi, başvuranın konutuna saygı gösterilmesini isteme hakkı, evinin otuz metre uzağına inşa edilmiş olan tesisin yürüttüğü zararlı faaliyetler neticesinde yıllarca ciddi ölçüde ihlal edilmiştir.²⁵⁸

Çevresel usuli hakları sağlama yükümlülüğü yani bilgi edinme hakkı, halkın katılımı ve adalete erişim hakkı ile ilgili olarak Guerra/İtalya Davası’nda verilen karar

²⁵³ AİHM, Giacomelli/İtalya, B. No: 59909/00 ,K.T.: 11/02/2006.

²⁵⁴ Giacomelli/İtalya, §10-11.

²⁵⁵ Giacomelli/İtalya, §12-16.

²⁵⁶ European Court Of Human Rights. (2024,) “Factsheet – Environment and the ECHR”, 14.

²⁵⁷ Giacomelli/İtalya, §97-98.

²⁵⁸ European Court Of Human Rights , Press release issued by the Registrar, 02.11.2006.

önemlidir.²⁵⁹ Gübre üretimi yapan bir kimyasal fabrikanın yaklaşık 1 km uzağında yaşamakta olan başvuranlar, üretim süreci boyunca fabrikanın büyük miktarda yanıcı gaz salınımı yaptığını, bunun da son derece toksik maddelerin açığa çıktığı kimyasal reaksiyonlara yol açabileceğini ve sülfür dioksit, nitrik oksit, sodyum, amonyak, metal hidritler, benzoik asit ve özellikle arsenik trioksit salınımına neden olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶⁰ Geçmişte de fabrikada meydana gelen arızalar bazı kazalara yol açmış, bunlardan en ağırı 1976 yılında yaşanmıştır. Kaza nedeniyle çevreye toksik arsenik içeren tonlarca potasyum karbonat ve bikarbonat solüsyonu yayılması sonucunda 150 kişi akut arsenik zehirlenmesi nedeniyle hastaneye kaldırılmıştır.²⁶¹ Başvuranlar fabrikanın çalışmalarından kaynaklanan kirliliğin düzeyini ve büyük kaza riskini azaltıcı, uygulamaya dönük tedbirlerin alınmamasının yaşamlarına ve vücut bütünlüklerine saygı gösterilmesi haklarını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Buna ek olarak ilgili mercilerin olası tehlikeler ve büyük bir kaza anında izlenmesi gereken usuller hakkında kamuyu bilgilendirmediği gerekçesiyle bilgi edinme özgürlüklerini koruyan Sözleşme'nin 10. maddesinin de ihlal edildiğini ileri sürmüştür. AİHM, İtalya'nın, başvuranların özel hayatlarına ve aile hayatlarına saygı haklarını güvence altına almaya yönelik yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle, Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.²⁶² Mahkeme, ciddi çevre kirliliğinin bireylerin refahını etkileyebileceğine ve konutlarını diledikleri gibi kullanabilmelerine engel oluşturmak suretiyle, bireylerin özel hayatlarını ve aile hayatlarını olumsuz yönde etkileyebileceğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Mahkeme, Sözleşmenin 10. Maddesinin 2. paragrafında belirtilen bilgi alma özgürlüğünün *“temelde bir hükümetin, başkalarının kendisine vermek istediği veya vermeye istekli olabileceği bilgileri alma hakkını kısıtlamasını yasakladığını”*; bu özgürlüğün, mevcut davanın koşullarında bir devlete, kendi inisiyatifiyle bilgi toplama ve yayma olumlu yükümlülükleri yüklediği şekilde yorumlanamayacağını belirtmiştir.²⁶³ Sonuç olarak çevresel bilgilenme hakkını Sözleşme'nin 10. maddesi kapsamında değil, 8. madde kapsamında ele almıştır. Böylece çevresel bilgilenme hakkını 8. madde çerçevesinde dolaylı olarak koruma altına almıştır.²⁶⁴ Ayrıca Mahkeme, Sözleşme'nin 8.

²⁵⁹ AİHM, Guerra/İtalya, B. No: 116/1996/735/932, K.T.: 19/02/1998.

²⁶⁰ Guerra/İtalya, § 14.

²⁶¹ Guerra/İtalya, § 15.

²⁶² Guerra/İtalya, § 60.

²⁶³ Guerra/İtalya, § 53- 55.

²⁶⁴ Bulut, a.g.e., 2023, 92.

maddesinin ihlal edildiği yönünde varmış olduğu kanaati göz önüne alarak, ilgili davanın, Sözleşme'nin 2. maddesi kapsamında incelenmesinin ise gerekli olmadığına karar vermiştir.²⁶⁵

Son olarak AIHM'nin Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve Diğerleri/ İsviçre Davası'nda verdiği karardan bahsetmek gerekir.²⁶⁶ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve Diğerleri/ İsviçre davasında Mahkeme, ilk kez iklim değişikliği ve bunun Sözleşme ile güvence altına alınan haklar üzerindeki etkisi konusunu ele almıştır. Bu dava, küresel ısınmanın yaşam koşulları ve sağlık üzerindeki sonuçları konusunda endişeleri olan, tümü yaşlı kadınlardan oluşan bir İsviçre derneği olan Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve dört kadın tarafından yapılan bir şikâyeti içermektedir. Başvuranlar, İsviçre makamlarının Sözleşme uyarınca yükümlülüklerine rağmen iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için yeterli önlem almadıklarını ileri sürmüştür. Özellikle İsviçre'nin yaşamı etkili bir şekilde koruma ve özel ve aile hayatına, evlerine saygı gösterme konusundaki olumlu yükümlülüklerini yerine getirmediğini; ayrıca, mahkemeye erişim hakkına sahip olmadıklarını belirtmiş, yaşam hakkı ile özel ve aile hayatına saygı hakkı ile ilgili şikayetlerini sunmak için etkili bir iç hukuk yolu bulamadıklarını iddia etmiştir. Davanın tahsis edildiği Mahkeme Dairesi, Büyük Daire lehine yetki devretmiş, Büyük Daire, oy çokluğuyla, Sözleşmenin 6. maddesi ile 8.maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.²⁶⁷

Öncelikle AIHM, dört bireysel başvurunun, Sözleşmenin 34. maddesindeki mağdur statüsü kriterlerini karşılamadığını belirtmiş ve şikayetlerini kabul edilemez ilan etmiştir. Başvuran dernek ise, Sözleşme kapsamındaki yaşam, sağlık, refah ve yaşam kalitesine yönelik belirli tehditlere veya iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalabilecek bireyler adına şikâyetle bulunma hakkına sahip olmuştur. Bu bağlamda Mahkeme, iklim değişikliği davaları ile "klasik" çevre davaları arasındaki farkı vurgulamış ve bu özel bağlamda bireylerin mağdur statüsünün değerlendirilmesi ile derneklerin Mahkeme önüne iklim değişikliği davaları getirme yetkisini belirlemek için özel kriterler oluşturmuştur. Mahkeme, İsviçre'nin iklim değişikliği ile ilgili Sözleşme kapsamındaki pozitif yükümlülüklerini yerine getirmekte başarısız

²⁶⁵ Guerra/İtalya, § 61-62.

²⁶⁶ AIHM, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve Diğerleri/ İsviçre, B.NO: 53600/20, K.T.: 09/04/2024.

²⁶⁷ European Court Of Human Rights. (2024). "Factsheet – Climate change", 1.

olduğunu, İsviçre makamlarını bu davada ilgili kanunların ve önlemlerin geliştirilmesi ve uygulanması için zamanında ve uygun bir şekilde harekete geçmediğini tespit etmiştir. Mahkeme bugüne kadar antropojenik iklim değişikliğinin var olduğunu, Sözleşme haklarının kullanımı üzerinde ciddi mevcut ve gelecekteki bir tehdit oluşturduğunu ve devletlerin bunu farkında olduğunu ve bu konuda etkili önlemler alabilecek kapasitede olduklarına dair yeterince güvenilir işaretler bulunduğunu vurgulamıştır. Mahkeme, “kuşaklar arası yük paylaşımı” kavramını tanıtarak, devletlerin ilgili yükümlülüklerinin yalnızca mevcut bireylere değil, aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadeledeki başarısızlıkların giderek daha ağır sonuçlarını üstlenmesi muhtemel gelecek nesillere de uzandığını belirtmiştir. Ayrıca, ilk kez 8. maddenin, devlet makamlarının iklim değişikliğinin yaşam, sağlık, refah ve yaşam kalitesi üzerindeki ciddi olumsuz etkilerine karşı bireyleri etkin bir şekilde koruma hakkını da kapsadığını kabul etmiştir.²⁶⁸

2.3.3.4.3. Mülkiyet hakkı kapsamında koruma

Mülkiyetin korunması Sözleşme’nin 1. No’lu Ek Protokolünün 1. Maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

*“Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir. Bu hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri kanunları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.”*²⁶⁹

Mülkiyetin korunması hakkı bireylerin mülklerinden huzur içinde yararlanma hakkına sahip olmalarını sağlar, ancak mutlak değildir ve bazı durumlarda sınırlandırılabilir. 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesi uyarınca çevrenin korunmasına ilişkin 2 tür dava ortaya çıkabilir: genel menfaati ilgilendiren çevresel hususlar nedeniyle kişinin mülkünden barışçıl bir şekilde yararlanma hakkının

²⁶⁸ European Court Of Human Rights , “Violations of the European Convention for failing to implement sufficient measures to combat climate change”, 09.04.2024.

²⁶⁹ AİHS 1. No’lu Ek Protokol, md. 1.

kısıtlanması/sınırlandırılmasıyla ilgili davalar ile başvuru sahiplerinin çevresel zarar nedeniyle mülklerinden etkili bir şekilde yararlanamadığı davalar.

Kamu otoriteleri mülkün kamu yararına uygun şekilde kullanımını kontrol etme hakkına sahiptir. AİHM günümüz toplumunda çevrenin korunmasının artan önceliğe sahip bir genel çıkar olduğunu kabul etmiştir.²⁷⁰ Çevre koruma tedbiri bu nedenle bir devletin veya bireyin mali zorunluluklarına, hatta mülkiyet gibi bazı temel haklara tabi olamaz. Dolayısıyla, çevrenin korunmasına yönelik genel menfaat, kamu yetkililerinin kişinin mülklerinden barışçıl bir şekilde yararlanma hakkına yönelik bazı kısıtlamalarını haklı gösterebilir.²⁷¹ Bu tür kısıtlamalar hukuka uygun ve izlenen meşru amaçla orantılı olmalıdır.²⁷² Meşru amacın gerçekleştirilmesinde kamu otoriteleri geniş bir takdir marjına sahiptir. Ancak kamu otoriteleri tarafından alınan önlemlerin ilgili çıkarlar arasında adil bir denge kurması gerekmektedir ve burada çevrenin korunması giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Bu hususta Fredin / İsveç Davası'nda verilen karar önemlidir.²⁷³ Başvuranların üzerinde çakıl ocağı bulunan birkaç arazi parçası bulunmakta olup aldıkları çakıl ocağını işletme lisansı, Doğa Koruma Yasası'na dayanılarak iptal edilmiştir. Başvuranlar, işletme ruhsatının iptal edilmesinin mülkiyetten yoksun bırakılmaya denk olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. AİHM, günümüz toplumunda çevrenin korunmasının giderek daha önemli bir husus olduğunu kabul etmiş ve bu davada çakıl çıkarma lisansının iptal edilmesi kararının uygunsuz veya orantısız olmadığını belirtmiştir. Başvuranların, çakıl ocağının potansiyeli göz önüne alındığında önemli kayıplar yaşadığı doğru olsa da Doğa Koruma Kanunu'nun hükümlerine bakıldığında uzun bir süre boyunca çakıl çıkarma işine devam etme konusunda beklentilerinin haklı olamayacağını belirtilmiştir.²⁷⁴ Mülkiyet hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir.²⁷⁵

Bireysel mülkiyetten barışçıl yararlanma hakkının korunması, kamu yetkililerinin belirli çevre standartlarını uygulamasını da gerektirebilir. Bu hakkın etkin bir şekilde kullanılması, yalnızca kamu yetkililerinin müdahale etmeme

²⁷⁰ Bu yönde bkz: AİHM, G.I.E.M. S.R.L. ve Diğerleri/ İtalya , B.No:1828/06 , K.T: 28.06.2018, § 295; AİHM, Chapman / Birleşik Krallık, B.No: 27238/95, K.T.: 18.01.2001, § 82.

²⁷¹ European Court of Human Rights "ECHR", (2020). "Guide on Article 1 of Protocol No. 1 – Protection of property", 27.

²⁷² ECHR, *Guide on Article 1 of Protocol No. 1*, 2020, 24.

²⁷³ AİHM, Fredin/ İsveç, B.No: 12033/86 ,K.T.: 18. 02.1991.

²⁷⁴ European Court Of Human Rights. (2024,) "Factsheet – Environment and the ECHR", 30.

²⁷⁵ Fredin/ İsveç, § 57.

yükümlülüğüne bağlı değildir; özellikle de bireyin meşru olarak yetkililerden bekleyebileceği önlemler arasında doğrudan bir bağlantının olduğu durumlarda bu hakkın korunması, sahip olduğu mallardan etkili bir şekilde faydalanması için kamu yetkililerinin olumlu önlemler almasını gerektirebilir. AİHM böyle bir yükümlülüğün tehlikeli faaliyetler açısından ve daha az ölçüde doğal afet durumlarında ortaya çıkabileceğini tespit etmiştir. Buna ilişkin olarak Dimitar Yordanov/ Bulgaristan Davası'nda verilen karar örnek verilebilir.²⁷⁶ Başvuran mülküne yakın bir kömür madeninin neden olduğu zarara ilişkin şikayetçi olmuştur. 1980'lerin sonları veya 1990'ların başında, devlet, başvuranın bir arsa sahibi olduğu köyün yakınında açık ocak kömür madeni açmaya karar vermiş ve aralarında başvurana ait olanın da bulunduğu bir dizi mülkü kamulaştırmıştır. Ancak, başvuranın mülkü söz konusu olduğunda, kamulaştırma süreci başarısız olmuştur; çünkü başvurana başka bir arsa tazminatı verilmediği için başvuranın talebi üzerine kamulaştırma iptal edilmiştir.²⁷⁷ Bu nedenle yerel otoritelere yaptığı başvuruyu iptal edip evinde kalmaya devam etmiştir. Bu sırada maden işletilmeye başlamış ve giderek genişlemiştir, başvuranın evine 160-180 metre mesafede çalışmıştır. Başvuranın evinin duvarlarında çatlaklar oluşmuş ve ahır ile hayvan barınağı çökmüştür. Başvuran nihayet 1997'de evinden taşınmış, 2001'de maden şirketine haksız fiilden kaynaklanan tazminat davası açmıştır. Yerel mahkemelerce yapılan yargılama neticesinde başvuranın mülküne ciddi zarar verildiği ve madenin kanunlara aykırı olarak 500 metre tampon bölge içinde patlamalar gerçekleştirdiğini tespit etmiştir. Ancak yerel mahkemeler, 2007 yılında maden faaliyetleri ile zarar arasında bir bağlantı olduğuna dair kanıt bulunmadığı sonucuna varmıştır. AİHM, yetkililerin, başvuranın mülkünü başarısız bir şekilde kamulaştırılması ve madenin devlet kontrolü altında çalıştırılarak başvuranın mülkünün bulunduğu çevrede günlük patlamalar nedeniyle tehlike altında bırakılmasından sorumlu olduğunu belirtmiştir. AİHM'ne göre kamulaştırmanın iptalini başlatan başvuran olmasına rağmen, Mahkeme, kamulaştırma sürecinin başarısızlığından dolayı başvuranın suçlanamayacağını; başvuranın, köyde başka bir arsa almak için Mayıs 1990'dan Ağustos 1992'ye kadar iki yıldan fazla süre beklediğini ve hükümet yetkililerin kamulaştırma süreci kapsamındaki yasal yükümlülüklerini yerine getirme niyetinde olduklarını veya başvurana böyle bir arsanın gerçekten

²⁷⁶ AİHM, Dimitar Yordanov / Bulgaristan, B.No: 3401/09, K.T.: 06/09/2018.

²⁷⁷ Dimitar Yordanov / Bulgaristan, § 8.

sağlanabileceğini göstermediğini belirtmiştir.²⁷⁸ Bu durum, başvuranın mülkünü terk etmesine neden olmuş ve mülkünü barışçıl bir şekilde kullanmasına devlet müdahalesi teşkil etmiştir.²⁷⁹ Başvuranın mülkünü barışçıl bir şekilde kullanılmasına bu şekilde müdahale edilmesi 1. No’lu Protokol’ün 1. maddesini ihlal etmiştir.²⁸⁰

2.3.3.4.4. İfade özgürlüğü kapsamında koruma

İfade özgürlüğü Sözleşme’nin 10. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

“1. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.

2. Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.”

Çevrenin korunmasının 10. madde ile güvence altına alınan bilgi edinme ve yayma hakkı ile yakın bir ilişkisi vardır. AİHS'nin 10. maddesinin 2. paragrafının yorumuna göre, kamuyu ilgilendiren sorunlar alanında ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamaların kapsamı çok azdır. Bu bağlamda AİHM, genel çıkarlara ilişkin sorunların, çevrenin korunması ve kamu sağlığına ilişkin sorunları da içerdiğini değerlendirmiştir.²⁸¹ AİHM, çevre özelinde, bireylerin ve grupların, çevrenin korunmasına ve ilgili etkilere ilişkin sorular gibi genel kamu çıkarını ilgilendiren konularda bilgi ve fikirlere katkıda bulunmalarına olanak sağlanmasında güçlü bir kamu yararı bulunduğunu tespit etmiştir.²⁸² Burada Vides Aızsardzības Klubs/ Letonya Davası’ndan bahsedilebilir.²⁸³ Başvuran, Riga merkezli bir sivil toplum

²⁷⁸ Dimitar Yordanov / Bulgaristan, §58.

²⁷⁹ Dimitar Yordanov / Bulgaristan, §61.

²⁸⁰ Dimitar Yordanov / Bulgaristan, § 66.

²⁸¹ European Court of Human Rights “ECHR”, (2022), “Guide to Article 10 of the Convention – Freedom of expression”, 101.

²⁸² Kaboğlu, Özalp, *a.g.e.*, 2021, 265.

²⁸³ AİHM, Vides Aızsardzības Klubs/ Letonya B.No: 57829/00, K.T.: 27.08.2004.

kuruluşu olan Vides Aizsardzības Klubs'tur (Çevre Koruma Kulübü – "VAK" olarak bilinir). Kasım 1997'de, Riga Körfezi'ndeki bir sahil şeridindeki kıyı kumullarının korunmasıyla ilgili endişelerini ifade eden bir karar almış ve bunu yetkili makamlara iletmiştir. Bölgesel bir gazetede yayımlanan bu kararda, diğer hususların yanı sıra, yerel belediye başkanının kıyı bölgesinde yasadışı inşaat çalışmalarını kolaylaştırdığı iddiaları yer almıştır. Belediye başkanı, bu iddiaların itibarını zedelediğini öne sürerek başvurana karşı tazminat davası açmıştır. Letonya mahkemeleri, başvuranın iddialarının doğruluğunu kanıtlayamadığına karar vererek, belediye başkanından özür dilemesi ve iftira niteliğindeki iddialar için tazminat ödemesi gerektiğine hükmetmesi üzerine başvuran, bu kararın ifade özgürlüğünü, özellikle de bilgi yayma hakkını ihlal ettiğini ileri sürerek AİHM'ne başvurmuştur.²⁸⁴ AİHM, Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edildiğine karar vererek, ulusal makamlarca tanınan takdir yetkisine rağmen, başvuran kuruluşun ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar ile başkalarının itibar ve haklarını koruma amacının güdülmesi arasında makul bir orantılılık ilişkisinin bulunmadığını belirtmiştir. AİHM, özellikle söz konusu kararın esas amacının, kamu makamlarının dikkatini yerel yönetimlerin kontrol ettiği önemli bir sektördeki aksaklıklara çekmek olduğunu kaydetmiştir. İlgili alanda uzmanlaşmış bir sivil toplum kuruluşu olarak, başvuran kuruluşun Çevre Koruma Yasası uyarınca "gözetmen" rolünü yerine getirdiğini vurgulamıştır. Bir derneğin bu tür bir katılımı demokratik bir toplumda hayati öneme sahiptir. Sonuç olarak, bir derneğin görevini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için kamuoyuna ilgilendiren konuları aktarması, bu konular hakkında değerlendirmeler yapması ve kamu makamlarının faaliyetlerinin şeffaflığına katkıda bulunması gerekli olduğu vurgulanmıştır.²⁸⁵

Çevresel konularda bilgiye erişim konuları bazen AİHS tarafından korunan diğer haklardan özel hayata, aile hayatına ve konuta saygı gösterilmesi hakkı kapsamına girebilmektedir. Bireylerin elde edemediği bilgilerin, bu kişilerin özel hayatlarıyla yeterince yakından bağlantılı olması durumunda bu durum söz konusu olacaktır. Bir devletin, bu tür faaliyetlere katılan kişilerin sağlığı üzerinde gizli olumsuz sonuçlar doğurabilecek tehlikeli faaliyetlerde bulunması durumunda, 8. madde, bu tür kişilerin

²⁸⁴ European Court Of Human Rights. (2024,) "Factsheet – Environment and the ECHR", 27.

²⁸⁵ European Court Of Human Rights, Press release issued by the Registrar, 27.5.2004.

ilgili ve uygun tüm bilgileri aramasını mümkün kılmak için etkili ve erişilebilir bir prosedürün oluşturulmasını gerektirir. AIHM ayrıca, bu tür çalışmaların yapılması durumunda, özellikle de ilgili halkın maruz kaldıkları tehlikeyi değerlendirmesine olanak sağlayacaksa, halkın çevre ve sağlık etki değerlendirmelerinin sonuçlarına erişmesine izin verilmesini şart koşturmaktadır.²⁸⁶

2.3.3.4.5. Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü kapsamında koruma

Toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü güvence altına alan Sözleşme'nin 11. maddesi şu şekildedir:

"1. Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerir.

2. Bu hakların kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlar dışındaki sınırlamalara tabi tutulamaz. Bu madde, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarının yukarıda anılan haklarını kullanılmasına meşru sınırlamalar getirilmesine engel değildir."

2. paragrafta bu hakkın belirli koşullar altında kullanılmasına yönelik olası kısıtlamaları düzenlenmiştir. Müdahalenin kanunla öngörülmüş olması, 2. cümlede yer alan meşru amaçlarla ve bu amaç ile orantılı olması gerekir. 11. maddede güvence altına alınan hak, karşılıklı çıkar alanında toplu hareket etmek amacıyla dernek kurma hakkını da içermektedir.²⁸⁷ Örgütlenme özgürlüğüne yönelik kısıtlamaları yalnızca ikna edici ve zorlayıcı nedenler haklı gösterebilir, çünkü bu tür kısıtlamalar AIHS'nin sıkı denetimine tabidir.²⁸⁸

Çevre koruma bağlamında, bir çevre derneğinin tesciline ilişkin Costel Popa/Romanya Davası'nda 11. madde devreye girmiştir.²⁸⁹ Costel Popa ve diğer 4 üye, kurdukları EcoPolis adlı çevre derneğinin tüzel kişilik kazanması yaptıkları tescil

²⁸⁶ Bkz: AIHM, Branduse/ Romanya Kararı, No: 6586/03, K.T.: 07/04/1998.

²⁸⁷ Bkz: AIHM, Argeş Hukuk Danışmanları Derneği/ Romanya, B. No: 2162/05, K.T.: 08/03/2011, §31

²⁸⁸ Argeş Hukuk Danışmanları Derneği/ Romanya, § 32-33.

²⁸⁹ AIHM, Costel Popa /Romanya, B. No: 47558/10 , K.T.: 26/07/2016.

başvurusunun kabul edilmemesini yargıya taşımıştır.²⁹⁰ Dernek tüzüğünde derneğin amacı Romanya'da sürdürülebilir kalkınma ilkelerini teşvik etmek ve kamu politikası düzeyinde uzmanlığı artırmak olarak belirlenmiştir. Yerel mahkeme, derneğin kavram ve hedeflerinin siyasi olarak anlaşılma riski taşıdığını tespit ederek kayıt talebini reddetmiştir. Başvuruyu inceleyen AİHM, 11. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.²⁹¹ Kararda yerel mahkemelerin derneğin kayıtlarını reddetmek için öne sürdüğü gerekçelerin herhangi bir acil sosyal ihtiyaçtan kaynaklanmadığını, ikna edici ve zorlayıcı olmadığını; sonuç olarak, derneğin faaliyete geçmesinden önce bile derneğin tescilinin reddedilmesi gibi radikal bir tedbirin, güdülen amaçla orantısız olduğunu belirtmiştir.²⁹²

2.3.3.4.6. AİHS 6/1 ve 13. maddelerindeki usuli güvenceler olarak düzenlenen adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı kapsamında koruma

AİHS, 6. madde ile mahkemeye ulaşma hakkını içeren adil yargılanma hakkını düzenler. Yargıçlar ve mahkemeler, çevre iç hukukunun etkili bir şekilde uygulanması yoluyla çevre hukukunun üstünlüğünü oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin, karar alma sürecinde çıkarlarına veya yorumlarına yeterince ağırlık verilmediğini düşünmeleri durumunda, ilgili herhangi bir karara, eyleme veya ihmale karşı mahkemelere itiraz etme hakları olmalıdır. Ancak belirli bir davaya bakıldığında ilk soru, 6. maddenin bu davaya uygulanıp uygulanmayacağıdır. 6. madde ve garanti ettikleri şu üç unsurun mevcut olması halinde uygulanır: söz konusu uyuşmazlığın "medeni hak veya yükümlülük" ile ilgili olmalı, uyuşmazlık "ciddi ve gerçek" olmalı ve yargılamanın sonucu, başvuranın AİHS tarafından güvence altına alınan hakları açısından doğrudan belirleyici olmalıdır.²⁹³

AİHM, 6. madde anlamındaki "medeni hak veya yükümlülüğün" ilgili devletin ulusal hukuk sisteminde tanınmasını gerektirir. Çevre kirliliği ile ilgili durumlarda, başvuru sahipleri fiziksel bütünlüklerinin ve mülklerinden yararlanma haklarının yeterince korunmasını talep edebilirler. Bu haklar, 6. maddenin 1. paragrafı anlamında "medeni hakları" oluşturur.

²⁹⁰ European Court Of Human Rights. (2024,) "Factsheet – Environment and the ECHR", 29

²⁹¹ Costel Popa /Romanya, § 45.

²⁹² Costel Popa /Romanya, § 45.

²⁹³ Taşkın /Türkiye Kararı, B.No: 46117/99 K.T.: 10/11/2004.

AIHM, Zander/İsveç Davası'nda verdiği kararda İsveç hukuku kapsamında toprak sahiplerinin su kuyularının kirlenmesine karşı korunmasının bir "medeni hak" olduğunu kabul ederek 6. maddedeki güvencelerin tetiklendiğini kabul etmiştir.²⁹⁴

AIHM, bazı davalarda, ulusal hukukta yer alan, uygulanabilir, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının 6. madde anlamında bir "medeni hak" oluşturduğunu da kabul etmiştir. Taşkın /Türkiye Davası'nda verdiği karar bunun örneğidir. Bergama'da gerçekleştirilen siyanürle altın çıkarma faaliyetinin insan hayatı için tehlikeli olduğu yerel mahkemece tespit edilmiş ve faaliyetin durdurulmasına karar verilmiş, hatta bu karar Danıştay tarafından maden izni iptal edilmiştir. Buna karşılık idare bu yargı kararlarını yerine getirmemiştir. AIHM, hukuki güvencelerin ihlal edildiği ve hukuk devleti ilkesine aykırı bir idari eylem söz konusu olduğundan ihlal kararı vermiştir.²⁹⁵ Bir medeni hak söz konusu olduğunda dahi, bu tek başına 6. maddenin uygulanması için yeterli değildir. Davanın konusu ile söz konusu hak arasında doğrudan bir bağlantı olması gerekir. AIHM, BalmerSchafroth ve Diğerleri/İsviçre Davası'nda bir nükleer santralin işletme ruhsatını uzatan bir karara itiraz ederek işletme süresini uzatan karara itiraz eden yargılamanın 6. madde kapsamına girmediğini tespit etmiştir. Yani uzatma kararı ile yaşamın korunma hakkı arasındaki fiziksel bütünlük ve mülkün arasındaki bağlantının "çok zayıf ve uzak" olması nedeniyle başvuranların her şeyden önce yakın bir tehlikeye kişisel olarak maruz kaldıklarını gösteremedikleri tespitinde bulunmuştur.²⁹⁶ Çevre dernekleri, üyelerinin özel çıkarlarını savunmak istediklerinde 6. maddeye başvurabilirler. Ancak yalnızca geniş bir kamu çıkarını savunduklarında bu mümkün olmamaktadır. Actio Popularis (kamu düzeni yararına açılan bir dava) durumlarında, 6. maddedeki güvenceler geçerli değildir.²⁹⁷

Etkili başvuru hakkı, Sözleşme'nin 13. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

"Bu Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir."

Bu hak ile sağlanan güvence kapsamında, AIHS'de öngörülen hakları ihlal edildiği zaman kişiler sadece bağımsız mahkemelere değil bunun da ötesinde yargısal

²⁹⁴ AIHM, Zander/İsveç, B. No: 14282/88 , K.T.: 25/11/1993.

²⁹⁵ Yalçın, *a.g.m.*,2021, 104.

²⁹⁶ AIHM, BalmerSchafrothve Diğerleri / İsviçre, B. No: 22110/93, K.T.: 26/08/1997.

²⁹⁷ AIHM, L'Erablière A.S.B.L./ Belçika, B.No.: 49230/07,K.T.: 24/05/2009.

yetkisi olan veya olmayan ulusal bir mercie başvurabilme hakkına sahiptir. Burada Öneriyıldız/Türkiye kararı örnek olarak verilebilir. Mahkeme etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddiaları incelemiş ve etkili başvuru hakkının yaşam hakkı ve mülkiyet hakkının korunması üzerinden ihlal edildiğine karar vermiştir. Zaten ilgili davalara bakıldığında başvuruçuların bu hak kapsamındaki başvurusunun genelde yaşam hakkı, aile ve özel hayata saygı hakkı ya da mülkiyetin korunması hakkı kapsamında değerlendirdiği görülmektedir.²⁹⁸

²⁹⁸ Yalçın, *a.g.m.*,2021, 105.

3.ÇEVRENİN CEZA HUKUKU ARACILIĞIYLA KORUNMASI

3.1. Genel Açıklamalar

Çevre sorunlarıyla mücadelede öncelikli olarak mülkiyet hakkı ve sorumluluk hukuku kurallarına başvurulmuştur. Ancak, bu düzenlemelerin çevresel zarara yol açan eylemleri engellemekte yetersiz kaldığı anlaşıncı 1980'lerin başından itibaren ceza hukukuna başvurulması yönündeki çağrı artmıştır.²⁹⁹ Gerçekten de mülkiyet hakkı düzenlemeleri ve komşuluk hakkına saldırıyı düzenleyen hükümler, çevresel zararın ciddi ve sınıraşan özellik gösterdiği durumlarda yetersiz kalmıştır. Ekonomik karakter taşıyan tazminat ve idari para cezası yaptırımları da büyük çevresel zararın özellikle çok uluslu şirketlerin eylemlerinden kaynaklanması karşısında caydırıcı olamamıştır. Çevreyle ilgili idari yükümlülükleri ihlal eden şirketlere uygulanan yaptırımlar katlanılması gereken bir harcama kalemi olarak görülmektedir.

Ceza hukuku, haksızlık teşkil eden insan davranışlarının hangilerinin suç olarak nitelendirileceğini ve bu davranışlara hangi tür yaptırımların uygulanacağını belirler; ceza ve güvenlik tedbirlerinin önleyici etkisiyle hukuki değerleri korumayı amaçlar.³⁰⁰ Ultima ratio karakteri gereğince, bir hukuki değer korunması amacıyla ceza hukukuna başvurulabilmesi için bu değer diğer hukuk yöntemleriyle korunamıyor olması gerekir. Bu bağlamda, çevrenin korunması için özel hukuk ve idare hukuku yöntemlerinin yetersiz kalması, ceza hukuku aracılığıyla korunma eğilimini doğurmuştur.

Çevreye verilen zararın çoğunlukla onarılamaz veya onarılması güç olması nedeniyle, önemli olan husus zararın meydana gelmeden önlenmesidir. Bu bakımdan, ceza hukukunun caydırıcılığı önemli bir rol oynar. Çevresel zararların neticesinde belirgin bir mağdur bulunmamakta, bu sebeple ceza hukukunda kovuşturmanın kamusalılığı ve ceza muhakemesine hâkim olan ilkeler maddi gerçeğe ulaşmayı sağlar. Çevre zararları küresel olup, bunlara ceza yaptırımıyla karşılık vermek, uluslararası hukukta adli iş birliği sözleşmeleri ve bu yönde çalışan örgütlerden yararlanmak, bu

²⁹⁹ Sevik, *a.g.e*, 2017, 237; Yaşar, K.E. (2023) “Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığı ile Korunması ve İhtiyat İlkesinin Ceza Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, 11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler,330-361, 350.

³⁰⁰ Özgenç, İ. (2021) , Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler,Ankara,52.

zararların failleriyle mücadeleyi kolaylaştırır ve daha kapsamlı bir koruma sağlar.³⁰¹ Soruşturmaların bağımsız ve tarafsız adli makamlar yerine idari makamlara bırakılması, yürütülen mücadeleyi zayıflatabilir.

Çevrenin korunmasında ceza hukukuna başvurulması gerektiği konusunda genel bir uzlaşma vardır.³⁰² Ancak, ceza hukukuna hangi aşamada başvurulması gerektiği konusunda görüş birliği yoktur. Bir görüşe göre, çevrenin korunmasında ceza hukukuna mümkün olduğunca başvurulmamalı, sadece *ultima ratio* ilkesi doğrultusunda zorunlu hallerde başvurulmalıdır. Çevrenin korunmasında asıl rol idare hukukuna verilmelidir. Ancak, sadece idari araç ve süreçlerle çevreyi korumanın sağlanamayacağını en önemli örneklerinden biri Türkiye'deki ÇED uygulamalarıdır.

İkinci bir görüşe göre, ceza hukukunun çevreyi korumada yardımcı ve tamamlayıcı bir işlevi olmalıdır.³⁰³ Ceza normları, çevreyi korumada asıl rolü üstlenen idare hukuku kurallarının ihlali halinde devreye girerek yardımcı ve tamamlayıcı işlevi yerine getirmelidir.³⁰⁴ Öncelikle çevrenin korunmasını sağlayıcı iktisadi ve idari önlemler alınmalı, bu ortam sağlandıktan sonra, buna aykırı davranışlar hakkında ceza hukuku kuralları uygulanmalıdır.

Üçüncü bir görüşe göre ise, çevrenin korunmasında ceza hukuku bağımsız bir rol üstlenmelidir. Buna göre, ceza hukuku normlarına doğrudan başvurulmalı, idari bir düzenlemeye veya idarenin tesis edeceği başka bir işleme gerek kalmaksızın, çevreye yönelik ihlaller doğrudan ceza yaptırımına tabi olmalıdır. Bu durumda, çevresel zarara yol açan hukuka aykırı fiiller suç olarak düzenlenecektir.³⁰⁵

Çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması konusunda genel bir uzlaşma olsa da çevre suçlarının kabulü daha zor olmuştur. Bunda, çevre suçlarının geleneksel ceza hukuku bakımından bazı zorluklar içermesi, kamuoyunda çevre suçunun diğer suçlara nazaran daha hafif nitelikte olduğu algısı, çevre suçlarında mağdura ilişkin zorluklar

³⁰¹Bayram, D. (2019). *Çevre Ceza Hukuku, Sınırlar ve Uluslararası Gelişmeler Işığında Yeni Hukuki İmkanlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 81.

³⁰²Güneş, a.g.e., 2023, 247.

³⁰³Aygörmez, G.A. (2021), *Çevre Ceza Hukuku Çevre Ceza Genel Hükümler Cilt-1*, 100.

³⁰⁴Ulusoy, A (1993). "Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış," *AÜHFD*, 43(1),125-143, 140.

³⁰⁵Güneş, a.g.e., 2023, 248.

ve çevre suçlarının etkisinin uzun zamana yayılarak ortaya çıkması gibi sebepler etkili olmuştur.

3.2. Çevre Suçları

Dünyanın iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve kirlilik kriziyle karşı karşıya olduğunun farkına varılmaya başlandığı 1970'li yıllardan bu yana, bu krizle mücadele etmenin bir yönünün de çevreye zarar veren eylemleri suç haline getirmek olduğu tartışmaları devam etmektedir. “Çevresel suç”, “yeşil suçlar”, “çevreye karşı suçlar” “uluslararası çevre suçları”, “sınıraşan çevre suçları” ve “ekosid” gibi birçok terim kendisine bu tartışmalarda yer bulmuştur.³⁰⁶ Buna karşılık bugün çevreyi kapsamlı bir şekilde koruyan, çevreye zarar veren tüm davranışları suç kılan veya çevreyi etkileyen suçları tanımlayan bir uluslararası hukuki araç ortaya çıkmamıştır. Aslında bu noktada önemli bir girişim olan 1998 tarihli Avrupa Konseyi Çevreyi Ceza Hukuku Yoluyla Koruma Konvansiyonu’na (*Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law*)³⁰⁷ değinmek gerekir. Sözleşmenin 2. Maddesinde tarafların iç hukukunda suç kabul etmesi gereken beş suç kategorisini ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.³⁰⁸ Ancak bu sözleşme hem bölgeseldir hem de henüz yürürlüğe girmemiştir; bu bakımdan önemi sınırlıdır.

³⁰⁶ Baranwal, S. (2013), “Criminal Liability for Environmental Crimes”, *Paper Proceedings of ICLJ 2013*, 221-235, 221.

³⁰⁷ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 4 November 1998. <https://rm.coe.int/168007f3f4>

³⁰⁸ “Her Taraf, iç hukukuna göre suç olarak kabul edilmesi için gerekli uygun önlemleri alacaktır: a. Hava, toprak veya suya belirli miktarda maddelerin veya iyonlaştırıcı radyasyonun boşaltılması, salınması veya verilmesi ve bunun: i. Herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına neden olması, veya ii. Herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına neden olma riskinin yüksek olması; b. Hava, toprak veya suya yasa dışı olarak belirli miktarda maddelerin veya iyonlaştırıcı radyasyonun boşaltılması, salınması veya verilmesi ve bunun, kalıcı bozulmalara neden olması veya herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da koruma altındaki anıtlara, diğer korunan nesnelere, mülke, hayvanlara veya bitkilere önemli zararlar vermesi veya verme olasılığının yüksek olması; c. Tehlikeli atıkların yasa dışı olarak bertaraf edilmesi, işlenmesi, depolanması, taşınması, ihraç edilmesi veya ithal edilmesi ve bunun, herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da hava, toprak, su, hayvanlar veya bitkilerin kalitesine önemli zararlar vermesi veya verme olasılığının yüksek olması; d. Tehlikeli bir faaliyetin yürütüldüğü bir tesisin yasa dışı olarak işletilmesi ve bunun, herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da hava, toprak, su, hayvanlar veya bitkilerin kalitesine önemli zararlar vermesi veya verme olasılığının yüksek olması; e. Nükleer malzemelerin veya diğer tehlikeli radyoaktif maddelerin yasa dışı olarak üretilmesi, işlenmesi, depolanması, kullanılması, taşınması, ihraç edilmesi veya ithal edilmesi ve bunun, herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da hava, toprak, su, hayvanlar veya bitkilerin kalitesine önemli zararlar vermesi veya verme olasılığının yüksek olması; kasıtlı olarak işlendiğinde.”

Çevre suçları konusunda yapılmış bir uluslararası düzenleme olmadığı için evrensel olarak kabul edilmiş bir çevre suçu tanımı yoktur.³⁰⁹ Öğretide çeşitli tanımlar önerilmişse de bunlar arasında üzerinde uzlaşılmış, kapsamlı bir tanım bulmak zordur. Bazıları çevre suçunu, çevreye zarar veren herhangi bir yasa dışı faaliyet olarak kabul eder ancak bu geniş ve belirsiz bir tanımdır. Bazıları çevre suçunu,

(a) "ekolojik ve/veya biyolojik sistemlere zarar vermek veya zarar vermeye potansiyeli olan ve iş veya kişisel avantaj sağlama amacı taşıyan" herhangi bir eylem veya;

(b)

(i) kanunları ihlal eden ve bu nedenle cezai kovuşturmaya ve cezai yaptırımlara tabi olan;

(ii) bireylerin yaşamını veya sağlığını ya da çevrenin kendisini tehlikeye atan veya zarar veren ve;

(iii) şirketlerin veya bireylerin çıkarlarına hizmet eden yetkisiz veya ihmali bir eylem olarak tanımlamıştır.³¹⁰

Yeşil kriminolojiyi savunanlar ise çevresel zararın bir suç olduğunu kabul ederek, meselenin bir şeyin zararlı olduğunu kanıtlamak için hangi kriterlerin kullanılabileceği ve bu zararın “suç” olarak nitelendirilecek kadar zararlı olup olmadığının belirlenmesi olduğunu ileri sürmektedir.³¹¹

Bazı uluslararası kuruluşlar, yasal çerçevelerin iyileştirilmesi ve çevreyi etkileyen suçların ciddi ve/veya organize suçlar olarak tanımlanmasını istemiş ve bu hususta çalışmalar yapmıştır. UNEP ve INTERPOL (*International Criminal Police Organization*)³¹², 2016’da yayımladıkları bir raporda çevre suçu kavramının “en yaygın olarak çevreye zarar veren ve doğal kaynakların sömürülmesi, zarar görmesi, ticareti veya çalınmasından yarar sağlamayı amaçlayan bireyler, gruplar veya şirketler tarafından gerçekleştirilen yasa dışı faaliyetleri tanımlayan toplu bir kavram” olarak

³⁰⁹ Mistura, A. (2018). “Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritization on the Current Legal Framework”, *Columbia Library Journals*, 181- 220, 196; Maviş, a.g.e., 2020, 155.

³¹⁰ Clifford, M. (1998), *Environmental Crime: Enforcement, Policy And Social Responsibility*, 83.

³¹¹ White, R. (2011), *Transnational Environmental Crimes*, Routledge, Oxfordshire, 4.

³¹² INTERPOL. (2024). “What is INTERPOL?”, <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>

anlaşıldığını, bu faaliyetlere ciddi suçlar ve sınıraşan organize suçların da dahil olduğunu belirtmiştir. Akabinde çeşitli fiilleri sıralamıştır.³¹³

Genel olarak bakıldığında çevre suçunu oluşturacak davranışın maddi unsurlarına ilişkin bir belirleme yapılamadığı görülmektedir. Bu bakımdan örneğin UNEP-INTERPOL tarafından yapılan tanımda olduğu gibi bireyler, gruplar veya şirketlerin yarar sağlamayı amaçlamasının suçun oluşması bakımından gerekli olup olmadığı belirsizdir. Ancak, “çevre suçu” terimine ilişkin genel bir tanımın bulunmaması doğaldır.³¹⁴ Çünkü yukarıda yer verilen tanımlardan anlaşılabileceği üzere genel bir çevre suçu tanımı, belirsizlik ve kapsamın gereğinden fazla geniş olma potansiyeli gibi riskler taşıdığından “kanunsuz ceza olmaz” ilkesine uygun olmayacaktır.

Dolayısıyla çevre suçu, çevreye zarar veren pek çok faaliyeti kapsayan bir “şemsiye terim” olarak karşımıza çıkar.³¹⁵ Bu faaliyetler koruma altındaki yabancı hayvan ve bitkilerin öldürülmesi, yok edilmesi, yasa dışı ticaretini; ormancılık ve balıkçılık suçlarını, kimyasallar dahil atıkların yasa dışı olarak toplanmasını, taşınmasını ve boşaltılmasını; ozon tabakasını incelten maddelerin üretimini, ticaretini, kullanılmasını; yasa dışı, düzenlenmemiş ve bildirilmemiş balıkçılığı ve yasa dışı madenciliği kapsar ancak bunlarla sınırlı değildir. Bu doğrultuda genel bir tanım yapmaya çalışmaktansa suç olarak tanımlanan davranışları inceleyerek ilerlemek daha faydalı olacaktır.

Çevre suçları doğası gereği çoğu zaman sınırları aşan niteliktedir.³¹⁶ Bu hem çevre suçlarının işlenişi bakımından hem de bu suçların neticeleri bakımındandır. Çevre suçları işlenişi bakımından sınır ötesi suç örgütlerini içerir. Örneğin bir kaplan derisi avlanmasından nihai alıcıya kadar birçok elden geçer. Küresel serbest ticaret çağında, iletişim, mal ve hareket kolaylığı çevre suçlarına karışan grupların faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Neticeleri bakımından sınır aşan niteliktedir. Örneğin bir ortama verilen çevreye zararlı toksik madde, rüzgarla, yeraltı veya yüzey suları ile,

³¹³ Nellman, C., Hendriksen, R., Kreilhuber, A., Stewart D., Kotsoy, M., Raxter, P., Mrema, E., and Barrat, S., (2016), The Rise of Environmental Crime, A Growing Threat to Natural Resources Peace, Development And Security, UNEP-INTERPOL, 17.

³¹⁴ Mistura, *a.g.m.*, 2018, 198.

³¹⁵ Maviş, *a.g.e.*, 2020, 155.

³¹⁶ Aygörmüş, *a.g.e.*, 2021, 71.

insan veya hayvanlar aracılığıyla hareket edip bir başka ortama taşınabilir.³¹⁷ Türlerin yok olması, ozon tabakasının incilmesi ve küresel iklim değişikliği gibi diğer çevresel tehditler dünyanın herhangi bir yerinde hissedilebilir. Hukuki açıdan, sınırların ötesinde meydana gelen çevresel zararların sadece küçük bir kısmı ya suçlar olarak ya da anlaşma ihlalleri olarak yasal denetime tabidir.³¹⁸

Uluslararası alanda hangi fiillerin çevre suçu olarak tanımlanması gerektiği hususunda fikir birliğinin bulunmaması ülkeler arasında yaklaşım farklılığı sonucunu doğurur. Bu da bir ülkede suç teşkil eden bir fiilin bir başkasında suç sayılmaması ya da suç olarak kabul edilen fiiller karşısında öngörülen yaptırımlar arasında büyük farklılıkların bulunmasına neden olur. Genel olarak uygulanan yaptırımların yüksek düzeyde çevre korumasını sağlamak için yeterince katı olmadığı görülmektedir. Bu durum, failerin kanunların lehine olduğu ülkeleri tespit edip bu ülkelerde belirli fiilleri icra etmelerine fırsat verir.³¹⁹ Aynı şekilde çevre suçları ile ilgili kanunların belirli bir yerdeki yargı alanında nasıl uygulamaya konduğu da farklılık gösterir.³²⁰ Farklı devletlerin ceza kanunlarını uygulama kapasiteleri birbirinden farklılık gösterir; bu farklılık özellikle sanayileşmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelere arasında daha kolay görülebilir.³²¹ Örneğin, sanayileşmiş bir ülke ile az gelişmiş ülke arasındaki en büyük farklardan biri, savcılık veya yargı sektörüyle karşılaştırıldığında polis oranının çok daha yüksek olmasıdır. Örneğin, Kuzey Amerika'da %44'ü mahkemelere ve kovuşturmaya, %56'sı polise harcanırken, Güney Afrika'daki ülkelerde yalnızca %16'sı kovuşturma/mahkemelere ve %84'ü polise harcanmaktadır.³²²

Çevre suçlarının sınır aşan karakteri dolayısıyla mücadelede sınır ötesi iş birliğinin teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Gerçekten de mücadele yöntemlerinin bu değişimlere ayak uyduramaması çevre suçlarını yüksek karlılık ve minimum risk taşıyan bir durum haline getirmiştir. Açıklanan bu hususlar çevre

³¹⁷ Cirlig, C.C. (2023), Avrupa Birliği 2008/99/EC sayılı Direktifin revize Edilmesi için Hazırlanan Brifing, Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi, 2.

³¹⁸ Michalowski, R., Kramer, R. (2014), "Transnational Environmental Crime", *The Handbook of Transnational Crime and Justice, USA: Second Edition*, 189.

³¹⁹ Clifford, M., Edwards, T.D., (2012) *Environmental Crime*, Jones & Bartlett Publishers, USA, 100.

³²⁰ White, a.g.e., 2011, 4.

³²¹ Maviş, a.g.e., 2020, 155.

³²² UNEP-INTERPOL, a.g.e, 2016, 25.

suçlarının ciddi ve sınıraşan suçlar olarak tanımlanması çağrılarının yapılmasına yol açmıştır.

3.3. Sınıraşan Çevre Suçları

3.3.1. Sınıraşan Suç Terimi

“Sınıraşan çevre suçları” incelenmeden önce “sınıraşan suçlar” teriminin ne olduğunun incelenmesi daha doğru olacaktır. Sınıraşan suç terimi, birçok farklı suç türünü kapsayan genel bir kavram olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.³²³ Tarihsel bir perspektiften bakıldığında insan kaçakçılığı, köle ticareti ve korsanlık suçları çok uluslu veya küresel suçların ilk örnekleridir.³²⁴ Son yıllarda ise, uyuşturucu kaçakçılığı, yasa dışı göçmen kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, para suçları, dolandırıcılık ve terörizm gibi faaliyetleri de kapsamaya başlamıştır. "Sınıraşan" terimi, en sık olarak bilgi, para, fiziksel nesneler, insanlar veya diğer malların sınır aşan hareketini ifade eder.³²⁵

Sınıraşan suç kavramı ilk kez 1975'te 5. Birleşmiş Milletler Suç Önleme ve Suçluların Tedavisi Kongresi (*Fifth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders*)'nde, "uluslararası sınırları aşan, birkaç devletin kanunlarını ihlal eden veya başka bir ülkeye etkisi olan belirli suç olgularını tanımlamak amacıyla" kullanılmıştır.³²⁶ 1995 yılında, Birleşmiş Milletler sınıraşan

³²³ Çalışmamız açısından önemli olduğu için ulusal sınırları aşan suçları ifade etmek için neden sınıraşan suç terimini kullandığımızı açıklamak gerekir. Bu alandaki çalışmalara bakıldığında birbiriyle örtüşen bazı farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. “*Transnational crime*”, “*transnational organized crime*”, “*international organized crime*” ve “*multinational crime*” terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bunlara “*cross-national crime*” ve “*cross boarder/transboundary criminality*” terimlerini de ekleyebiliriz. Bu terimlerin içinde öne çıkıp kullanılagelen “*transnational crime*” terimi olmuştur. Bkz: Roth, M.P. (2014), “Historical Overview of Transnational Crime”, The Handbook of Transnational Crime and Justice, Second Edition, Sage Publications,5.; Esasen “*transnational*” kelimesinin birebir Türkçe çevirisi “sınıraşan” olmasa da Türkçe çalışmalarda bu kullanımının öne çıktığı görülmekle çalışmamızda bu kullanım benimsenmiştir: TÖNGÜR, A. R., Sınıraşan Ceza Hukukuna Kavramsal Bir Bakış, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1), 51-76 ; Özgenç,İ.(Ed.) (2022), Milletlerarası Ceza Hukuku Çalışmaları, Seçkin Yayıncılık, 1.Baskı. ; Demir, O.Ö., Küçükuysal, B.(2003), Sınıraşan Organize Suçlar, Adalet Yayınları.; Erdem, M., & Özocak, G., (2017). Sınıraşan Bir Suç Olarak Siber Suçlarla Mücadelede Uluslararası İş Birliği, 19. Akademik Bilişim Konferansı, Aksaray.

³²⁴ Roth, a.g.e., 2014,8.

³²⁵ Elliott, L. (2012).” Fighting Transnational Environmental Crime”, *Journal of International Affairs*,66(1), 87-104, 90.

³²⁶ Öner M. Z., (2014) “Drug Trafficking as a Transnational Crime”, *Law and Justice Review*, 5(9), 55-126, 60.

suçu “başlangıcı, işlenmesi ve/veya doğrudan veya dolaylı etkileri birden fazla ülkeyi ilgilendiren” suçlar olarak tanımlamıştır.³²⁷

Sınıraşan suçlar, tek başına ya da organize suç örgütleri tarafından işlenebilir. Geçmişte sınıraşan suçlar, işlenirken planlama hazırlık ve suç ağı kurmayı gerektirdiğinden daha çok organize suçlulukla ilişkilendirilmiştir.³²⁸ 2000 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi “Palermo Sözleşmesi” (*UN Convention against Transnational Organized Crime-UNTOC*)³²⁹ ile bir suçun, şu koşulların bir veya birkaçının varlığı halinde sınıraşan suç olarak kabul edileceğini belirtmiştir:

“(a) Birden fazla devlette işlenmişse;

(b) Bir devlette işlenmiş ancak hazırlığının, planlanmasının, yönlendirilmesinin veya kontrolünün önemli bir kısmı başka bir devlette gerçekleşmişse;

(c) Bir devlette işlenmiş ancak organize suç örgütünü içeren bir suç örgütü, birden fazla devlette suç faaliyetlerinde bulunuyorsa; veya

(d) Bir devlette işlenmiş ancak başka bir devlette önemli etkilere sahipse.”³³⁰

Bu doğrultuda sınıraşan suçlar, uluslararası sınırları aşan dolayısıyla birden fazla devletin kanunlarını ihlal eden veya başka bir ülkede etkisi olan suçları içerir. Bu bazen bir suç faaliyetinin iki veya daha fazla devletin sınırlarını kapsayacak şekilde işlenmesiyle bazen de suçun maddi unsurları bir ülke sınırları içinde kalmasına rağmen bu suça ilişkin planlama ve kontrolün bir başka devletten gerçekleştirilmesiyle söz

³²⁷ Wilson,J.(2023) “Transnational Crime” Human Security In World Affairs: Problems And Opportunities by Lautensach,A., Lautensach,S., 2nd Edition, 131.

³²⁸ Ancak, günümüzde teknolojinin geldiği aşamayla failler, bir grup olarak hareket etme ihtiyacı olmadan da sınıraşan suçlar işleyebilmektedir. Örneğin, bir sistem içine sızmak veya onu devre dışı bırakmak için bilgisayar virüslerinin kullanılması gibi. Bu nedenle organize suçlar, sınıraşan suçların bir türü, işleniş şeklidir. Sınıraşan organize suçlar da sınıraşan suçlardan farklıdır; organize suç örgütleri tarafından işlenen sınıraşan suçları ifade etmektedir.; Ndubueze, P.N. (2022), "Transnational Crime: Context, Dimension, and Control", Transnational Crime and the Rehabilitation of Offenders, University of Lagos Press & Bookshop Ltd.,5.

³²⁹ The United Nations Convention against Transnational Organized Crime (UNTOC), adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000, Palermo. ; Sözleşme metni için bkz: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCcebook-e.pdf>

³³⁰ Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi, md. 3(2).

konusu olabilir.³³¹ Terimin kesin anlamı konusunda bir fikir birliği olmadığını kabul etmek önemlidir.³³²

Sınıraşan suçlar, ulusal suçlardan (tek ulusal yargı alanında meydana gelen suçlardan) ve uluslararası suçlardan (uluslararası hukukta tanınan ve uluslararası topluluğa karşı işlenen suçlar) farklıdır.³³³ Ne tümüyle uluslararası ceza hukukunun ne de tümüyle ulusal hukukun konusudur.³³⁴ Bir eylem, bireyin cezai sorumluluğunu gerektiriyorsa; bireyin ihlal ettiği hüküm uluslararası hukukun bir parçasıysa ve bu eylem, iç ceza sistemi kapsamında bir suç olup olmadığına bakılmaksızın uluslararası hukuk tarafından cezalandırılabiliriyorsa, uluslararası suçtur.³³⁵ Mevcut aşamada, bu tanımı karşılayan tek suçlar, Uluslararası Ceza Mahkemesinin yetkisi altına giren suçlardır. Bunlar Roma Statüsü'nün 5. maddesinde sıralanan saldırı, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve soykırım suçlarıdır.³³⁶ Sınıraşan suçlar ise bu kategoriye dahil değildir. Sınıraşan suçlar, uluslararası hukukta tanımlanmış olsa da ulusal kanunlara göre kovuşturulur. Burada uluslararası hukuk, failin doğrudan cezai sorumluluğunu değil, *"uluslararası yükümlülüklerden kaynaklanan ve ulusal ceza kanunlarını oluşturan dolaylı bir devletlerarası yükümlülükler sistemi"* sağlar. Bireyin cezai sorumluluğunun kaynağı, devletin uluslararası yükümlülükleri doğrultusunda çıkardığı ulusal kanunlardan kaynaklanır. Sınıraşan suçlar ise uluslararası suç değildir; kaynağı, her devletin uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak ilgili davranışı cezalandıran ulusal yasasıdır.³³⁷

BM, sınıraşan suçların birkaç farklı kategorisini tanımlamıştır: uyuşturucu kaçakçılığı, insan kaçakçılığı, organ ticareti, kültürel varlık kaçakçılığı, sahte para basma, kara para aklama, terör faaliyetleri, fıkri mülkiyet hırsızlığı, silah kaçakçılığı, uçak kaçırma, deniz korsanlığı, kara kaçırma, sigorta dolandırıcılığı, çevre suçları,

³³¹ Töngür, A. R., (2018). "Sınıraşan Ceza Hukukuna Kavramsal Bir Bakış", *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1), 51-76, 60

³³² Öner, a.g.e., 2014, 61.

³³³ Reichel, P, Albanese, J. (2014) "Introduction", *The Handbook of Transnational Crime and Justice, Second Edition, Sage Publications*, 2.; Roth, (2014), a.g.e., 5.

³³⁴ Töngür, a.g.e., 2018, 61.

³³⁵ Kulalı Martin, Y. (2021). "Les Principaux Crimes Transnationaux: Les Tentatives de Definition et de Codification Dans le Cadre du Droit International Penal", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 315-343, 317.

³³⁶ Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmschurst, E. (2010), *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, 4.

³³⁷ Mistura, a.g.e., 2018, 199.

sahte iflas, yasal işletmelere sızmak, kamu görevlilerinin yolsuzluk ve rüşveti ile organize suç örgütleri tarafından işlenen diğer suçlar.

3.3.2. Sınıraşan Çevre Suçlarının Tanımlanması

Sınıraşan çevre suçu, türlerin, kaynakların, atıkların veya kirletici maddelerin, çok taraflı çevre anlaşmaları tarafından belirlenen yasakları veya düzenleyici rejimleri ya da ulusal kanunları ihlal edecek şekilde sınırları aşan hareketini içerir ve bu şekilde tanımlanır.³³⁸ White bu tanımın ölçek, kapsam ve içerik açısından büyük karmaşıklıklar içerdiğini ileri sürmektedir.³³⁹ Çevrenin yasal korunması, çeşitli uluslararası ve bölgesel anlaşmaların karmaşık bir bileşimiyle gerçekleşmiştir ve bu anlaşmalar farklı derecelerde ulusal yasal çerçevelere dönüştürülmüştür.³⁴⁰ Ulusal kanunların her yerel yargı alanında nasıl uygulamaya geçirildiklerine bağlı olarak farklı hukuki etkileri vardır. Bu sebeplerle belirli devletlerin kanunlarıyla sınırlı olmayan, daha evrensel bir nitelikte suç kriterleri ve tanımları geliştirilmesi gerekmektedir.

Sınıraşan çevre suçları, yasa dışı olarak kesilmiş odun ticareti; nesli tükenmekte olan, tehdit altında olan ve koruma altındaki türlerin yasa dışı ticareti; elektronik atıklar (e-atık) da dahil olmak üzere toksik ve tehlikeli atıkların sınır ötesi atılması; ozon tabakasını incelten maddelerin veya diğer yasaklı ya da düzenlenmiş kimyasalların kara borsası, eski gemi ve uçakların geri sökümü/dönüşümü³⁴¹, balıkçılık suçları³⁴² gibi unsurları içerir. Bu bağlamda, sınır aşan çevre suçları, birden fazla suçu tanımlayan bir kavramdır.³⁴³

Sınıraşan çevre suçları su, hava, toprak, yaşam alanları, insanların fiziksel sağlığı ve refahı ile bitki ve hayvanları olumsuz etkiler. Ozon tabakasını incelten yasa dışı maddelerin kullanımıyla dünyanın güneşten korunmasının zayıflatılması, dünya yüzeyine daha fazla ultraviyole ışık çarpmasına ve cilt hastalıkları riskinin

³³⁸ Elliott, L. (2012). "Fighting Transnational Environmental Crime", *Journal of International Affairs*, 66(1), 87–104, 89.

³³⁹ White, a.g.e., 2011,5.

³⁴⁰ UNODC, (2024). Global Analysis on Crimes that Affect the Environment – Part 1: the Landscape of Criminalization, United Nations publication, 6.

³⁴¹ White, a.g.e.,2011, 8.

³⁴² UNEP-INTERPOL, a.g.e., 2016, 17.

³⁴³ Elliott, L. Schaedla, W. H. (2016), "Transnational Environmental Crime: Excavating The Complexities – An Introduction", *Handbook Of Transnational Environmental Crime* , 402.

artmasından bitki verimliliğinin azalmasına kadar pek soruna neden olur.³⁴⁴ Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan flora ve faunanın çeşitli sebeplerle talep görmesi ve ticareti habitatın yok olmasına, tehlike altındaki türlerin tükenmesine, ekosistemdeki dengenin bozulmasına yol açar. Yasa dışı ağaç kesimi ve çalıntı kerestenin ticareti, ormansızlaşmanın, habitat yok oluşunun ve türlerin tehlikeye girmesinin ana nedenlerindendir.³⁴⁵ Ormanların yok edilmesi sel ve toprak kayması gibi sıklıkla yaşanan doğal afetlerin çok daha ciddi etkiler doğurmasına sebep olur. Kıyılardaki mangrovların³⁴⁶ kalkınma amacıyla kaldırılması kıyıların erozyon ya da fırtına karşısındaki doğal korunmadan yoksun bıraktığından bu afetlerin etkilerinin artmasına neden olur. Ormanların yok edilmesi iklim değişikliğine katkı yapar. Küresel ısınma deniz seviyelerinin yükselmesine, bu da sellerin artmasına neden olur.

Sınıraşan çevre suçlarının çevre ve ekosistemlerin yanı sıra barış, güvenlik ve kalkınma üzerinde ciddi ve zararlı etkileri vardır. Bu etkiler bölgesel ve ulusal sınırları aşar. İşletmelerin ekonomik sağlığını azaltır, çevresel standartlara ve gereksinimlere uyum sağlamak için sıklıkla maliyetli önlemlere yatırım yaparlar ve sonuç olarak iş kayıpları meydana gelir.

Sınıraşan çevre suçları genellikle sınır ötesi faaliyet gösteren organize suç grupları ve ağlar tarafından işlenir. Her yıl milyarlarca dolarlık kar üreten, suç örgütleri için büyümekte olan bir sektördür.³⁴⁷ 2016 yılında, BM ve Interpol çevresel suçlarla ilişkili küresel ekonomik kaybı 91-259 milyar ABD doları olarak tahmin etmiştir ve bu rakam yılda %5-7 artmaktadır. Yalnızca yaban hayatı ürünleri yasa dışı ticareti bile 7-23 milyar ABD doları civarındadır. Bu, çevre suçlarının uyuşturucu kaçakçılığı, sahtecilik ve insan ticaretinden sonra dünyadaki dördüncü büyük suç faaliyeti olmasını sağlar. AB'de, tehlikeli olmayan yasa dışı atık ticaretinden elde edilen yıllık gelirlerin 1.3 milyar Euro ile 10.3 milyar Euro arasında olduğu ve tehlikeli atık ticaretinin ise

³⁴⁴ The Studies and Threat Analysis Section, Policy Analysis and Research Branch, Division for Policy Analysis and Public Affairs, UNODC. (2010) "The Globalization Of Crime A Transnational Organized Crime Threat Assessment", 149.

³⁴⁵ Elliott, a.g.m, 2012, 89.

³⁴⁶ Mangrovlar, gelgitin yaşandığı okyanus kıyılarında yetişen ağaç ve bitki topluluklarıdır. Yüksek miktarda karbondioksit tutmaları sebebiyle ekosistemin devamlılığı için önemlidir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (2023). *Onlarca Yıldır Yaşanan Mangrov Ormanı Değişimi: Doğa, İnsanlar ve İklim Açısından Ne İfade Ediyor?* <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/42254>

³⁴⁷ Environmental Investigation Agency (EIA). (2008). *Environmental Crime-A threat to Our Future*, London, 3.

1.5 milyar Euro ile 1.8 milyar Euro arasında olduğu tahmin edilmektedir.³⁴⁸ Dünya Bankası, 2019 yılında yaban hayatı kaçakçılığı, yasa dışı ağaç kesimi ve balıkçılıktan kaynaklanan küresel yıllık ekonomik kaybın 1-2 trilyon ABD dolarına ulaştığını değerlendirmiştir. EUROPOL yayınladığı 2022 tarihli rapor ile yalnızca AB'de, çevre suçlarına karışan bazı suç ağlarının kazançları her yıl milyonlarca avroluk zarara neden olduğunu vurgulamıştır.³⁴⁹ Çevresel suçluluğun karlılığı, onu kaçakçılık terörizm kara para aklama ve/veya yolsuzlukla uğraşan örgütlü suç grupları için daha çekici hale getirmektedir. Çevre suçlarının tespit oranının düşük olması ve uygulanan yaptırımların zayıflığı suçluları teşvik etmektedir.

UNTOC gibi mevcut sınıraşan suç antlaşmaları çevresel suçları ciddi suçlar olarak ele almamaktadır.³⁵⁰ UNTOC sözleşmesinin ön sözü, nesli tükenmekte olan yaban bitki ve hayvan türlerinin yasa dışı ticareti gibi suç faaliyetleriyle mücadele için etkili bir uluslararası iş birliği aracı olması gerektiğini öne sürmektedir, ancak bu, sınıraşan çevre suçlarına ilişkin sözleşmedeki tek referanstır.³⁵¹ UNTOC yalnızca ulusal kanunların en az dört yıl hapis cezası öngören bir maksimum suç cezasının belirlenmesi halinde ciddi suç eşiğine ulaşıldığı için uygulanabilir, aksi takdirde uygulanmaz. Zaten pek çok ülke sınıraşan örgütlü çevre suçlarını oluşturan faaliyetleri suç olarak tanımlamamaktadır, genellikle bunları yasa dışı veya hukuka aykırı kabul ederek yasaklarlar, ancak bu, yasal olarak onları suç olarak tanımlamakla aynı değildir. Ek olarak, suç yaklaşımı var olduğunda bile, UNTOC uygulama eşiği her zaman karşılanmamaktadır.

Sınıraşan çevre suçlarını kesin bir şekilde sınıraşan suç bağlamına yerleştiren açık bir uluslararası yasal çerçevenin yokluğunda, çevre korumasına odaklanan çok taraflı anlaşmalara güvenilmiştir. Bununla birlikte mevcut çok taraflı çevre anlaşmalarının çevre suçlarını sınıraşan örgütlü suçlar olarak ele almaması nedeniyle

³⁴⁸ UNEP -INTERPOL, a.g.e. 2016, 21.

³⁴⁹ EUROPOL, Environmental Crime in the Age of Climate Change- Threat assessment 2022, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 13.

³⁵⁰ Elliott, a.g.m.,2012, 95.

³⁵¹ Sözleşmenin ön sözünde şu ifadeler yer almaktadır: “Strongly convinced that the United Nations Convention against Transnational Organized Crime will constitute an effective tool and the necessary legal framework for international cooperation in combating, inter alia, such criminal activities as money-laundering, corruption, illicit trafficking in endangered species of wild flora and fauna, offences against cultural heritage and the growing links between transnational organized crime and terrorist crimes,”, Bkz: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf>

yetersiz olduğu belirtilmektedir.³⁵² Bu sözleşmeler sonraki bölümde de göreceğimiz üzere koruma veya uluslararası ticarete odaklanmıştır. Bu bakımdan çevre suçlarının UNTOC kapsamına alınması gerektiği ileri sürülmektedir. UNTOC kapsamına alınma ve özellikle en az dört hapis cezası veya daha ciddi bir ceza ile cezalandırılma hem caydırıcılığı artıracak hem de UNTOC yasal yaptırım araçlarını ve kaynaklarını genişletecektir.³⁵³

3.4. Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları Bağlamında Çevre Suçları

Son 50 yıldır, uluslararası toplum, biyolojik çeşitliliğin kaybı, okyanus kaynaklarının tükenmesi ve atmosfer kirliliği gibi küresel çevreye yönelik en acil tehditlerden bazılarını değinmiştir ve çeşitli çok taraflı çevre anlaşmaları yapılmıştır. “Çok Taraflı Çevre Anlaşması” terimi, ulusal hükümetlerin belirli çevresel hedeflere ulaşmayı taahhüt ettiği, yasal olarak bağlayıcı uluslararası araçların herhangi birini ifade eden geniş bir terimdir. Bu anlaşmalar, “sözleşme,” “antlaşma,” “anlaşma,” “şart,” “nihai belge,” “pakt,” “mutabakat,” “misak,” “protokol” veya (uluslararası bir kuruluş için) “anayasa” gibi farklı biçimler alabilir.³⁵⁴ Çok tarafları çevre anlaşmaları, sadece bağlı olmayı kabul eden devletleri bağlar; ancak, taraf olmayan bir devleti de örneğin anlaşmanın taraf olmayanla ticareti yasaklaması ya da kısıtlaması durumunda olduğu gibi etkileyebilir. Taraf devlet bir anlaşmayı onayladığında koşullarını uygulama ve yerine getirme yükümlülüğü altına girer ve anlaşma hükümleri doğrultusunda politikalar benimseme, ulusal mevzuat ve kurumlar oluşturma/geliştirme gibi adımlar atar.³⁵⁵

3.4.1. Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları

Dünya genelinde yapılan çevre anlaşmalarının sayısı kimilerine göre 500’ün kimilerine göre 1000’in üzerindedir.³⁵⁶ 1970’lerin başından bu yana ise 250’den fazla uluslararası ve bölgesel çevre anlaşması imzalanmış ve her ülke bu konuda farklı

³⁵² Global Initiative against Transnational Organized Crime (2015), Tightening the Net: Toward a Global Legal Framework on Transnational Organized Environmental Crime, Switzerland, 12.

³⁵³ UNODC, “United Nations Convention against Transnational Organized Crime (UNTOC) and the Protocols Thereto,” (2003), <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

³⁵⁴ Kante, B, Bruch,C., Mrema,E. (2016), Manual on Compliance with and Enforcement of Multilateral Environmental Agreements, UNEP, 51.

³⁵⁵ UNEP, (2006), UNEP Training Manual on International Environmental Law, 39.

³⁵⁶ UNEP, a.g.e.,2006, 40.

derecelerde kapsamlı mevzuat benimsemiştir.³⁵⁷ Bu anlaşmaların her birine değinmek bu çalışmanın kapsamını aşacaktır. Bu sebeple bu anlaşmalardan en önemli ve kapsamlı olanlarına değinilecektir. Çok taraflı çevre anlaşmalarının çok azı çevrenin bir bütün olarak korunmasını üstlenirken, çoğunluğu belirli unsurları hedef alır. Bu doğrultuda bu anlaşmalar odaklandıkları konulara göre gruplandırılmak suretiyle anılacaktır.

İklim değişikliğine odaklanan çok taraflı çevre anlaşmaları:

- BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change -UNFCC*), Kyoto Protokolü (*The Kyoto Protocol*) ve Paris Anlaşması (*Paris Agreement*).

Biyolojik çeşitliliğe odaklanan çok taraflı çevre anlaşmaları:

-1992 BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (*UN Convention on Biological Diversity -UNCBD*) ve 2002 tarihli Cartagena Protokolü (*The Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity*)³⁵⁸,

-1973 Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (*The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora-CITES*),

-1979 tarihli Göçmen Türler Sözleşmesi (*Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals- CMS*)³⁵⁹,

-1994 tarihli Yaban Hayatı ve Bitkilerin Yasa Dışı Ticaretiyle Mücadeleye Yönelik İşbirlikçi İcra Operasyonları Lusaka Anlaşması (*Lusaka Agreement on Co-operative Enforcement Operations Directed at Illegal Trade in Wild Fauna and Flora*)³⁶⁰

³⁵⁷ Wright, G.(2013). “Conceptualising and combating transnational environmental crime”, *Transnational Environmental Crime* (Rob White (ed.),) Ashgate, 337.

³⁵⁸ The Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity ,29 January 2000.

³⁵⁹ Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals, Bonn, 23 June 1979.

³⁶⁰ Lusaka Agreement on Co-operative Enforcement Operations Directed at Illegal Trade in Wild Fauna and Flora, Lusaka, 8 September 1994.; https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/12/19961210%2001-13%20PM/Ch_XXVII_11p.pdf

-1979 Avrupa Yaban Hayatı ve Doğal Yaşam Alanlarının Korunmasına İlişkin Bern Konvansiyonu (*Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats*),³⁶¹

-1971 tarihli Sulak Alanlara İlişkin Konvansiyonu “Ramsar Konvansiyonu” (*Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat*)³⁶²

-BM Deniz Hukuku sözleşmesi (*United Nations Convention on the Law of the Sea -UNCLOS*)³⁶³, BM Balık Stokları Anlaşması (*United Nations Fish Stocks Agreement*)³⁶⁴

Kimyasallar ve atıklara odaklanan çok taraflı çevre anlaşmaları:

-1972 tarihli Atıkların ve Diğer Maddelerin Denize Bırakılmasının Önlenmesi Üzerine Konvansiyon (kısaca “Londra Konvansiyonu”) (*Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter “London Convention”*)³⁶⁵

-1978 Protokolü ile Değişik, 1973 Tarihli Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine ait Uluslararası Sözleşme “MARPOL 73/78” (*The International Convention for the Prevention of Pollution from Ships*)³⁶⁶

- 1980 tarihli Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Konvansiyonu (*The Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer*)³⁶⁷ ve 1987 tarihli Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Üzerine Montreal Protokolü (*The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer*), Sürekli Organik Kirleticiler Üzerine

³⁶¹ Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, Bern 19 September 1979.; <https://rm.coe.int/1680078aff>

³⁶² Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat, Ramsar, 1971.; https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/current_convention_text_e.pdf

³⁶³ United Nations Convention on the Law of the Sea , Montego Bay, Jamaica, 10 December 1982.; https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

³⁶⁴ The Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks “UN Fish Stock Agreement”, 11 December 2001.

³⁶⁵ Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter “London Convention, 1972.

³⁶⁶ The International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 2 November 1973 at IMO.

³⁶⁷ The Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, Done at Vienna on 23 May 1969. Entered into force on 27 January 1980. United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331.; https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

Stockholm Sözleşmesi (*The Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants*)³⁶⁸

-1989 tarihli Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınmalarının Kontrolü ve Bertarafı Üzerine Basel Konvansiyonu (*The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*)

- 1998 tarihli Belirli Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Önceden Bilgilendirilmiş Onay Prosedürüne İlişkin Rotterdam Sözleşmesi (kısaca “Rotterdam Sözleşmesi”) (*Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade*)³⁶⁹

Belirtildiği gibi bu anlaşmalar yükümlülüklerini uygulamak için uluslararası mekanizmalar yaratmazlar; etkinlikleri, taraf ülkelerce ulusal uygulama ve denetime bağlıdır. Çok taraflı anlaşmaların kurduğu yasal bağlayıcılığa sahip temel ilke ve kurallar, sonuçta tarafların ulusal hukuklarında yaptığı düzenlemeler aracılığıyla detaylandırılır.³⁷⁰ Çok taraflı anlaşmaların çoğu kendine özgü bir uyum rejimi geliştirmiştir. Bunu düzenli raporlama ve izleme mekanizmaları aracılığıyla yaparlar. Kontrol edilen malların ithalat ve ihracatı için önceden bilgilendirilmiş onay prosedürleri ve lisanslama sistemlerini belirleyen hükümler içerirler.³⁷¹ Bu anlaşmaların hükümlerinin yasa dışılığı ve özellikle yasa dışı ticaretin cezalandırılması konusunu ne kadar açık bir şekilde ele aldığı ise değişmektedir.³⁷²

Çok taraflı çevre anlaşmalarından sadece Basel Konvansiyonu, yasaklanmasını istediği davranışların taraflarca ulusal mevzuatlarında suç haline getirilmesini zorunlu kılar.³⁷³ Diğer tüm sözleşmelerde, taraflar yasaklanmış davranışları suç haline getirmeyi tercih edebilirler, ancak bu yönde bir açık gereklilik yoktur.³⁷⁴

³⁶⁸ The Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants, Stockholm, Sweden, 22 May 2001.

³⁶⁹ Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade, Rotterdam, 10 September 1998.

³⁷⁰ Mistura, a.g.m.,2018, 200.

³⁷¹ Elliott, a.g.m, 2012, 96.

³⁷² Cardesa-Salzmann, A.(2016), “Multilateral Environmental Agreements And Illegality”, Handbook of Transnational Environmental Crime, London, 299-321, 300.

³⁷³ Basel Konvansiyonu, md. 4.

³⁷⁴ UNODC, a.g.e., 2024,14.

Örneğin Rotterdam Sözleşmesi, tarafların Sözleşmenin etkin uygulanması için ulusal altyapılarını ve kurumlarını oluşturmak ve güçlendirmek için gerekli önlemleri almasını öngörür; bu önlemler gerektiğinde yasama yoluyla veya idari olarak alınabilir.³⁷⁵ Yine MARPOL 73/78, Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) tarafından kabul edilmiştir.³⁷⁶ İşletme veya kaza sebebiyle gemilerden³⁷⁷ kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesi konularını düzenleyen temel uluslararası sözleşmedir. 20 maddeden oluşan bu sözleşme, taahhüt eden tarafların genel yükümlülüklerini, prosedürleri ve temel düzenlemeleri içerir. 4. Madde, ulusal yasaklar ve yaptırımların çift bir sistemini öngörür. İlk olarak, ihlaller, ihlal nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, ilgili geminin idaresinin yasası uyarınca yasaklanır ve yaptırımlar belirlenir. İkinci olarak, ihlaller, ihlalin meydana geldiği tarafın yetki alanındaki yasaya göre yasaklanır ve yaptırımlar belirlenir. Ancak burada da suç haline getirme zorunluluğu öngörülmemiştir.

3.4.2. Çalışma Kapsamında İncelenecek Çok Taraflı Çevre

Anlaşmalarının Seçimi

Çalışma kapsamında incelenecek olan anlaşmalar, çeşitli uluslararası kuruluşların raporları ve belirlemeleri doğrultusunda seçilmiştir. Belirttiğimiz üzere çevre suçlarını düzenleyen tek bir uluslararası anlaşma yoktur. Bu bakımdan hangi faaliyetlerin çevre suçu olduğunu belirleyen tek bir düzenleme yoktur. Çevre ile ilgili çeşitli uluslararası kuruluş ve STK'lar da araştırmalar doğrultusunda belirli kategoriler oluşturmuş, belirli suç tiplerine odaklanmıştır. Örneğin INTERPOL yaban hayatı suçları, ormancılık ve balıkçılık suçları, kimyasallar da dahil olmak üzere atıkların yasa dışı boşaltılması ve ticareti, ozon tabakasını incelten maddelerin kaçakçılığı ve yasa dışı madencilik suçlarına odaklanmıştır.³⁷⁸ EUROPOL, atıkların düzensiz toplanması, taşınması, geri kazanılması veya imhası; tehlikeli faaliyetlerin yürütüldüğü bir tesisin yasa dışı işletilmesi veya tehlikeli maddelerin veya karışımların depolandığı bir tesisin yasa dışı işletilmesi; koruma altındaki yabani hayvan veya bitki

³⁷⁵ Rotterdam Sözleşmesi, md. 15.

³⁷⁶ IMO, Birleşmiş Milletler'e bağlı olarak deniz taşımacılığının güvenliği ve deniz kirliliğinin önlenmesinden sorumlu ajanstır.

³⁷⁷ 'Gemi' terimi ile ilgili olarak, bu bir gemi, denizaltı veya bir devlete ait veya tarafından işletilen bir sabit veya yüzen platform olabilir ve bu gemi, Sözleşme'ye taraf olan bir devletin bayrağını taşıyabilir veya taraf devlet tarafından işletilebilir. Ancak, askeri gemiler gibi hükümet amaçlarına atanan gemiler kapsama dahil değildir.

³⁷⁸ INTERPOL-UNEP, a.g.e, 2016, 2.

türlerinin öldürülmesi, yok edilmesi, sahip olunması veya ticareti ile ozon tabakasını incelten maddelerin üretilmesi, ithalatı, ihracatı, pazarlanması veya kullanımı suçlarına odaklanmıştır.³⁷⁹

Çevre Araştırma Ajansı (*Environmental Investigation Agency*); G8, Interpol, AB, BM Çevre Programı ve BM Uluslararası Suç ve Adalet Araştırma Enstitüsü gibi kuruluşlar tarafından tanınan beş geniş suç alanının şunlar olduğunu belirtmektedir:

1. 1973 tarihli CITES'e aykırı olarak nesli tehlike altında olan hayvan ve bitki türlerinin yasa dışı ticareti.
2. 1987 tarihli Montreal Protokolüne aykırı olarak ozon tabakasını incelten maddelerin yasa dışı ticareti.
3. 1989 tarihli Basel Konvansiyonuna aykırı olarak tehlikeli atıkların yasa dışı taşınması ve bertaraf edilmesi
4. Bölgesel balıkçılık yönetim örgütleri tarafından uygulanan kontrol tedbirlerine aykırı olarak yasa dışı, düzensiz ve bildirilmeyen balıkçılık faaliyetleri
5. Kerestenin yasa dışı kesimi, taşınması, satın alınması veya satılması.³⁸⁰

Çalışmamızı bu belirlemeyi dikkate alarak sınırlandırmaktayız. Bu beş alanda belirtilen davranışlar çevre için yıkıcı sonuçlara yol açabilecek nitelikteki davranışlardır. Gerçekten de bu beş alandaki davranışların genel olarak devletlerin ulusal mevzuatlarında en sık cezalandırılan suç tiplerinden olduğu görülmektedir.³⁸¹ İlk üç alanda neredeyse evrensel düzeyde kabul görmüş üç uluslararası anlaşma bulunmaktaysa da son iki alan için durum daha farklıdır. Yasadışı balıkçılık ile yasadışı ağaç kesimi ve kereste ticareti hususunda taraf devletlerin bu faaliyet için cezai yaptırım uygulama yükümlülüğünü açıkça belirten uluslararası bir çevre anlaşması bulunmamaktadır. Bu iki alanda bölgesel düzenlemeler ve/veya diğer uluslararası anlaşmaların bazı hükümleri doğrultusunda sınırlı koruma sağlanmakta ya da ulusal mevzuat ile koruma sağlanmaktadır.

³⁷⁹ EUROPOL, a.g.e.,2022, 5.

³⁸⁰ EIA, a.g.e., 2008,1.

³⁸¹ UNODC, a.g.e.,2024,19.

Çok taraflı anlaşmalarla yasaklanması istenen davranışlar hakkında yargılama yapılması ve bunların cezalandırılması uluslararası iş birliği gerektireceğinden bunların sınıraşan suçlar olduğunu söyleyebiliriz.³⁸²

Çalışmamız kapsamında 1973 Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES), 1987 Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Üzerine Montreal Protokolü ve 1989 Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınmalarının Kontrolü ve Bertarafı Üzerine Basel Konvansiyonunu ele alarak bunlar kapsamında yasaklanan faaliyetlere değineceğiz. Yasa dışı balıkçılık ile yasa dışı ağaç kesimi ve kereste ticaretine ilişkin düzenlemelere ise kısaca bu başlık altında yer vereceğiz.

"Yasa dışı balıkçılık" genellikle yasa dışı, bildirilmeyen veya düzenlenmeyen (*Illegal, Unreported, Unregulated- IUU*) balıkçılık olarak adlandırılır. Önemli çevresel zararların ve ekonomik kayıpların yanı sıra, gıda güvenliğini de tehdit eden yasa dışı balıkçılık konusunda taraf devletlerin bu faaliyet için cezai yaptırım uygulama yükümlülüğünü açıkça belirten uluslararası bir çevre sözleşmesi bulunmamaktadır.³⁸³ UNCLOS sadece tarafların uluslararası yükümlülüklerine tabi olarak açık denizlerde balık avlama hakkını kullanmaları ve canlı kaynakların korunması için gerekli tedbirleri almaları gibi hususlar belirtilmiştir.³⁸⁴ Sözleşmenin 117. maddesine göre taraf devletlerin "açık denizlerin canlı kaynaklarının muhafazası için gerekli olabilecek ve kendi vatandaşlarına karşı uygulanabilecek tedbirleri alma veya bunların alınması konusunda diğer devletler ile işbirliği yapma" yükümlülüğü vardır. Bu doğrultuda tarafların açık denizlerdeki canlı kaynakların korunmasını tehdit eden yasa dışı balıkçılığın cezalandırılmasına ilişkin düzenlemeler yapması da bu tedbirler içinde düşünülebilir. Balıkçılık hususunda BM Gıda ve Tarım Örgütü (*Food and Agriculture Organization of UN- FAO*) tarafından yapılan yumuşak hukuk düzenlemeleri³⁸⁵ ile Bölgesel Balıkçılık Yönetim Örgütlerinin yaptığı düzenlemeler, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve CITES düzenlemeleri gündeme gelir. Örneğin CITES kapsamında ekli listelerde belirlenen deniz canlısı türlerinin ticareti CITES korumasından yararlanabilir; ancak ekli listelerde yer almayan türler kapsam dışında

³⁸² Mistura, a.g.m., 2018, 201.

³⁸³ Mistura, a.g.m., 2018, 201.

³⁸⁴ Dupuy, P.M., Viñuales, J.E., (2018)., International environmental law, Second edition , Cambridge University Press, New York, 215.208.

³⁸⁵ Bkz: <https://www.fao.org/unfao/govbodies/gsbhome/committee-fi/en/>

olacaktır.³⁸⁶ Ancak belirtildiği gibi taraf devletlerin yasa dışı balıkçılık faaliyetlerini suç olarak düzenlemesini gerektiren bir uluslararası çerçeve bulunmamaktadır. 2011 yılında suç faaliyetlerinden kaynaklanan balık kaybının değerinin yıllık olarak 10-23,5 milyar ABD doları arasında olduğu tahmin edilmiştir.³⁸⁷ Tüm okyanuslarda ticari balık stokları aşırı avlanma nedeniyle ciddi sorunlar yaşandığı ve yıkıcı balıkçılık yöntemleri nedeniyle küresel stokların %93'ünün tamamen veya aşırı derecede sömürüldüğü belirtilmektedir.³⁸⁸ Bu durum deniz ekosistemlerinin bozulmasına ayrıca özellikle gelişmekte olan devletlerde gıda güvenliğinden ekonomiye tüm toplumun ciddi şekilde olumsuz etkilenmesine neden olur.³⁸⁹

Yasa dışı ağaç kesimi ve kereste ticareti de bir uluslararası sözleşme kapsamında düzenlenmemiştir.³⁹⁰ Yasa dışı ağaç kesimi ve kereste ticareti, ulusal kanunlara aykırı olarak ağaç kesildiğinde, taşındığında, satıldığında veya satın alındığında söz konusu olur. Ulusal kanunlara aykırılık izin olmadan kesim yapılması veya imtiyaz kotalarını aşan şekilde ya da korunan alanlarda kesim yapılması şeklinde gerçekleşebilir.³⁹¹ Bugün CITES kapsamında korunan nesli tehlikede olan türler dışında uluslararası kereste ticaretine yönelik bağlayıcı uluslararası kontroller bulunmamaktadır.³⁹² Yasa dışı ağaç kesiminin etkileri sınıraşan niteliktedir. Biyoçeşitliliği tehdit eder, sel ve orman yangınları gibi çevresel felaketlere katkıda bulunur ve küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık beşte birinin orman kaybına bağlı olması nedeniyle doğrudan iklim değişikliği ile bağlantılıdır.³⁹³ Büyük ölçüde denetimsiz olan uluslararası ucuz kereste ve odun ürünleri piyasasındaki düşük riskler ve yüksek kârlar nedeniyle teşvik edilen kaçak ağaç kesimi, Amazon'dan Batı ve Orta Afrika'ya, Doğu Asya'ya kadar değerli ormanları tehdit etmektedir. Kereste ticareti, sadece ormanların kaçak

³⁸⁶ Mistura, a.g.m,2018.,201

³⁸⁷ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), (2011), Transnational Organized Crime in the Fishing Industry, Vienna, 95. https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Issue_Paper_-_TOC_in_the_Fishing_Industry.pdf

³⁸⁸ EUROPOL, a.g.e, 2022, 31.

³⁸⁹ Liddick, D. (2014), The dimensions of a transnational crime problem: the case of iuu fishing, Trends in Organized Crime, 17(4), 290 vd.

³⁹⁰ Brack, D., Hayman,G.(2002), RIIA workshop report: international environmental crime, Royal Institute of International Affairs, London, 5. file:///C:/Users/90537/Desktop/riia_environmental_crime_workshop_report.pdf

³⁹¹ Nellemann, C., Henriksen, R., Raxter, P., Ash, N., Mrema, E. (Eds), (2014) The Environmental Crime Crisis – Threats to Sustainable Development from Illegal Exploitation and Trade in Wildlife and Forest Resources, A UNEP Rapid Response Assessment,, 70.

³⁹² EIA, a.g.e. 2008, 6.

³⁹³ UNEP-INTERPOL, a.g.e.,2016, 51.

kesilmesini değil, aynı zamanda kaçak ağaç kesme haklarının yasa dışı olarak elde edilmesini, ilgili vergilerin ödenmemesini, yasa dışı taşımacılığı, aktarma işlemlerini, sahte belgelerin kullanılmasını, gümrükte yanlış beyanları, yetkililere rüşvet ve yolsuzluğu ve bir dizi diğer mali ve sosyal suçları içeren büyük suçları kapsamaktadır.³⁹⁴ Amazon veya Güneydoğu Asya'daki ülkelerden gelen kereste ürünlerinin %50 ila %90'ı yasa dışı olarak kabul edilebileceği belirtilmektedir.³⁹⁵ Bu yasa dışı endüstrinin yıllık değerinin 30 ila 100 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir.³⁹⁶

3.4.3. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES)

3.4.3.1. Genel açıklamalar

Yaban hayatı terimi, genel olarak insanlardan bağımsız şekilde doğal koşullarda büyüyen bitki ve hayvan türlerini kapsar. Bununla birlikte yaban hayatı, sınırları değişen bir terimdir. Bitkiler genellikle bu tanımın altına girer, ancak farklı bir ekonomik rolü olduğu düşünülen büyük ölçekli ağaç kesimi genellikle ayrı şekilde ele alınır. Benzer nedenlerle, yasa dışı, bildirilmemiş ve kayıt dışı balıkçılık da yaban hayatından ayrı olarak ele alınır.³⁹⁷ Yaban Hayatı Suçlarıyla Mücadele Uluslararası Konsorsiyumu (*The International Consortium on Combating Wildlife Crime- ICCWC*) “yaban hayatı” terimini, hayvanları, kuşları, balıkları ve ağaç ve ağaç dışı orman ürünleri de dahil olmak üzere tüm yabani hayvan ve bitki türleri olarak kabul eder.³⁹⁸

Yaban hayatı suçları terimi dar veya geniş anlamda kullanılabilir.³⁹⁹ Dar anlamda yaban hayatı suçları, koruma altındaki bitki ve hayvan türlerinin örneklerinin kaçakçılığını/yasa dışı ticaretini ifade eder, CITES kapsamındaki suçlar bu kapsamdadır. Geniş anlamda yaban hayatı suçları ise, türlerin koruma altında olup olmadığına bakılmaksızın, yaban hayatı örneklerinin veya ürünlerinin yasa dışı olarak alınmasını ve ticaretini kapsar. Bu, karasal fauna, orman ve deniz kaynaklarını içerir.

³⁹⁴ EIA, a.g.e.,2008, 6.

³⁹⁵ Global Initiative against Transnational Organized Crime (2015), Tightening the Net: Toward a Global Legal Framework on Transnational Organized Environmental Crime, Switzerland, 14.

³⁹⁶ Global Initiative against Transnational Organized Crime, a.g.e.,2015, 11.

³⁹⁷ Haysom, S., Shaw, M., (2022).” An Analytic Review Of Past Responses to Environmental Crime And Programming Recommendations”, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 6.

³⁹⁸ Bkz: <https://www.iccwc-wildlifecrime.org/our-approach>

³⁹⁹ Global Initiative against Transnational Organized Crime, a.g.e.,2015, 13.

Kereste ve diğer orman ürünleri de dahil olmak üzere yabani bitki ve hayvan türlerinin ulusal veya uluslararası protokollere aykırı bir şekilde kaçak avlanması, toplanması, ticareti, ithalatı, ihracatı, işlenmesi, bulundurulması, elde edilmesi ve tüketilmesi şeklindeki davranışları kapsar.⁴⁰⁰

Yaban hayatı ticaretinin yasal ve yasa dışı olmak üzere iki boyutu vardır. Yaban hayatı ticareti ister yasal ister yasa dışı olsun dünyadaki en karlı işlerden biridir; yıllık olarak, uluslararası yaban hayatı ticaretinin milyarlarca dolar değerinde olduğu ve yüz milyonlarca bitki ve hayvan örneğini kapsadığı tahmin edilmektedir. 1997 ile 2016 arasında küresel yasal yaban hayatı ticaretinden elde edilen yıllık gelirin 2.9 ile 4.4 trilyon ABD Doları veya yılda 220 milyar ABD Doları olduğu tahmin edilmiştir.⁴⁰¹

Yasa dışı yaban hayatı ticaretinin boyutlarını tahmin etmek ise bu ticaretin gizli kapaklı doğası itibarıyla zordur. UNEP-INTERPOL iş birliğinde hazırlanan 2016 tarihli raporda yasa dışı yaban hayatı ticaretinin genellikle böceklerden sürüngenlere, amfibilerden memelilere kadar birçok türü kapsadığı ve yıllık 7-23 milyar dolar civarında olduğunun tahmin edildiği belirtilmiştir.⁴⁰²

EUROPOL tarafından hazırlanan 2022 tarihli raporda ise örneğin Avrupa’da sadece Avrupa yılan balıklarının yasa dışı ticaretinin dahi yılda 2 ila 3 milyar Euro tutarında suç kârı sağladığı belirtilmektedir.⁴⁰³ Yaban hayatı ticareti ilk akla gelen fildişi, gergedan boynuzu, kaplan parçaları ve pangolinler (bir karıncayiyen türü) gibi yüksek profilli ikonik türlerden mercanlara kuşlara sürüngenlere havyar amaçlı mersin balığına kadar çeşitli ürünleri içerir. Yabani hayvan ve bitkilerin hem canlı hem de ölü örnekleri ve hatta yabani hayvanlardan veya bitkilerden yapılan ürünler ticarete konu olur.⁴⁰⁴ Örnek ve ürünlerin gıdadan süs eşyasına, geleneksel tıptan kıyafete çok geniş bir yelpazedeki talebi karşılamak amacıyla yapıldığı görülmektedir.

Yasa dışı yaban hayatı ticareti, bitki ve hayvanların varlığını ve biyolojik çeşitliliği tehlikeye atar; türlerin yok olma riskini artırır ve potansiyel hastalıkların bulaşması yoluyla insanlar için risk oluşturur.⁴⁰⁵ Bazı hayvan ve bitki türlerinin sömürülme düzeyleri öyle yüksektir ki bunların ticareti, habitat kaybı gibi diğer

⁴⁰⁰ EUROPOL, a.g.e., 2022, 21.

⁴⁰¹ CITES Secretariat (2022). World Wildlife Trade Report 2022. Geneva, Switzerland, 1.

⁴⁰² UNEP-INTERPOL, a.g.e., 2016, 43.

⁴⁰³ EUROPOL, a.g.e., 2022, 22.

⁴⁰⁴ UNEP-INTERPOL, a.g.e., 2016, 44-45.

⁴⁰⁵ White, a.g.e., 2011, 64.

faktörlerle birlikte, popülasyonlarının büyük ölçüde tükenmesine ve hatta bazı türlerin yok oluşun eşiğine gelmesine neden olabilir. 1970’lerde gergedan ve filler, soyunun tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Aynı dönemlerde Güneydoğu Asya ve Latin Amerika’da, Amerika ve Avrupa pazarlarındaki tüketici pazarları için tropikal ormanlar önemli ölçüde yok edilmiştir.⁴⁰⁶

Yaban hayatı ticaretinin büyüyen pazarını ele almak amacıyla 21 ülke bir araya gelerek Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmeyi (CITES) 1973 yılında imzalamıştır.⁴⁰⁷ Sözleşme yaban hayatı ticaretinin ülkeler arasındaki sınırları aşmasıyla bu ticaretin bir denetim altına alınarak belirli türlerin aşırı sömürüden korunması için uluslararası iş birliğinin gerektiği düşüncesiyle imzalanmıştır.⁴⁰⁸ CITES, tarafların gönüllü olarak katıldığı uluslararası bir sözleşmedir; taraflar üzerinde yasal olarak bağlayıcıdır. Taraflar sözleşmeyi uygulamak zorundadır ancak sözleşme ulusal kanunların yerini almaz. CITES, her taraf devletin kendi iç mevzuatında benimsemesi gereken bir çerçeve sağlar.⁴⁰⁹

3.4.3.2. CITES sistemi

CITES çok sayıda yabani bitki ve hayvan türlerinin canlı ve ölü örnekleri ile bunların kolayca tanınabilir parça ve türevlerinin uluslararası ticaretini düzenler, bunu tamamen yasaklamaz. Bu açıdan CITES hem bir koruma sözleşmesi hem de bir ticaret sözleşmesidir.⁴¹⁰

Günümüzde CITES kapsamında yaklaşık 6.610 hayvan türü ve 34.310 bitki türü dahil olmak üzere 40.900’den fazla tür korunmaktadır.⁴¹¹ Bunlar ihtiyaç duydukları koruma derecesine göre üç ayrı ek ile listelenmiştir.⁴¹² Ek I listesinde nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan türler yer almaktadır. Nesillerinin devamını daha fazla

⁴⁰⁶ Haysom/ Shaw, a.g.e. 2022, 9.

⁴⁰⁷ Rubin, J. (2004). DOJ’s Role in Implementing Multilateral Environmental Agreements. Natural Resources & Environment, 18(4), 39–44,40., <https://www.jstor.org/stable/40924518>

⁴⁰⁸ Sözleşmenin Giriş Paragrafı; Sözleşme metni için bkz: <https://cites.org/sites/default/files/eng/disc/CITES-Convention-EN.pdf> ; Sözleşmeye 183 ülke ve Avrupa Birliği tarafır.

⁴⁰⁹ CITES Resmi Web Sitesi için bkz: <https://cites.org/eng/disc/what.php>

⁴¹⁰ Ak, K. (2022), “İnsan Hayatını Tehdit Eden Salgınlarla Mücadelede Küresel Bir Araç Olarak CITES” , İstanbul Hukuk Mecmuası, 80(2), 683-720, 693. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2022.80.2.0010>

⁴¹¹ Bkz: <https://cites.org/eng/disc/species.php> , erişim tarihi: 01.05.2024.

⁴¹² Ek I, II ve III için bkz: <https://cites.org/sites/default/files/eng/app/2023/E-Appendices-2023-11-25.pdf>

tehlikeye maruz bırakmamak için bu türlerin örneklerinin ticaretine yalnızca istisnai durumlarda izin verilmektedir.⁴¹³ Örneğin kırmızı panda, goril, kaplanlar, Asya fili gibi türler bu kapsamdadır. Ek II, neslinin tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olmayan ancak nesillerinin devamıyla bağdaşmayan kullanımları önlemek amacıyla örneklerinin ticareti sıkı mevzuatlara tabi tutulmadığı takdirde nesli tükenebilecek olan türleri içermektedir.⁴¹⁴ Örneğin Amerikan kara ayısı, Afrika gri papağanı, büyük yapraklı maun gibi türler bu kapsamdadır. Ek III, herhangi bir taraf ülkenin kendi yetki alanı içinde düzenlenmeye tabi tuttuğu ve aşırı kullanımını önlemek veya kısıtlamak amacıyla ticaretinin denetime alınmasında diğer taraflar ile iş birliğine ihtiyaç duyduğunu belirttiği bütün türleri kapsar.⁴¹⁵ Örneğin iki parmaklı tembel hayvan, Afrika misk kedisi, timsah kaplumbağası gibi türler bu ek kapsamındadır.

CITES güncelliğini koruyabilmek için değişen koşullara uyum sağlayabilecek esnek bir yapıda tasarlanmıştır.⁴¹⁶ Bu iki yılda bir yapılan Taraflar Konferansı, ulusal bilimsel ve yönetim otoriteleri aracılığıyla sağlanır.⁴¹⁷ Taraflar Konferansı, türlerin sözleşme eklerindeki listelere alınmasını düzenler.⁴¹⁸ Türler ekler (EK-I ve EK-II) arasında taşınabilir, ancak bu, Taraflar Konferansında üçte iki çoğunluğun anlaşmasıyla mümkün olur.⁴¹⁹ Çoğu durumda, türler tek bir ekte (I, II veya III) listelenir. Genel olarak, türler tek bir küresel popülasyon olarak ele alınır, yani ulusal tür çeşitlerinin ve ticaretin etkileri dikkate alınmaz; tek tip politikası yürütülür.⁴²⁰ Ancak nadir durumlarda, türler “ayrık listeleme”ye tabi tutulur; bu da bazı ülkelerdeki türlerin Ek I'e dahil olduğu, diğer ülkelerin ise bu türün Ek II listesine eklenmesi için lobi yaptığı anlamına gelir. Afrika fillerinin bu kategoriye girmesi buna bir örnektir.⁴²¹

⁴¹³CITES, md. II (1).

⁴¹⁴CITES, md. II (2).

⁴¹⁵ CITES, md.II (3).

⁴¹⁶ Ak, a.g.m., 2022, 694.

⁴¹⁷Duffy, R. (2016), “The illegal wildlife trade in global perspective”, Handbook of Transnational Environmental Crime, London, 111.

⁴¹⁸ CITES, md. XI.

⁴¹⁹ CITES, md. XV.

⁴²⁰ Duffy, a.g.m., 2016. 111.

⁴²¹ 1980'lerde Kenya, Tanzanya ve Zambiya gibi bazı Afrika ülkelerinde filler avlanarak popülasyonları büyük ölçüde azalmıştır. Bu durum özellikle gelişmiş ülkelere fildişi ihracatından kaynaklanıyordu. Bunun üzerine 1980'lerin sonunda fildişi ticaretinin yasaklanması çağrıları yükselmiştir. Taraflar Konferansında ihracatçı ülkelerin çekincelerine rağmen Afrika fili CITES Ek II'den Ek I'e transfer edilmiştir. Bunu takip eden süreçte fil popülasyonlarının iyileşmesi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Bunun üzerine 1997 ile 2000 yılları arasında, Zimbabve, Botswana, Namibya ve Güney Afrika'da bulunan bazı popülasyonlar Ek II'ye alınmıştır. Bunun için kullanılan ana argümanlardan biri, fildişi ticaretinden elde edilen gelirlerin yerel halklara fayda sağlayacağı ve hükümetin bunu koruma önlemleri için kullanabileceği olmuştur. Bu tartışmaların kökeninde, bir

Taraflar Konferansının işleyişini kolaylaştırmak için bir de sekreteryaya düzenlenmiştir; tarafların ulusal mevzuatlarının Sözleşme ile uyumlaştırılmasını denetler.⁴²²

3.4.3.3. CITES uygulaması

CITES kapsamına giren türlerin ithalatı, ihracatı, yeniden ihracı ve denizden girişi taraf devletlerin kurup uygulamak zorunda olduğu ulusal izin sisteminden geçmek zorundadır.⁴²³ Taraflar, sözleşmede belirlenen şartlara ve izin usullerine uygun olmanın dışında kapsamındaki türlerin örneklerinin ticaretine izin vermeyeceklerdir.⁴²⁴ Taraf devletler, bu usulleri uygulamak ve yönetmek için bir “Yönetim Otoritesi” ve bir “Bilimsel Otorite” kurmakla yükümlüdür.⁴²⁵ “Yönetim Otoritesi” izin vermekten sorumludur; “Bilimsel Otorite” ise izin verilmesiyle ilgili çevresel hususlarda danışmanlık yapmakla sorumludur.

Sözleşmenin uygulanması için türlerin Ek’lerdeki listelerde bulunma şekline göre farklı izin usulleri öngörülmüştür.

EK-I’de yer alan türlerin ticareti için hem ithalatçı devletin hem de ihracatçı devletin izin vermesi gerekir. İhracatçı devlet, Bilim Otoritesinin ihracatın türün hayatta kalmasına zarar vermeyeceğini bildirmesi; İdari Otoritesinin de örneğin yasal olarak elde edildiği ve gönderimin usulüne uygun olacağı yönünde görüş bildirmesi üzerine ihraç izni verir.⁴²⁶ İthalatçı devlet, Bilim Otoritesinin ticaretin türün hayatta kalmasına zarar vermeyeceğini bildirmesiyle türün barındırılması için uygun donanımın mevcut olduğunu bildirmesi ve İdari Otoritesinin ticari amaçlar için kullanılmayacağını bildirmesi üzerine ithal izni verir.⁴²⁷

EK-II’de yer alan türlerin ticareti için ithalat iznine gerek duyulmaz, sadece bir ön onay ve ihracat izni aranır. İhracatçı devlet, Bilim Otoritesinin ihracatın türün hayatının devamına zarar vermeyeceğini bildirmesi ve gönderiminin usulüne uygun

‘kaynağın’ ekonomik perspektiften yönetimi ile bir ‘türün’ korunması arasındaki sürekli gerilim yatmaktadır. Zimbabwe, Botsvana, Namibya ve Güney Afrika’daki fil popülasyonlarını tekrar Ek I’e dahil etme girişimleri başarısız olmuştur.

⁴²² CITES, md. XII.

⁴²³ Cardesa-Salzmänn, a.g.m., 2014, 313.

⁴²⁴ CITES, md.II (4).

⁴²⁵ CITES, md. IX.

⁴²⁶ CITES, md.III (2); Dupuy, /Viñuales, a.g.e., 2018, 215.

⁴²⁷ CITES, md.III (3).

olacağını bildirmesi; İdari Otoritesinin ihracata konu örneğin ulusal mevzuatı ihlal etmediği kanaatine varması üzerine ihraç izni verir.⁴²⁸

EK-III'te yer alan türlerin ticaretine yalnızca idari değerlendirmelere dayalı uygun bir ihracat izni ve menşe belgesi ile izin verilir.⁴²⁹ İhracatçı devlet, İdari Otoritesinin ihracata konu örneğin ulusal mevzuatı ihlal etmediğini bildirmesi ve Bilim Otoritesinin gönderiminin usulüne uygun olacağını bildirmesi üzerine ihracat izni verir.⁴³⁰

Belirtildiği üzere CITES, kendi kendine uygulanan bir sözleşme değildir; etkinliği, taraf devletlerin hükümlerini ne ölçüde yürürlüğe koyup uyguladığına bağlıdır.⁴³¹ CITES'in uygulanması, taraf devletlerin kolluk kuvvetleri tarafından yürütülür. Gümrük ve sınır kontrol noktaları CITES uygulamasından sorumludur. Ancak Taraflar Konferansı ayrıca uzmanlaşmış yaban hayatı uygulama birimlerinin kullanımını da teşvik etmiştir.

3.4.3.4. CITES kapsamında yasaklanan davranışlar

CITES, belirlenen sınırların dışında gerçekleşen ticarete karşı mücadele etmek için bir çerçeve sunar. CITES'in II. ve VIII. Maddeleri, Sözleşmeye Taraf Devletlerin, Sözleşmeye uygun olmayan listede yer alan türlerle ticaret yapmamalarını, Sözleşme hükümlerini uygulamak ve bunlara aykırı biçimde ticareti yasaklamak için uygun önlemleri almalarını zorunlu kılar. Alınacak bu önlemler şunları içerecektir:

- (a) Söz konusu örneklerin ticaretini veya bulundurulmasını veya her ikisini de cezalandırmak ve;
- (b) Bu tür örneklerle el konulmasını veya ihracat yapan devlete iadesini sağlamak.⁴³²

Bu hüküm taraflara sözleşme ile getirilen kuralların ihlalinin ve bu kurallara aykırı ticareti yasaklamayı zorunlu kılar, ancak bu ihlalleri özellikle suç haline getirmelerini istemez. Bir yaptırım türü ya da miktarı belirtilmemiştir. Bu, tarafların

⁴²⁸ CITES, md.IV. (2).

⁴²⁹ CITES, md.V(3).

⁴³⁰ CITES, md.V(3).

⁴³¹ Rubin, a.g.m.,2004,40.

⁴³² CITES, md.VIII(1): "1. The Parties shall take appropriate measures to enforce the provisions of the present Convention and to prohibit trade in specimens in violation thereof. These shall include measures:

(a) to penalize trade in, or possession of, such specimens, or both; and

(b) to provide for the confiscation or return to the State of export of such specimens." "

yaban hayatı suçlarına yönelik özel hukuk yaptırımları ya da idari yaptırımlar uygulayarak sözleşme hükümlerini uygulayabilecekleri anlamına gelir. Bu hüküm gereğince el koyma uygulaması da teşvik edilir.

Bununla birlikte 11. Taraflar Konferansında Taraf Devletlere “ *Ulusal mevzuatlarına ve Birleşmiş Milletler Uluslararası Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi'nin 2. Maddesi (b)3'üne uygun olarak, organize suç örgütlerinin karıştığı korunan yabani fauna ve flora kaçakçılığını ciddi bir suç haline getirmek; gerekli ve uygun olduğu takdirde ulusal mevzuatı gözden geçirerek ve değiştirerek, ulusal mevzuatın, yabani fauna ve flora yasa dışı ticaretiyle bağlantılı suçlarının, paranın aklanması suçları açısından Birleşmiş Milletler Uluslararası Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi'nde tanımlandığı gibi temel suçlar olarak kabul edilmesini sağlamak ve ulusal mevzuata uygulanabilir kılınmasını sağlamak; para aklama ile mücadele etmek için ulusal mevzuatı uygulamak ve suçluların suçlarından yararlanmalarını sağlamak için uygun cezaları ve varlık el koymalarını kolaylaştırmak, yabani fauna ve flora ticaretiyle ilişkilendirilen parayı aklama karşı etkili davalarda, ticaret ve para aklama uzmanlığını, uygun olduğunda finansal istihbarat birimlerini bir araya getirmenin yararlı olduğunu vurgulamak; fauna ve flora ile ilgili suçlara karışanları, özellikle organize suç örgütlerinin üyeleri olarak tanımlananları, uygun caydırıcılar olarak hareket edecek uygun yaptırımlar içeren ilgili mevzuatın bir kombinasyonu altında kovuşturmak*” hususlarında adım atmayı tavsiye etmiştir.⁴³³

CITES yasa dışı yaban hayatı ticaretinin suç olarak düzenlenmesi yönünde taraflara doğrudan bir yükümlülük getirmese de ülkelerin ulusal hukuklarında yaban hayatıyla ilgili suçlar en yüksek oranda cezalandırılan ihlallerdir. UNODC tarafından 2024 yılında yayımlanan bir raporda BM üyesi 164 devletin ulusal hukuklarında bu tür hükümlerin yer aldığı belirtilmektedir. Ancak bazı devletler ihlallere yanıt olarak sadece küçük para cezaları uygularken, bazı devletler uzun hapis cezaları öngörmüştür. Aynı raporda birçok ülkenin CITES ile düzenlenen türlerin ötesine geçen ve ulusal olarak kontrol edilen türleri koruyan kanunlara sahip olduğu belirtilmiştir. Yaban hayatı ihlalleri ve yasa dışı ağaç kesme ve ormancılık için bazı

⁴³³ CITES Resolution Conf. 11.3 (Rev. CoP19), 5; Bkz:

<https://cites.org/sites/default/files/documents/COP/19/resolution/E-Res-11-03-R19.pdf>

örtüşmeler olabilir çünkü bazı ağaç türleri korunan türlerdir. Bu alandaki yüksek düzeyde cezalandırmanın nedeninin, CITES'in ilk büyük çok taraflı çevre anlaşmalarından olması ve bu alanda yürütülen kampanyalar olabileceği tahmin edilmektedir.⁴³⁴

Yasa dışı yaban hayatı ticareti, ülkeler arasındaki düzenleme farklılıkları nedeniyle yeterince kontrol edilememektedir. Yasal, sürdürülebilir ve izlenebilir ticaret büyük faydalar sağlayabilirken, yaban hayatı ile ilgili yasa dışı ticaret koruma çabalarını zayıflatır ve ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan yıkıcı etkilere sahiptir. Yaban hayatı kaçakçıları, bu tür suçların gerçekte insanları etkilemediği ve dolayısıyla daha az önemli olduğu fikrini besleyen genel bir cezasızlık kültüründen yararlanmaktadır. Bu durum, insan kaçakçılığı, uyuşturucu veya silah ticareti gibi suçlarda aktif olan sınıraşan organize suç gruplarının yaban hayatı ticaretine yönelmesine neden olmuştur.

Durumun ciddiyetinin farkında olan uluslararası kuruluşlar bunu çeşitli karar tavsiye ve beyanlarla tanımakta ve yansıtmaktadır. BM Genel Kurulu ilk kez 2015 yılında yasa dışı yaban hayatı ticareti konusunda bir Karar kabul etmiştir. En son olarak, 25 Ağustos 2023 tarihinde Yaban Hayvanlarındaki Yasa dışı Ticaretle Mücadele konulu bir Karar kabul etmiştir.⁴³⁵ Karar, tehlike altındaki yaban hayvanı ve bitki türlerinin uluslararası ticaretini düzenleme konusunda ana mekanizma olarak CITES tarafından sağlanan yasal çerçeveyi tanımaktadır. Karar, BM Üye Devletlerini yaban hayatı suçlarını önlemek, mücadele etmek ve yok etmek için kararlı adımlar atmaya ve Üye Devletleri, koruma altındaki yaban hayvanı ve bitkilerin kaçak ticaretini ciddi bir suç olarak ilan etmeye çağırıştır. Eğer söz konusu suç, sınıraşan nitelikte ve organize bir suç grubu içeriyorsa etkili uluslararası iş birliği sağlanabilmesi için BM Sınıraşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi ve BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi uyarınca gereken adımları atmaya çağırıştır.⁴³⁶ Ayrıca Kararda yaban hayatı suçları ile mali suçlar arasındaki bağlantıya vurgu yapılmış ve Üye Devletler mali suç soruşturmalarını yaban hayatı suçları soruşturmalarına entegre etmeye çağırılmıştır.⁴³⁷ BM Üye Devletlerini, internetle ilişkilendirilen yaban hayatı

⁴³⁴ UNODC, a.g.e., 2024, 25.

⁴³⁵ BM Genel Kurulu, A/77/L.99 sayılı 17.08.2023 Tarihli Karar: <https://cites.org/sites/default/files/EST/UNGAN2324389.pdf>

⁴³⁶ A/77/L.99 sayılı 17.08.2023 Tarihli Karar, md. 6.

⁴³⁷ A/77/L.99 sayılı 17.08.2023 Tarihli Karar, md. 9.

suçlarını izlemek ve soruşturmak için kolluk kuvvetlerinin kapasitesini artırmaya, ulusal ve uluslararası düzeyde bilgi ve deneyim alışverişini artırmaya ve yaban hayatı suçlarını kolaylaştıran her türlü yolsuzluğu yasaklamaya, önlemeye ve karşı koymaya çağırıştır. Bu Karar, BM Genel Kurulu tarafından 2015, 2016, 2017, 2019 ve 2021'de bu konuda kabul edilen diğer Kararlar üzerine yeniden onaylama ve bunların üzerine inşa edilme niteliği taşır.

Açıklandığı üzere CITES, bir izin sistemi aracılığıyla ticarete izin verir ve bunu izler. Ancak, bu izinler kolayca sahte olarak düzenlenebilir veya kopyalanabilir ya da gerçek izinler genellikle karaborsada satılabilir. CITES izin sisteminin bu tür kötüye kullanımı, siyasi kriz zamanlarında daha da artar, çünkü CITES sistemini uygulamaktan ulusal hükümetler sorumludur.⁴³⁸ Yasa dışı yaban hayatı ticaretini yönetmek, birçok devlette eğitimli yaban hayatı memurlarının eksikliği nedeniyle daha da zorlaşmaktadır. Gümrük memurları ayrıca patlayıcılar, silahlar ve uyuşturucular gibi diğer yasa dışı kaçak malları tespit etmekten de sorumludur. Bu nedenle, yaban hayatı ürünleri diğer maddeler kadar öncelikli değildir. Bu nedenle, bir düzenleyici sistem olarak CITES, kritik zorluklarla karşı karşıyadır. Bu bölümde gösterildiği gibi, bu zorluklar sadece devam eden yasa dışı ticaret, yolsuz yetkililerin katılımı veya organize suç ağları ile sınırlı değildir. Aksine, CITES ayrıca ulusal düzenlemelere ve uyuma da bağlıdır ve bu düzeyde uygulama hem izlemek hem de uygulamak için zordur.⁴³⁹

Bazı olumlu örnekler mevcutsa da CITES'in yasa dışı yaban hayatı ticaretiyle mücadele etme ve nesli tehlike altındaki türleri koruma konusundaki rolü ve etkinliğinin sınırlı olduğu belirtilmektedir. Yaygın olarak ticarete konu olan birçok yapılan tür, CITES Ekler sisteminde yer almasına rağmen kritik tehlike altında veya yok olmuştur. Örneğin, Kuzey Beyaz Gergedan, CITES Ek I'de listelenmiş olmasına rağmen, aşırı avlanma sonucu 2018'de işlevsel olarak yok olmuştur.⁴⁴⁰

Yaban hayatı kaçakçılığının sınırları aşan doğası, devletler arasında iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Suçluların iadesi, tanık, belge veya diğer delillerin temin edilmesi, arama ve el koyma işlemleri yapma gibi hukuki yardımlar sağlanmasını

⁴³⁸ Dupuy/ Viñuales, a.g.e.,2018, 217.

⁴³⁹ Duffy, a.g.m.,2016, 124.

⁴⁴⁰ <https://www.bbc.com/future/article/20240124-the-photo-of-sudan-the-last-male-northern-white-rhino>

gerektirmektedir.⁴⁴¹ CITES Genel Sekreterliği, INTERPOL, UNODC, Dünya Bankası ve Dünya Gümrük Örgütü tarafından oluşturulan Yaban Hayatı Suçlarıyla Mücadele Uluslararası Konsorsiyumu (ICCWC), ulusal mercileri uzun vadeli kapasite oluşturma ve onlara etkin bir şekilde yaban hayatı ve orman suçlarıyla mücadele etmeleri için gereken araçları, hizmetleri ve teknik desteği sağlamak suretiyle onları destekler.⁴⁴²

3.4.4. Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Üzerine Montreal Protokolü

3.4.4.1. Genel açıklamalar

Dünya üzerindeki tüm yaşam, atmosferin üst tabakasında bulunan ince bir gaz tabakası olan ozon tabakasına bağlıdır. Bu tabaka, dünya yüzeyini zararlı güneş ultraviyole radyasyonundan (UV) korur.⁴⁴³ 1970'lerin başında Amerikalı kimyagerler F. Sherwood Rowland ve Mario Molina, kloroflorokarbon (*chlorofluorocarbon-CFC*) bileşiklerinin güneş radyasyonu ile birleşerek stratosferde ayrıştığını ve tek başına çok sayıda ozon molekülünü yok edebilen klor ve klor monoksit atomlarını serbest bıraktığını ileri sürdüler.⁴⁴⁴ Bu çalışmanın doğrulanmasını takip eden süreçte ticari ve endüstriyel uygulamalarda kullanılan bazı kimyasalların ozon tabakasına zarar verdiği konusunda bilimsel bir fikir birliği oluşmaya başlamıştır. Ozon tabakasını incelten maddeler (*ozone depleting substances-ODS*) olarak adlandırılan bu kimyasallar çoğunlukla soğutucular olmak üzere birçok başka amaç için de kullanılan insan yapımı kimyasallardır.⁴⁴⁵ Bunlar arasında, CFC'ler ile birlikte halonlar (soğutucular, klimalar ve yangın geciktiricilerde kullanılır), metil bromür(pestisit) ve hidrokloroflorokarbonlar (*hydrochlorofluorocarbons – HCFC's*) yer alır.

1985 yılında bilim insanları Antarktika'da ozon tabakasının ciddi şekilde incelendiğini tespit etmesi⁴⁴⁶ ile, devletler Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Konvansiyonu kabul ederek bu hususta ilk uluslararası hukuki çerçeveyi oluşturmuştur. Bu sözleşme ozon tabakasının sistematik gözlenmesi, CFC üretiminin izlenmesi ve bilgi paylaşımı hususlarında hükümetler arası iş birliğinin sağlanmasını

⁴⁴¹ Rubin, a.g.m.,2004, 42.

⁴⁴² Daha fazla bilgi için bkz: <https://www.iccwc-wildlifecrime.org/>

⁴⁴³ Wuebbles, D. (2024) ozone layer. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/science/ozone-layer>

⁴⁴⁴ Bkz: Baum, R., (2017), “Chlorofluorocarbons and Ozone Depletion”, American Chemical Society.

⁴⁴⁵ Global Initiative against Transnational Organized Crime, a.g.e.,2015,17.

⁴⁴⁶ Farman, J., Gardiner, B. & Shanklin, J. (1985)., “Large losses of total ozone in Antarctica reveal seasonal ClO_x/NO_x interaction” *Nature* 315, 207–210 <https://www.nature.com/articles/315207a0>

teşvik etmiştir; ancak yasal bağlayıcılığı olmayan bir çerçeve sözleşme niteliğindedir. Takip eden süreçte UNEP öncülüğünde Viyana Konvansiyonuna ek olarak Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Üzerine Montreal Protokolü kabul edilmiştir.⁴⁴⁷ 1987 yılında kabul edilen Protokol 1989 yılında yürürlüğe girmiştir.

Montreal Protokolü, ozon tabakasını incelten kimyasalları aşamalı olarak ortadan kaldırarak ozon tabakasını korumayı amaçlayan küresel bir protokoldür.⁴⁴⁸ Bu aşamalı ortadan kaldırma süreci, ODS'lerin hem üretimini hem de tüketimini kapsar. ODS'ler aynı zamanda güçlü sera gazları olduklarında bunların aşamalı olarak ortadan kaldırılmasının iklim değişikliğini hafifletmek için kritik öneme sahip olduğu belirtilmektedir.

Protokol yürürlüğe girdiği tarihten bu yana birçok değişikliğe uğramıştır.⁴⁴⁹ Örneğin 2016 tarihli Kigali Değişikliği(*The Kigali Amendment to the Montreal Protocol*)⁴⁵⁰, hidroflorokarbonlar (*hydrofluorocarbons-HFC*)'lerin aşamalı olarak azaltılmasını öngörmektedir.⁴⁵¹ HFC'ler, Montreal Protokolü kapsamında kontrol altına alınan ozon tabakasını incelten maddelerin alternatifi olarak klima cihazları ve diğer cihazlarda yaygın olarak kullanılan organik bileşiklerdir. HFC'ler kendileri ozon tabakasını inceltmezken, karbondioksitin çok daha yüksek olabilen küresel ısınma potansiyeline sahip son derece etkili sera gazlarıdır. Montreal Protokolü, bunların üretim ve tüketimini de aşamalı olarak azaltmayı hedeflemektedir. Buna göre gelişmiş ülkelerin bir grubu 2019'dan itibaren HFC'lerin azaltılmasına başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise 2024'ten itibaren azaltmaya başlamıştır. Bu sayede, ODS'lerin yerini iklim değişikliğine önemli ölçüde katkıda bulunan HFC'lerin almasının önüne geçilmektedir. HFC emisyonları, Paris Anlaşması kapsamında da ele alınmaktadır.

⁴⁴⁷ Kaya Y., Ertürk, H. (2008). Uluslararası Çevre Suçlarıyla Mücadele ve Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Etkinliği, Uluslararası Hukuk ve Politika, 4(15), 85 – 112, 97.

⁴⁴⁸ Montreal Protokolü 196 devlet ve Avrupa Birliği'nden oluşan 197 tarafın onaylamasıyla, Birleşmiş Milletler tarihinin evrensel olarak onaylanmış ilk anlaşma ve uygulanması nedeniyle olağanüstü bir uluslararası iş birliği örneği olarak kabul edilmektedir.

⁴⁴⁹ 1990 Londra Değişikliği, 1992 Kopenhag Değişikliği, 1997 Montreal Değişikliği, 1999 Pekin Değişikliği, 2016 Kigali Değişikliği. Ayrıntılı bilgi için bkz: UNEP-Ozone Secretariat (2020) Handbook for the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer Fourteenth edition, 853 vd.

⁴⁵⁰ The Kigali Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, Kigali, 15 October 2016.

⁴⁵¹ Kigali Değişikliği, karbondioksit eşdeğeri (CO₂e) bazında 2045'e kadar HFC tüketimini ve üretimini %80-85 oranında azaltılmasını öngörür.

Dolayısıyla, Montreal Protokolü, küresel sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 2 °C altında tutma ve sıcaklık artışını 1,5°C ile sınırlama çabalarını desteklemektedir.⁴⁵²

3.4.4.2.Monteral Protokolü sistemi

Montreal Protokolü, farklı ODS'lerin tüketimini ve üretimini kademeli olarak azaltılmasını öngörür. Bu anlaşma kapsamında, tüm taraflar, farklı ODS gruplarının aşamalı olarak kaldırılması, ODS ticaretinin kontrolü, yıllık veri raporlaması, ODS ithalat ve ihracatını kontrol etmek için ulusal lisans sistemleri ve diğer konularla ilgili belirli sorumluluklara sahiptir. Bu doğrultuda Protokol, kontrol önlemleri (madde 2), kontrol seviyelerinin hesaplanması (madde 3), taraf olmayanlarla ticaretin kontrolü (madde 4), gelişmekte olan ülkelerin özel durumu (madde 5), veri raporlaması (madde 7), uyumsuzluk (madde 8), teknik yardım (madde 10) ve diğer konularla ilgili hükümler içerir.

Protokolün kontrol ettiği maddeler şunları içermektedir: Ek A (CFC'ler, halonlar); Ek B (diğer tamamen halojenlenmiş CFC'ler, karbon tetraklorür, metil kloroform); Ek C (HCFC'ler, hidrobromoflorokarbonlar- HBFC'ler ve bromoklorometan); Ek E (metil bromür) ve Ek F (HFC'ler).⁴⁵³

Protokol kapsamındaki bu maddelerin üretim ve tüketimin aşamalı olarak azaltılması/ortadan kaldırılması için gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler (5.madde ülkeleri olarak adlandırılır) için farklı zaman çizelgeleri öngörülmüştür. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler eşit ancak farklılaştırılmış sorumluluklara sahiptir; her iki ülke grubu da bağlayıcı, zaman hedefli ve ölçülebilir taahhütlere sahiptir.⁴⁵⁴

⁴⁵² Hasmath, S.E.,Nijman,S. (2019) : <https://ozone.unep.org/kigali-amendment-implementation-begins>

⁴⁵³ Bkz: <https://ozone.unep.org/treaties/montreal-protocol/summary-control-measures-under-montreal-protocol>

⁴⁵⁴ Zaman çizelgesi şunları içermektedir:

CFC'ler: Madde 5 Tarafı Olmayanlar için 1 Ocak 1996'ya kadar ve Madde 5 Tarafları için 1 Ocak 2010'a kadar (muhtemel istisnalarla).

Halonlar: Madde 5 Tarafı Olmayanlar için 1 Ocak 1994'e kadar ve Madde 5 Tarafları için 1 Ocak 2010'a kadar (muhtemel istisnalarla).

HCFC'ler: Madde 5 Tarafı Olmayanlar için 1 Ocak 2020'ye kadar ve Madde 5 Tarafları için 1 Ocak 2030'a kadar (muhtemel istisnalarla ve mevcut soğutma ve iklimlendirme ekipmanlarının servisinde kullanılmak üzere küçük bir yüzde (Madde 5 Tarafı Olmayanlar için 1 Ocak 2020'de mevcut soğutma ve iklimlendirme ekipmanlarının servisi için 2030'a kadar tüketim temel seviyesinin %0,5'i ve Madde 5 Tarafları için 1 Ocak 2030'da mevcut soğutma ve iklimlendirme ekipmanlarının servisi için 2040'a kadar 10 yıl ortalama tüketim temel seviyesinin %2,5'i).

HFC'ler: Madde 5 Tarafı Olmayanlar için ilk azaltım adımı 2019'da başlarken, çoğu Madde 5 Tarafı ise 2024'te azaltıma başlayacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerin uyum sağlaması için biraz daha uzun süre öngörülmüştür; bunun sebebi onların yerine alternatifler getirmek için teknik ve finansal kaynaklarının daha az olmasıdır. Gelişmiş ülkelerde, halonların üretimi ve tüketimi resmi olarak 1994 yılında sona ermiştir. Birkaç diğer kimyasal madde (CFC'ler, HBFC'ler, karbon tetraklorür ve metil kloroform gibi) 1996 yılında aşamalı olarak kaldırılmıştır. Metil bromür 2005 yılında ortadan kaldırılmıştır. HCFC'lerin tamamen aşamalı olarak kaldırılmasının 2030 yılında gerçekleşmesi planlanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise CFC'leri, karbon tetraklorürü, metil kloroformu ve halonları 2010 yılında ve metil bromürü 2015 yılında aşamalı olarak kaldırmışlar; HCFC'leri 2040 yılına kadar ortadan kaldırmayı planlamışlardır.

Protokolün yeni bilimsel, teknik ve ekonomik gelişmeler ışığında zamanla gelişmesi ve sürekli olarak değiştirilip ayarlanmaya devam edilmesi öngörülmüştür. Taraflar Toplantısı, yıllık olarak toplanan Açık Uçlu Çalışma Grubu tarafından teknik destek sağlanan antlaşmanın yönetim organıdır. Taraflara, Nairobi, Kenya'daki UNEP merkezinde bulunan Ozon Sekreterliği (*Ozone Secretariat*) yardımcı olur⁴⁵⁵.

Ayrıca Montreal Protokolü'nün uygulanması için 1991 yılında Çok Taraflı Fon kurulmuştur.⁴⁵⁶ Fonun amacı, yıllık kişi başına düşen ODS tüketimi ve üretimi 0,3 kg'dan az olan gelişmekte olan ülke taraflarına, Protokolün kontrol önlemlerine uymaları için mali ve teknik yardım sağlamak olarak belirlenmiştir.⁴⁵⁷

3.4.4.3. Montreal Protokolü kapsamında yasaklanan davranışlar

Protokolün 4. maddesi, Montreal Protokolü tarafı bir devlet ile olmayan bir devlet arasında kapsamındaki ozon tabakasını incelten maddelerin ticaretini yasaklar. Ancak, Montreal Protokolü'nün hiçbir hükmü, ozon tabakasını incelten maddelerin ticaretini ihlal eden durumların Devlet taraflarca kovuşturulmasını ve cezalandırılmasını zorunlu kılmaz. Bunun yerine, yasa dışı ticarete karşı tek çözüm, aynı Montreal Protokolü'nde sağlanan uyum ve uygulama mekanizmaları aracılığıyla gerçekleşir.

⁴⁵⁵ UNEP Ozon Sekreterliği için bkz: <https://ozone.unep.org/?q=home>

⁴⁵⁶ Montreal Protokolü, md. 10. <https://ozone.unep.org/treaties/montreal-protocol-substances-deplete-ozone-layer/the-evolution-of-the-montreal-protocol>

⁴⁵⁷ UNEP-Ozone Secretariat (2020) Handbook for the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer Fourteenth edition, 801.

3.4.5. Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınmalarının Kontrolü ve Bertarafı Üzerine Basel Konvansiyonu

3.4.5.1.Genel açıklamalar

Atıklar, günümüzün en önemli ve yaygın çevre sorunlarından biridir. Atık, üretimin bir yan ürünü ve tüketimden arta kalan artıktır.⁴⁵⁸ Ancak atık, günümüzde sadece kullanışsız bir yan ürün/artık değil, küresel arz ve talep tarafından yönlendirilen değerli bir ticari mal haline gelmiştir. Atıklar son derece çeşitlidir ve farklı kategorilere ayrılabilir.⁴⁵⁹ Malzeme türüne göre örneğin gıda atıkları veya plastik atıklar; ürün türüne göre örneğin e-atık (elektrik ve elektronik atıklar) veya ömrünü tamamlamış araçlar, ki bunlar birden fazla malzeme içerir; ya da kaynağına göre örneğin çok sayıda ürün türü ve malzeme içeren belediye katı atıkları, inşaat ve yıkım atıkları, endüstriyel atıklar, tarımsal atıklar veya sağlık hizmeti atıkları gibi ayrımlara tabi tutulabilir.⁴⁶⁰ Ancak atık olarak ifade edilen şeylerin tartışmalı olduğunu çünkü maddelerin içerik, biçim ve etki açısından zamanla değişebileceğini de ayrıca belirtmek gerekir. Bugün bir şekilde atık olarak kabul edilen şey, başka bir zamanda başka bir sosyal uygulamada bir “kaynak” olarak değerlendirilebilir.⁴⁶¹

Tehlikeli atıklar, çevreye zarar verme veya insan sağlığı açısından risk teşkil etme potansiyeline sahip her türlü katı veya sıvı maddeyi ifade eder. Tehlikeli atıklar toksik, reaktif, yanıcı, aşındırıcı, bulaşıcı veya radyoaktif özellikler içerebilir. Dünya genelinde üretilen tehlikeli atık miktarına ilişkin doğru ve güvenilir veri elde etmek, ülkelerin farklı tehlikeli atık tanımlarına sahip olması ve pek çoğunun verileri toplayıp derleyecek yeterli kapasiteye sahip olmaması gibi nedenlerden dolayı oldukça zordur.⁴⁶² Bununla birlikte 2015 tarihli UNEP verilerine göre her yıl dünya genelinde 400 milyon ton tehlikeli atık oluşmakta, bunun yaklaşık %90’lık bir bölümü ise

⁴⁵⁸ White, a.g.e.,2011, 73.

⁴⁵⁹ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, May 28). Waste disposal. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/technology/waste-disposal-system>

⁴⁶⁰ UNEP (2024), Beyond an Age of Waste - Global Waste Management Outlook 2024, 10.

⁴⁶¹ Bisschop, L. (2016)., “Illegal Trade in Hazardous Waste”, Handbook of Transnational Environmental Crime Publisher: Edward Elgar Editors: Lorraine Elliott, William H. Schaedl, Chapter 10, 192.

⁴⁶² Kaya, Y. (2010) Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Uygulanabilirliği: Basel Sözleşmesi, Türkiye Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 72.

gelişmiş ülkelerden kaynaklanmaktadır.⁴⁶³ Özellikle plastik ve e-atıkların endişe verici türler olduğu belirtilmektedir. Plastik, çok fazla üründe kullanılabildiğinden oldukça yaygındır. Özellikle gözle görülemeyen ancak okyanuslarda yaygın olarak bulunan mikroplastikler de dahil olmak üzere bozunmaya dirençlidir ve deniz yaşamına zarar verir. Plastik atıkların 2019 yılında dünya genelinde 310 milyon tona ulaştığı belirtilmiştir.⁴⁶⁴ E-atıklar kullanım ömrünü tamamlayan elektronik ekipmanlar olarak ifade edilebilir. E-atıkların ana bileşeni plastik içerir ve ayrıca, kurşun ve arsenik gibi kanserojen maddeler ile bakır veya altın gibi değerli metalleri içerir. Küresel E-Atık Monitörü, 2020 yılında dünyanın 53,6 milyar kg e-atık ürettiğini, kişi başına ortalama 7.8 kg olduğunu, üretilen e-atıkların sadece %22,3'ü (13,8 milyar kg) düzgün bir şekilde toplanmış ve geri dönüştürülmüş olarak belgelendiğini tespit etmiştir.⁴⁶⁵

Atık yönetimi, bir ürünün üretimi ya da tüketimi aşamasında oluşan atığın bertaraf alanlarının bertaraf sonrası bakımı da dahil olmak üzere toplanması, nakli ve bertarafını ifade eder. 1980'li yıllardan bu yana dünya genelinde atık miktarı önemli ölçüde artmış ve atık yönetimi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için yüksek maliyetler nedeniyle başa çıkılması zor bir konu haline gelmiştir.⁴⁶⁶ Örnek vermek gerekirse 2020 yılında dünya genelinde belediye katı atık yönetiminin 252,3 milyar ABD doları tuttuğu belirtilmektedir.⁴⁶⁷

Atıklardan daha ucuz bir şekilde kurtulma arayışı, tehlikeli atıkların gelişmekte olan ülkelere gönderilmesi şeklinde gerçekleşen bir atık ticaretinin başlamasına yol açmıştır.⁴⁶⁸ Bu durum gelişmekte olan ülkelere çevresel standartların hafif olması, konuya ilişkin etkin bir yasal mevzuatın olmaması ve atıkların yarattığı tehlikeye ilişkin yeterli bilginin ve kamuoyu tepkisinin olmamasına bağlanmaktadır. Bu doğrultuda atığı menşei ülkesinde bertaraf etmektense gelişmekte olan başka bir

⁴⁶³ Sapmaz Veral, E. (2019). "Uluslararası Tehlikeli Atık ve Kimyasallar Politikalarında Güncel Gelişmeler" *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-11, 2.

⁴⁶⁴ EUROPOL, a.g.e., 2022, 15.

⁴⁶⁵ Cornelis P. Baldé, Ruediger Kuehr, Tales Yamamoto, Rosie McDonald, Elena D'Angelo, Shahana Althaf, Garam Bel, Otmar Deubzer, Elena Fernandez-Cubillo, Vanessa Forti, Vanessa Gray, Sunil Herat, Shunichi Honda, Giulia Iattoni, Deepali S. Khatriwal, Vittoria Luda di Cortemiglia, Yuliya Lobuntsova, Innocent Nnorom, Noémie Pralat, Michelle Wagner (2024). International Telecommunication Union (ITU) and United Nations Institute for Training and Research (UNITAR). 2024. Global E-waste Monitor 2024. Geneva/Bonn, 10.

⁴⁶⁶ Bisschop, (2016), a.g.m., 190.

⁴⁶⁷ UNEP, a.g.e., 2024, 30.

⁴⁶⁸ Kaya, a.g.e., 75.

ülkeye gönderme daha az maliyetli olmaktadır.⁴⁶⁹ Gelişmiş bir ülkede atık bertarafı maaliyetinin ton başına yaklaşık 2000 dolarken, bu maliyetin Afrika'da ton başına 40 dolara kadar düştüğü belirtilmektedir.⁴⁷⁰ Ayrıca gelişmekte olan ülkeler açısından bazı tür tehlikeli atıkların üretim süreçlerinde kullanılmak üzere değerli ikincil bir hammadde olarak görülmesi de uluslararası atık ticaretini tetikleyen bir başka sebeptir. 2020 yılında yasa dışı tehlikeli atık ticaretinden AB'de yıllık 1,5 milyar EUR ile 1,8 milyar EUR arasında gelir elde edildiği tahmin edilmiştir.⁴⁷¹

3.4.5.2. Basel Konvansiyonu sistemi

Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinin ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu 1989'da Basel'de düzenlenen diplomatik konferansta kabul edilmiş, UNEP himayesinde geliştirilmiş ve Mayıs 1992'de yürürlüğe girmiştir.⁴⁷² Atıkların uluslararası ticaretini ele alan ilk bağlayıcı araçtır.⁴⁷³ Bu anlaşmanın kökeninde, gelişmiş ülkelerde (veya bu ülkelerin en zengin bölgelerinde) büyük miktarda atık üretilmesi ve bu atıkların yüksek maliyet nedeniyle gelişmekte olan ülkelere (veya fakir bölgelere) bertaraf edilmek veya sadece boşaltılmak üzere transfer edilmesi yatmaktadır.⁴⁷⁴ Bununla birlikte günümüzde bu sorun biraz daha farklılaştığı, atığın giderek daha fazla bir “kaynak” veya en azından kârlı bir “iş fırsatı” olarak görüldüğü belirtilmelidir.⁴⁷⁵

Basel Konvansiyonu tarafından kurulan sistem, düzenlenen atıklarla ilgili işlemler üzerinde önemli kısıtlamalar getirmektedir. Bu nedenle, ilk olarak sözleşmenin hangi atıklara uygulandığını belirlemek önemlidir. Uygulama kapsamı, kökeni ve/veya bileşimi ve özelliklerine göre "tehlikeli atıklar" olarak tanımlanan geniş bir atık yelpazesini (Madde 1 ve Ekler I, III, VIII ve IX) ve "diğer atıklar" olarak

⁴⁶⁹ Bisschop, a.g.m.,2016, 193.

⁴⁷⁰ Sapmaz Veral, a.g.m.,2019, 2.

⁴⁷¹ EUROPOL, a.g.e., 2022, 13.

⁴⁷² Basel Konvansiyonu ve Eklerinin metni için bkz:

<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8385/-Basel%20Convention%20on%20the%20Control%20of%20Transboundary%20Movements%20of%20Hazardous%20Wastes%20-20113644.pdf?sequence=2&isAllowed=1>;Konvansiyonun kabulünden bu yana birçok değişiklik yapılmıştır. Bunlara ilişkin ayrıntılı bilgi için Konvansiyonun resmî sitesine bkz: <https://www.basel.int/TheConvention/Overview/Milestones/tabid/2270/Default.aspx>

⁴⁷³ Wirth, D.A., Sachs,N.M.(2021). “Hazardous Substances and Activities”, The Oxford Handbook of International Environmental Law, London: Second Edition, 574-592, 584.

⁴⁷⁴ Dupuy, /Viñuales, a.g.e.,2018,273.

⁴⁷⁵ Kummer Peiry, K, /Ziegler,A.R./ Baumgartner, J.(2016)., Waste Management and the Green Economy, Law and Policy , Switzerland, 25.

tanımlanan iki tür atığı (evsel atık ve yakma külü⁴⁷⁶; Madde 1 ve Ek II) kapsamaktadır.⁴⁷⁷ Radyoaktif atıklar ve gemi işletilmesinden kaynaklanan atıklar ile ve başka bir uluslararası enstrümanın düzenlemelerine tabi olan atıklar bu Konvansiyon kapsamında yer almaz.⁴⁷⁸ Sözleşmenin Sekreteryası, kullanım ömrünü tamamlamış mobil telefonlar ve bilgisayar parçaları ile özel rehberlerin geliştirilmesi için özel sektörle iki ortaklık kurmuştur.⁴⁷⁹

Basel Konvansiyonu, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınır ötesi taşınmalarını düzenler ve Taraf Devletlerin bu tür atıkların çevre açısından sağlıklı bir şekilde yönetilmesini ve bertaraf edilmesini sağlamalarını zorunlu kılar. Sözleşme hükümleri, şu temel amaçlar etrafında yoğunlaşmaktadır: Nerede bertaraf edildiğine bakılmaksızın tehlikeli atık üretiminin azaltılması ve tehlikeli atıkların çevre açısından sağlıklı bir şekilde yönetiminin teşvik edilmesi; tehlikeli atıkların sınır ötesi hareketlerinin, çevre açısından sağlıklı yönetim ilkelerine uygun olduğu düşünülen durumlar dışında kısıtlanması ve sınır ötesi hareketlerin izin verilebilir olduğu durumlara uygulanacak düzenleyici bir sistemin oluşturulması.

Basel Konvansiyonu kapsamında atıkların taraf devletler arasındaki hareketinin başlamasından bertarafına kadar taşıma belgesinin bulunması zorunludur. Konvansiyon kapsamında tehlikeli atıkların hareketinden önce yapılacak “ön bildirim prosedürü” (*Prior Informed Consent - PIC*), düzenlemesine dayalı olarak, bir ihracat gerçekleşmeden önce, ihracat devletinin yetkilileri, planlanan hareket hakkında ayrıntılı bilgi sağlayarak, ithalat ve transit devletlerinin yetkililerine bildirimde bulunmalıdır. Hareket, ancak ve ancak tüm ilgili devletler yazılı onay verdiğinde gerçekleşebilir.⁴⁸⁰ Bir başka deyişle sınıraşan bir hareketin Konvansiyona göre hukuki

⁴⁷⁶ Yakma külü (*incinerator ash*), yakma tesislerinde üretilen bir kül şeklidir; katı atıkların yakılması sonucu oluşur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Valizadeh, B., Abdoli, M.A., Dobaradaran, S. (2024) “Risk control of heavy metal in waste incinerator ash by available solidification scenarios in cement production based on waste flow analysis.” *Sci Rep* 14, 6252. <https://www.nature.com/articles/s41598-024-56551-y#citeas>

⁴⁷⁷ Caner, O., Akıl, A. (2008) “Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması Ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 75-95, 87. ; Taraflar, 2022 tarihli 15. Taraflar Konferansında, tehlikeli ve tehlikesiz e-atıkları Basel Sözleşmesi'nin Eklerinde listeleterek Ek II'de tehlikesiz e-atıkları ve Ek VIII'de yeni bir kod altında tehlikeli e-atıkları listelemek için Ek II, VIII ve IX'e değişiklikler kabul ettiler. Değişiklikler, 1 Ocak 2025'te yürürlüğe girecektir. Bkz: <https://www.basel.int/Implementation/Ewaste/Overview/tabid/4063/Default.aspx>

⁴⁷⁸ Basel Konvansiyonu, md.1(3) ve (4).

⁴⁷⁹ Dupuy / Viñuales, a.g.e., 2018, 277..

⁴⁸⁰ Basel Konvansiyonu, md. 6.

şekilde gerçekleşebilmesi için ihracatçı devlet, ithalatçı devlete bildirimde bulunmak ve taşımaya ilişkin yazılı onayını almak zorundadır. Bu onay alınmamışsa yasa dışı ticaret söz konusu olacaktır.⁴⁸¹

Konvansiyonun 4. maddesinde genel yükümlülükler tanımlanmıştır. Bu yükümlülükler, atık üretiminin asgari düzeye indirilmesi, bertaraf yeri neresi olursa olsun tehlikeli ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimi ve bertarafının sağlanması, atıkların mümkün olduğu ölçüde üretildikleri yerde bertaraf edilmesi ve sınırlar ötesi taşınımına ilişkin temel prensiplerin yerine getirilmesi konusunda gerekli tedbirlerin taraflarca alınmasına ilişkindir.⁴⁸² Bu yükümlülükler genel bir çerçeve çizmektedir; bunların yerine getirilmesi için asıl sorumluluk taraf devletlere bırakılmıştır.

Aynı maddede tehlikeli atıkların sınırışan hareketine ilişkin sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalar, atık transferinin bazı durumlarda ilkesel olarak yasaklanmasını, diğer durumlarda ise “ön bildirim prosedürüne” bağlı olarak izin verilebilir kontrollü atık transferi şartlarının tanımlanmasını içermektedir. Buna göre beş durumda atıkların sınır ötesi transferi ilke olarak yasaklanmıştır. İlk olarak taraflar, tehlikeli atıklar ve diğer atıkların ithali yasaklamış bulunan taraflara, bu atıkların ihracını yasaklayacak veya bu ihracat işlemine izin vermeyecektir.⁴⁸³ İkinci olarak ithalatçı devletin tehlikeli atıkların ve diğer atıkların ithalini yasaklamadığı durumlarda, ithalatçı devlet yazılı rıza göstermediği takdirde ilgili taraf bu atıkların ihracına izin vermeyecektir.⁴⁸⁴ Hatta ithalatçı devletin ithalatı yasaklamadığı ve rıza gösterdiği bir durumda dahi atıkların çevreyle uyumlu şekilde yönetilemeyeceğine kanaat getirilmesini sağlayacak yeterli sebep olduğu takdirde ilgili taraf bu atıkların ihracına izin vermeyecektir.⁴⁸⁵ Ayrıca taraflar, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların taraf olmayan ülkelere ihracına veya bu ülkelerden ithaline izin vermeyeceklerdir.⁴⁸⁶ Son olarak taraflar, sınır ötesi taşınımına konu olsun ya da olmasın, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, 60 derece güney enleminin güneyindeki alanlarda bertaraf edilmek üzere ihracına izin vermeyeceklerdir.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ Sapmaz Veral, a.g.m., 2019, 4.

⁴⁸² Basel Konvansiyonu, md.4(2)

⁴⁸³ Basel Konvansiyonu, md.4(1)(a) ve(b).

⁴⁸⁴ Basel Konvansiyonu, md.4(1)(c).

⁴⁸⁵ Basel Konvansiyonu, md.4(2)(e).

⁴⁸⁶ Basel Konvansiyonu, md.4(5)

⁴⁸⁷ Basel Konvansiyonu, md.4(6)

Konvansiyona göre, tehlikeli atıkların ihracatına ancak ihracatçı devletin atıkların bertarafını çevresel açıdan güvenli şekilde yapacak teknik kapasiteye ve uzmana sahip olmaması durumunda veya atıklara ithalatçı devletin geri dönüşüm/geri kazanım için hammadde olarak ihtiyaç duyması halinde veya tarafların sözleşme amaçlarından farklı olmamak kaydıyla kararlaştıracakları kriterlere göre yapılması halinde izin verilebilir.⁴⁸⁸

Taraflar ayrıca tehlikeli atıkların veya diğer atıkların taşınması veya bertarafı hususunda yetki veya izin verilmedikçe, ulusal yargı yetkisi altında şahısların bu işlemleri yerine getirmelerini yasaklama; sınırlar ötesi taşınmasına konu olacak tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, paketleme, etiketleme ve nakliyatında kabul görmüş uluslararası kurallara ve standartlara uyulması hususunu hükme bağlama ve tehlikeli atıkların ve diğer atıkların bertaraf yerlerine doğru sınırlar ötesi taşınmasının başladığı yerde, bu atıklarla birlikte bir taşıma belgesinin bulunması gereğini hükme bağlama şartlarını yerine getirmekle yükümlüdür.⁴⁸⁹

3.4.5.3. Basel Konvansiyonu kapsamında yasaklanan faaliyetler

Konvansiyon kapsamında tehlikeli atık ve diğer atıkların yasa dışı ticaretini "suç" olarak nitelendirir.⁴⁹⁰ Her taraf, bu Sözleşmenin hükümlerini uygulamak ve yürürlüğe koymak için uygun yasal, idari ve diğer tedbirleri almak zorundadır, buna Sözleşmeye aykırı davranışları önlemek ve cezalandırmak da dahildir.⁴⁹¹

Yasa dışı trafik olarak kabul edilecek faaliyetler şu şekilde tanımlanmıştır:

- (a) Konvansiyon hükümleri uyarınca ilgili devletlere bildirimde bulunmadan yapılan;
- (b) İlgili devletin onayını almadan yapılan;
- (c) İlgili devletin onayını yalan beyan, hile veya sahtecilikle elde edilmesiyle yapılan;
- (d) Maddi bir şekilde belgelere uymayan veya;

⁴⁸⁸ Basel Konvansiyonu, md.4(9).

⁴⁸⁹ Basel Konvansiyonu, md.4(7).; Cardesa-Salzmann, a.g.m.,2016, 313.

⁴⁹⁰ Basel Konvansiyonu, md.4(3); Mistura, a.g.m, 2018, 207.,

⁴⁹¹ Basel Konvansiyonu, md.4(4)

(e) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sözleşmeye ve genel uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olarak kasıtlı bertarafı sonucunu doğuran sınıraşan taşımalar.

492

Belirtildiği gibi yasa dışı tehlikeli atık ticareti, atıkların daha ucuz bir şekilde işlenmesi ve/veya bertaraf edilmesi amacıyla atıkları işlemek için gerekli tesislere sahip olmayan ülkelere kasti olarak taşınması şeklinde gerçekleşir.⁴⁹³ Yasa dışı atık ticareti, mevcut politika veya denetim boşluklarından faydalanma üzerine kuruludur. Diğer uluslararası suçlar (örneğin, uyuşturucu kaçakçılığı veya insan kaçakçılığı) ile farklıdır çünkü daha geniş yasal işlemler zinciriyle sıkıca bağlantılıdır. En yetersiz ve sıklıkla yasa dışı geri dönüşüm veya bertaraf sonuçlarına yol açabilecek ticaret akışları, küresel Kuzey'den (Avustralya, AB, Japonya ve ABD) küresel Güney'e (Afrika, Güneydoğu Asya ve Güney Amerika) doğrudur.

Ticaret ağları zaman içinde değişir. Örneğin yakın bir zamana dek birçok Avrupa ülkesi, düşük işleme maliyetleri nedeniyle plastik atıklarını Çin'e ihraç etmekteyken, 2018 yılında Çin'in 2018'in atık ithalatını, birçok plastik malzemeyi de içeren şekilde yasaklaması üzerine yeni ticaret yolları buldular. Bu yollar Malezya, Vietnam ve Tayland iken bu ülkeler de Çin'in izinden giderek plastik atık ithalatına kısıtlamalar getirdikçe, Türkiye yeni bir varış noktası haline gelmiştir.⁴⁹⁴ Avrupa'dan Türkiye'ye gönderilen plastik atık miktarı 2004'ten bu yana 196 kat arttığı belirtilmektedir. Atık suçları geniş çaplı hava, toprak ve su kirliliğine neden olmakta, fiziksel çevreye ve insan sağlığına ciddi zararlar vermekte ve ulusal rezervlerde önemli kayıplar yaratarak ülkelerin ve tüm bölgelerin pazarını ve ekonomisini tehlikeye atmaktadır.

Taraflar yasa dışı trafiği önlemek ve cezalandırmak için uygun mevzuatı yürürlüğe koymak ve bu doğrultuda diğer taraflarla iş birliği yapmakla yükümlüdür.⁴⁹⁵ Ayrıca Konvansiyon, yasa dışı tehlikeli atık hareketlerine karışan herhangi bir taraf devlete uluslararası sorumluluk tahsis eder; taraf devletlerin atıkların çevresel olarak sağlıklı bir şekilde bertaraf edilmesini ve gerekirse yeniden ithalatını sağlamalarını zorunlu kılmaktadır.⁴⁹⁶ Buna göre yasa dışı trafik ithalatçı veya bertaraf eden tarafın

⁴⁹² Basel Konvansiyonu, md.9(1).

⁴⁹³ Bisschop, a.g.m., 2016, 197.

⁴⁹⁴ Gündoğdu, S.(2022) "Game Of Waste- Irreversible Impact", Greenpeace Mediterranean, 6.

⁴⁹⁵ Basel Konvansiyonu, md.9(5).

⁴⁹⁶ Basel Konvansiyonu, md.9(2)-(4).

davranışından kaynaklanıyorsa, ithalat devleti, atıkların çevresel açıdan uygun bir şekilde ithalatçı veya bertaraf eden tarafından veya gerekirse kendisi tarafından bertaraf edilmesini sağlamaktan sorumludur. Benzer şekilde, yasa dışı trafik ihracatçı veya üretici tarafın davranışından kaynaklanıyorsa, ihracat devleti, atıkların geri alınmasını veya mümkün değilse, Konvansiyon hükümlerine uygun olarak bertaraf edilmesini sağlamalıdır. Ancak, yasa dışı trafik ile ilgili sorumluluk üretici, ihracatçı, ithalatçı veya bertaraf edene yüklenemezse, ilgili taraflar veya diğer taraflar bertarafın çevresel açıdan uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamalıdır.

Doğrulanmış yasa dışı trafik vakaları, “Doğrulanmış Yasa Dışı Trafik Vakaları Formu” kullanılarak Sekreteryaya bildirilmelidir. Sekreteryaya, iddia edilen yasa dışı trafik vakası kendisine bildirildiğinde tek taraflı olarak müdahale kararı alma yetkisine sahip değildir. Sekreteryanın işlevleri, taraflara yasa dışı trafik vakalarını belirlemede talep üzerine yardım etmeyi ve yasa dışı trafik ile ilgili aldığı bilgileri hemen ilgili taraflara iletmeyi içerir; ayrıca, taraflar talep ederse, taraflar arasında diyalogu kolaylaştırabilir.⁴⁹⁷ 1998’de 4. Taraflar Konferansı, tarafları, doğrulanmış yasa dışı trafik vakalarını Konvansiyon Sekreteryasına bildirmeye davet etmiştir. Bu doğrultuda taraflar 2016 yılından itibaren, yasa dışı trafik vakalarını bildirir ve Sekreteryaya taraflar arasında Sözleşme hükümlerine uygun olarak yasa dışı trafik vakalarının başarılı bir sonuca ulaşması iş birliğini teşvik eder. Örneğin 2020 yılında Sri Lanka tarafından Colombo limanında, 2019 yılında çeşitli tarihlerde, İngiltere’den geldiği anlaşılan 263 adet 40 ft’lik konteynerde toplam 6,089.753 metrik ton “esas olarak kullanılmış yataklar ve plastik ve polietilen atıkları ile kontamine olmuş kullanılmış halılar gibi evsel atıklar içeren tüketici sonrası atık karışımı” ele geçirilmiştir. Ülkede yeterli güvenli atık bertaraf tesislerinin bulunmaması nedeniyle, bu atığın toprak, su, fauna ve florayı kirleteceği Sekreteryaya bildirilmiştir.⁴⁹⁸

3.5. Avrupa Birliği Düzeyinde Çevre Suçları

Avrupa Birliği (AB), devletler arasındaki anlaşmalar ile oluşturulan hükümetler arası bölgesel örgütler kategorisine ait bir örgüttür. Ancak, yapısı, işlevleri ve yetkileri

⁴⁹⁷ Basel Konvansiyonu, md. 16(1)(i).

⁴⁹⁸ Sri Lanka tarafından verilen Doğrulanmış Yasa Dışı Trafik Vakası Formu için bkz: <file:///C:/Users/90537/Downloads/UNEP-CHW-CAS-TRAF-SriLanka.English.pdf>

bakımından farklı olduğu için *sui generis* bir örgüt olarak kabul edilir.⁴⁹⁹ AB, üye devletler tarafından ulusal hukuka doğrudan ve derhal etkileri olabilen yasal olarak bağlayıcı eylemlerin kabulüyle görevlendirilmiştir. AB'nin egemen üye devletlerinden bağımsız olarak herhangi bir otonom yetki kaynağı yoktur; üye devletler tarafından anlaşmalarda kendisine verilen yetki sınırları içinde hareket edebilir.⁵⁰⁰

İlk başlarda hedef entegrasyon yoluyla ortak bir pazar yaratmak olduğu için çevresel kaygılar öncelikli olmamıştır. Çevrenin korunması ile ilgili temel kaygıların siyasi bir endişe haline gelmesinden önce yazılan 1957 tarihli Roma Antlaşması'nda(*Treaty of Rome*)⁵⁰¹ çevrenin korunmasına dair hiçbir atıfta bulunulmamıştır.⁵⁰² AB'nin çevre konularında yaptığı ilk önemli siyasi açıklama, 1971'de kabul edilen Topluluk Çevre Programı hakkındaki Komisyon'un bildirisi'dir.⁵⁰³ 1972 Paris Zirvesi'nde topluluk çevre politikasının yol gösterici ilkeleri konusunda siyasi bir anlaşmaya varmış ve bu da 1973'te ilk Çevre Eylem Programı'na⁵⁰⁴ yol açmıştır.⁵⁰⁵ 1973 Çevre Eylem Planı ile yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve doğal çevrenin korunmasının Topluluğun temel görevleri arasında olduğu, bu nedenle de bir Topluluk çevre politikasının uygulanması gerekli olduğu vurgulanmıştır. Takip eden süreçte iç pazarın işleyişine bağlanan bazı çevresel tedbirler alınmıştır.

1980'ler boyunca, AB çevre politikası daha tutarlı hale gelmeye başlamıştır. 1986'da Avrupa Tek Senedi (*Single European Act*)⁵⁰⁶ ile Roma Antlaşması'na "Çevre" başlıklı yeni bir bölüm eklenerek Avrupa düzeyinde çevre mevzuatı için "açık bir yasal

⁴⁹⁹ Maljean-Dubois, S. (2021) Regional Organizations- The European Union", *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, London: Second Edition, 650.

⁵⁰⁰ Maljean-Dubois, *a.g.m.* 2021, 651.

⁵⁰¹ The "Treaties of Rome" were signed in Rome on 25th March 1957. They are considered as the foundation acts of the European Community. The first Treaty established the European Economic Community (EEC) while the second one established the European Atomic Energy Community, better known as EURATOM.

⁵⁰² O'Brennan, *a.g.m.*, 2015,107.

⁵⁰³ Carrera, A. C. (2016). A Comparative Analysis of the Evolution of Environmental Law in the Dominican Republic and the European Union. *Vermont Journal of Environmental Law*, 18(1), 37–54, 42.

⁵⁰⁴ Declaration Of The Council Of The European Communities And Of The Representatives Of The Governments Of The Member States Meeting In The Council Of 22 November 1973 On The Programme Of Action Of The European Communities On The Environment.

⁵⁰⁵ Güneş, *a.g.e.*, 2023, 356.

⁵⁰⁶ Single European Act, Luxembourg, Luxembourg, 17 February 1986 and in The Hague, The Netherlands, 28 February 1986.

dayanak" getirilmiştir.⁵⁰⁷ 1993 yılında Maastricht Antlaşması'nın (*The Maastricht Treaty*)⁵⁰⁸ yürürlüğe girmesiyle, çevrenin korunması nihayet 2. Maddede kalıcı bir yer bulmuştur. Bu maddeye göre, Topluluk, ortak bir pazar, ekonomik ve parasal birlik kurarak ve ortak politikalar veya faaliyetler uygulayarak, Topluluk genelinde ekonomik faaliyetlerin uyumlu ve dengeli bir şekilde gelişmesini, çevreyi gözetin sürdürülebilir ve enflasyonsuz büyümeyi, ekonomik performansın yüksek düzeyde yaklaşmasını teşvik etmekle görevlidir.⁵⁰⁹ Son olarak, 1999'da Amsterdam Antlaşması ile "stratejik çevresel etki değerlendirmesi" tanıtılmıştır. Buna göre AB politikalarının ve faaliyetlerinin tanımlanması ve uygulanmasına çevre koruma gerekliliklerini entegre etmesi zorunlu kılınmış; dengeli ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amaçlanmıştır. 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması (*The Treaty of Lisbon*)⁵¹⁰ ile çeşitli değişiklikler yapılmıştır.⁵¹¹

Görüleceği üzere öncü Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (1957 Roma Antlaşması) Avrupa Birliği'ne (1992 Avrupa Birliği "Maastricht" Antlaşması) giden süreçte örgüt, çevre korumasını da içeren kapsamlı bir politika yönünde ilerlemiştir.⁵¹² Bugün AB, çevre koruması alanında kapsamlı bir politikaya ve yasal olarak bağlayıcı mevzuata sahiptir. Çevresel hedeflerinin yanında "bölgesel veya küresel çevresel sorunlarla başa çıkmak için uluslararası düzeyde önlemler almayı ve özellikle iklim değişikliği ile mücadele etmeyi" amaçlamaktadır.

Uygulamada, çevreyi korumaya yönelik önlemlerin hukuki temelleri çeşitlidir.⁵¹³ AB'de çevre hukuku iki ayrı kategoride ilerlemektedir. İlk kategori birincil çevre hukuku olup Birliğin kurucu antlaşmalarındaki çevre koruma hükümlerine dayanmaktadır. İkinci kategori ise ikincil çevre hukuku olup AB organlarının birincil hukuktan kaynaklanan yetkilere dayanarak yaptığı yasal düzenlemelerden oluşur.⁵¹⁴ Bu yasal düzenlemeleri şunlardır: tüzükler, direktifler, kararlar, tavsiyeler ve

⁵⁰⁷ Carrera, *a.g.m.*, 2016, 44.

⁵⁰⁸ The Maastricht Treaty, Dutch city of Maastricht, 7 February 1992.

⁵⁰⁹ Carrera, *a.g.m.*, 2016, 445.

⁵¹⁰ The Treaty of Lisbon, Lisbon, 23 July 2007.

⁵¹¹ Orlando, E. (2014), "The Evolution of EU Policy and Law in the Environmental Field: Achievements and Current Challenges", *The EU, the US and Global Climate Governance*, Chapter 3, Ashgate, 10.

⁵¹² O'Brennan, J. (2015). "'Greening' the European Union? The Europeanisation of European Union environment policy" In H. Atkinson & R. Wade (Eds.), *The Challenge of Sustainability: Linking Politics, Education and Learning*, 105–130, 105.

⁵¹³ Maljean-Dubois, *a.g.m.* 2021, 650-651.

⁵¹⁴ Güneş, *a.g.e.*, 2023, 357.

görüşler.⁵¹⁵ Tüzükler, bağlayıcı ve üye devletlerde doğrudan uygulanma imkanına sahip düzenlemelerdir. Direktif ise öngörülen hedef bakımından üye devletler için bağlayıcı olup hedefe ulaşılması için şekil ve yöntem belirlemeyi üye devlete bırakmıştır, çerçeve kanun niteliğindedir. Kural olarak üye devletlerde doğrudan uygulanmaz, üye devlet tarafından iç hukuka aktarılması gerekir. Kararlar da bütünüyle bağlayıcıdır. Hitap ettikleri kişiler belirtilmişse, sadece onlara bağlayıcıdır. Tavsiyeler ve görüşler, bağlayıcı olmayan belgelerdir.⁵¹⁶ AB çevre hukuku, çoğunlukla direktifler olmak üzere, yaklaşık 250 yasal düzenlemeden oluşmaktadır. Çevre politikası çerçevesi su, hava ve toprak kirliliği, gürültü, atık, kimyasallar, biyoteknoloji, doğa koruma gibi geniş sektörel araçların yanı sıra, belirli kamu ve özel projelerin etkilerinin değerlendirilmesi, çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma süreçlerine katılım ve çevresel zararlardan sorumluluk gibi hususlara ilişkindir.⁵¹⁷

AB çevre hukuku aynı zamanda uluslararası çevre hukuku ile sürekli etkileşim halindedir, düzenlemelerin büyük bir kısmı uluslararası etki altında geliştirilmektedir. Örneğin, koruma altındaki yaban hayatı türlerinin ticareti, ozon tabakasının korunması, tehlikeli atıkların taşınması veya iklim değişikliği gibi alanlarda AB çevre hukuku uluslararası anlaşmalar doğrultusunda gelişmiştir. Çoğu durumda ise uluslararası düzenlemelerden daha ileriye gitmektedir.

Avrupa’da çevrenin korunmasında ceza hukukuna başvurulması ise 1970’li yıllarda çevreyi korumayı amaçlayan idari yükümlülüklerin ihlalinin cezalandırılması şeklinde olmuştur.⁵¹⁸ Bu idari bağımlılık nedeniyle ceza hükümleri genellikle belirli bir idari çevre yasasında yer almış ve idari görevlerin uygulanmasını desteklemek için kullanılmıştır. Bu doğrultuda pek çok farklı yasada yer alan dağınık düzenlemeler oluşmuştur. Ayrıca birçok devlette ceza yaptırımları çevreyi korumak için güvenilen tek yaptırım türü olarak uygulanmış, tazminat veya idari para cezaları gibi alternatif yaptırımlar yer almamıştır. Bu hususlar zaman içerisinde hem teorik olarak hem de pratik sonuçları bakımından eleştirilmiştir. Çevre ceza hukukunun idari bağımlılığına yönelik eleştiri, ekolojik değerlerin bağımsız, özerk bir şekilde korunmaması

⁵¹⁵ Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma, md. 288.

⁵¹⁶ Bkz: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/legislation/recent.html>

⁵¹⁷ Maljean-Dubois, *a.g.m.* 2021, 655.

⁵¹⁸ Faure, M. (2017). “The Development Of Environmental Criminal Law in the EU and its Member States”, *Review Of European, Comparative & International Environmental Law*, 26(2), 139-146, 140.

olmuştur. Düzenlemelerin dağınık olmasının uygulayıcılar tarafından çevre suçlarının daha az önemli görülmesine neden olduğu gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Sadece ceza hukuku yaptırımlarına güvenilmesine yönelik olmuştur. Özellikle kriminologlar ceza hukukunun sadece son çare olarak değerlendirilmesi gerektiğini, yani diğer araçlar (tazminat veya idari yaptırımlar) başarısız olduğunda yasama organı tarafından kullanılmasını savunmuştur.⁵¹⁹

Son 30 yılda ise çevreye daha bağımsız bir koruma sağlanmaya çalışıldığı, ceza hukukunun artık yalnızca idari görev ihlallerini cezalandırmadığı reformlar gözlenmiştir.⁵²⁰ Birçok yasal sistemde bu mutlak idari bağımlılık sistemi terk edilmiş ve çevreye ceza hukuku aracılığıyla daha bağımsız bir koruma için yer açılmıştır. Örneğin ciddi kirlilik örnekleri için gerçekten bağımsız çevre suçları tanınmıştır. Çevre suçları formülasyonu ile idari hukuk arasında hala bir ilişki bulunmaktadır; ancak cezai davranış artık yalnızca idari görev ihlallerinden oluşmamaktadır. Cezai hükümler, yalnızca idari itaatsizlikten ziyade çevreye yönelik ortaya çıkan tehlike veya zarara daha fazla odaklanmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren bazı ülkelerde çevre suçları Ceza Kanunu’na dahil edilmeye başlanmış; bazılarında ise cezai hükümler bir kanun veya özel çevre hukuku içine dahil edilmiştir. Diğer bir gelişme ise ceza hukukunun artık tek araç olmaması, özel hukuk ve idare hukuku yaptırımlarının da kullanılmaya başlanması olmuştur.

Bu şekilde geçen bu sürede sınıraşan kirlilik sorunlarına çözüm olarak çevre hukuku büyük ölçüde geliştirilmişse de bunun üye devletlerde uygulanmasının yeterli olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda 2000’lerin başında, diğerlerinin yanı sıra üye devletleri çevre direktiflerini iç hukuka aktaran mevzuatı uygulamak için ceza hukukunu kullanmaya zorlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ancak o dönemde Avrupa yasama organının Üye Devletleri uygulama kanunlarına cezai yaptırımlar getirmeye zorlamak için yetkisinin olmadığı düşüncesi hakimdir. Bununla birlikte AB Adalet Divanı 2005 tarihli bir kararında ceza hukuku her ne kadar topluluk yetkisine dahil değilse de bu durum ciddi çevre suçlarıyla mücadelede ulusal makamların etkili, orantılı ve caydırıcı cezaların uygulanmasının gerektiği hallerde Üye Devletin ceza hukuku ile ilgili önlemler almasını engellemeyeceği belirtilmiştir.

⁵¹⁹ Faure, M. (2017). “The Revolution of Environmental Criminal Law in Europe: A Comparative Analysis”, *Environmental crime in Europe*, 267-318, 306.

⁵²⁰ Faure, The Development Of Environmental Criminal Law, 2017, 141.

İşte bu içtihat, takip eden süreçte 2008/99 sayılı Çevresel Suçlar Direktifinin ve 2009/123 sayılı gemi kaynaklı kirlilikle ilgili bir Direktifin oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Sonraki başlıklar altında bu direktifler, öncelikle arka plana yer verilmek suretiyle incelenecektir.

3.5.1. Avrupa Birliği Hukuku’ndaki Temel Düzenlemeler

Avrupa Birliği’nde çevrenin ceza hukuku yoluyla korunmasına ilişkin en önemli araçlar şunlardır: 1998 tarihli Avrupa Konseyi Çevreyi Ceza Hukuku Yoluyla Koruma Konvansiyonu, 2005/35/EC sayılı Gemilerden Kaynaklanan Kirlilik Direktifi ve 2009/123/EC sayılı Direktif, 2008/99/EC sayılı Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin Direktif. Bununla birlikte 20 Mayıs 2024’te yürürlüğe giren 2024/1203 Sayılı Direktif, Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin 2008/99/EC sayılı ve 2009/123/EC sayılı Direktifleri değiştirmiştir. Yani çevre suçlarına ilişkin hükümler 2024 tarihli Direktif altında toplanmıştır. Bu araçlardan sırasıyla bahsedilecektir ve tüm değişikliklere değinilecektir.

3.5.2 1998 tarihli Avrupa Konseyi Çevreyi Ceza Hukuku Yoluyla Koruma Konvansiyonu

Avrupa Birliği’ndeki gelişmelerden evvel Avrupa düzeyinde çevresel suçları düzenleyen öncü uluslararası araç, 1998 tarihli Avrupa Konseyi Çevreyi Ceza Hukuku Yoluyla Koruma Konvansiyonudur (*Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law*). Bu Konvansiyon, çevresel zarara neden olan veya neden olabilecek bir dizi suçun geniş kapsamda cezalandırılmasını talep eden ilk uluslararası anlaşmadır.⁵²¹ Konvansiyon, çevreye en fazla zarar veren davranışları caydırmak ve önlemek için son çare olarak ceza hukukunu kullanarak Avrupa düzeyinde çevrenin korunmasını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Avrupa Devletlerinin bu alandaki ulusal mevzuatlarını uyumlaştırmayı hedeflemektedir.⁵²²

Sözleşmenin 2. maddesinde imzacı devletlerin, ulusal kanunlarına dayanarak suç olarak kabul edecekleri bir dizi davranış uzunca bir şekilde sıralanmıştır. Bunlar iyonlaştırıcı radyasyonun havaya, toprağa veya suya boşaltımı, emisyonu veya girişi;

⁵²¹ Klimek, L. (2023). “European Approach To Combat Environmental Crime: Legal And Institutional Aspects”, *Data a výzkum- SDA Info (Data and Research - SDA Info)- Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences*, 13(1), 57-77, 58.

⁵²² Pereira, R. (2015) “The External Dimensions of the EU Legislative Initiatives to Combat Environmental Crime”, *Spanish Yearbook of International Law*, 19(1), 251-268, 252.

tehlikeli atıkların yasa dışı olarak bertaraf edilmesi, işlenmesi, depolanması, taşınması, ihracı veya ithalatı; tehlikeli faaliyet yürütümüyle ilgili davranışlar ile nükleer maddelerin veya diğer tehlikeli radyoaktif maddelerin yasa dışı olarak üretilmesi, işlenmesi, depolanması, kullanılması, taşınması, ihracı veya ithalatı gibi davranışlardır. Taraf devletler yukarıda belirtilen davranışlara hapis cezası, para cezaları ve gerektiğinde çevrenin eski haline getirilmesi gibi yaptırımları uygulamayı kabul etmiştir.⁵²³ Konvansiyon, idari yükümlülüklerle uygulanacak yaptırımlarla sınırlı değildir, ciddi sonuçları olan kirliliği bağımsız bir suç olarak tanımıştır.⁵²⁴

Konvansiyon, 1998 yılında kabul edilmesine rağmen Avrupa Konseyi'nin yürürlüğe girmesi için gereken asgari onay sayısına ulaşamamıştır. Konvansiyon toplamda 14 imza almış ve sadece Estonya Konvansiyonu 2002 yılında onaylamıştır, öz konusu metnin yazıldığı sırada, en az 3 onay alması gerektiği için henüz yürürlüğe girmemiştir.⁵²⁵ Bununla birlikte henüz yürürlüğe girmediği halde, çevresel ceza hukukuna yeni bir yaklaşımı gösterdiği için oldukça önemli kabul edilmektedir.⁵²⁶ Aşağıda da belirtileceği gibi AB düzeyindeki çevre suçlarına ilişkin gelişmelere temel teşkil etmiştir.

3.5.3. Avrupa Birliği'nde Çevre Suçları ile İlgili Direktiflerin Arka Planı

2000'de çevre suçlarına ilişkin çerçeve kararı için girişimler Danimarka ile başlamıştır.⁵²⁷ 2003 başlarında AB Konseyi tarafından Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin 2003/80/JHA sayılı Çerçeve Kararı kabul edilmiştir. Bu Çerçeve Kararı özünde Avrupa Konseyi Çevreyi Ceza Hukuku Yoluyla Koruma Konvansiyonu'nu temel almıştır.⁵²⁸ Çerçeve Kararı, üye devletlerden, çevre hukukuna karşı işlenen davranışlara ceza yaptırımları uygulamasını istemiştir. Bu yaptırımlar üye devletlerin ciddi suçlarda 1 yıldan uzun süreli hapis cezaları uygulanmasını da içermekte, tüzel kişiler için adli veya idari para cezaları öngörmektedir. Ne var ki, Çerçeve kararı AB Komisyonu ve Konsey arasında kurumsal bir mücadeleye neden olmuştur. Kabul edildikten kısa bir süre sonra, Nisan 2003'te, Komisyon, yanlış

⁵²³ Avrupa Konseyi (2000), Ceza Hukuku Yoluyla Çevrenin Korunmasına İlişkin Sözleşme: Açıklayıcı Rapor, Sözleşmeler ve Açıklayıcı Raporları Serisi, 172(196), 11.

⁵²⁴ Faure, *The Revolution of Environmental Criminal Law*, 2017, 343.

⁵²⁵ Pereira, a.g.m., 2015, 253.

⁵²⁶ Faure, *The Revolution of Environmental Criminal Law*, 2017, 344.

⁵²⁷ Zeitler, H.E. (2006), "International Criminal Law", *Revue Internationale de Droit Penal*, 1-2(77), 255-261, 255.

⁵²⁸ Zeitler, a.g.m. 2006, 256.

hukuki dayanaklar nedeniyle Çerçeve Kararının Avrupa Adalet Divanı'nda iptalini talep etmiştir.⁵²⁹ AB Adalet Divanı, Çerçeve Kararını üçüncü sütun hükümleri uyarınca kabul edilmesinin AB Antlaşması'nın 47. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir.⁵³⁰ Bununla birlikte AB Adalet Divanı "*genel olarak, ne ceza hukuku ne de ceza muhakemesi kuralları Topluluk yetkisi kapsamında bulunur*" derken, "*son sözü edilen bulgu, etkili, orantılı ve caydırıcı cezai yaptırımların uygulanması, yetkili ulusal otoriteler tarafından ciddi çevre suçlarıyla mücadelede temel bir önlem olduğunda, Topluluk yasama organını, çevrenin korunmasıyla ilgili olarak koyduğu kuralların tam etkinliğini sağlamak için gerekli gördüğü üye devletlerin ceza hukukuyla ilgili tedbirler almasını engellemez.*" şeklinde karar vermiştir.⁵³¹

3.5.4. 2005/35/EC sayılı Gemilerden Kaynaklanan Kirlilik Direktifi

Gemilerden kaynaklanan deniz kirliliği ile mücadele, Avrupa Birliği'nin çevresel suçlar alanındaki önceliklerinden birini oluşturur.⁵³² Avrupa Birliği'nin gemilerden kaynaklanan kirliliği önleme politikaları, ciddi petrol sızıntılarına neden olan *Erika* ve *Prestige* tankerleriyle yaşanan iki büyük deniz kazasının ardından 2000 ve 2009'da geliştirilmiştir.⁵³³ Bu doğrultuda 2005/35/EC sayılı Gemilerden Kaynaklanan Kirlilik Direktifi kabul edilmiştir.⁵³⁴ 2005/35/EC sayılı Direktif ile gemi kaynaklı kirlilik için uluslararası standartları AB hukukuna dahil etmek ve kirlilik yapan maddelerin yasa dışı boşaltımından sorumlu olanların caydırıcı, etkili ve orantılı yaptırımlara tabi

⁵²⁹ Klimek, a.g.m.,2023, 60.

⁵³⁰ Faure, a.g.m.,2017, 305.

⁵³¹ Okuyucu Ergün, G.(2021) "Environmental Criminal Law in The European Union, AÜHFD,20(3), 909-924, 912.

⁵³² Klimek, a.g.m.,2023, 64.

⁵³³ 1999'da "Erika" adlı gemi Malta bayraklı olup 30.000 ton ham petrol taşımaktayken Fransa'nın, Brittany sahiline 75 km uzaklıkta şiddetli bir fırtınada ikiye ayrılmış ve 20.000 ton ham petrol denize dökülmüştür. Kaza, yaklaşık 400 km uzunluğundaki Fransız kıyılarının etkilenmesine; binlerce deniz kuşu, deniz organizması ve diğer canlı hayvanların kirlilikten telef olmasını neden olmuştur. 2002'de "Prestige" adlı gemi 77.000 ton ham petrol taşımaktayken İspanya'nın Galiçya açıklarında bir çatlak tespit edilmiş; kıyıya sürüklenmesi ise yapılan çalışmalar sonucu durdurulmuş ve güvenliği sağlanmıştır. Ancak İspanya ve Portekiz, korunaklı bir bölgeye ya da güvenli bir limana çekilmesine müsaade etmemişlerdir. Bir hafta sonra gemi İspanya kıyılarının 270 km açığında ikiye ayrılarak batmıştır. Bazı tahminlere göre 63.000 tona yaklaşan miktarda ham petrol denize dökülmüştür. İlk Galiçya kıyılarında kirlenmeye neden olmuş akabinde çok kısa sürede Atlantik kıyısına ulaşarak 200 km'den fazla kısmını kirlilemiştir. Höfer, T., (2003). "Tanker Safety and Coastal Environment: Prestige, Erika, and What Else?", Environmental Science and Pollution Research, 10(1), 6.; Bu iki kazayı takip eden süreçte geliştirilen AB düzenlemelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: "Güneysu, G. / Tabanlı, F. (2020) "Erika Ve Prestige Kazalarının Oluşan Hukuk Kurallarına Etkisi". Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 15(1), 109-137.

⁵³⁴ Directive 2005/35/EC Of The European Parliament And Of The Council Of 7 September 2005 On Ship-Source Pollution and on The Introduction Of Penalties for Infringements; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005L0035>

tutulmasını sağlayarak deniz çevresini gemilerden kaynaklanan kirlilikten daha iyi şekilde korumak hedeflenmiştir.⁵³⁵ Orijinal Direktif 2009'da ilk kez 2009/123/EC sayılı Direktif⁵³⁶ ile gemi kaynaklı kirletici maddelerin deşarjına ilişkin suçlar ve cezalar hakkındaki hükümlerle genişletilmiştir. 2009 tarihli değişiklikle birlikte Üye Devletler gemi kaynaklı kirlilik suçları için cezai yaptırımlar konusunda yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır.

Direktif, kirletici maddelerin şu alanlara deşarjı durumunda uygulanır: (a) MARPOL 73/78 rejimi uygulanabilir olduğu ölçüde, bir AB Üye Devletinin iç sulardaki (limanlar dahil) bölgelerine; (b) AB Üye Devletlerinin kara sularına; (c) transit geçiş rejimine tabi uluslararası deniz taşımacılığında kullanılan boğazlara; (d) AB Üye Devletlerinin münhasır ekonomik bölgesine veya eşdeğer bölgesine; (e) açık denize.⁵³⁷ Ayrıca Direktif, bayrağı ne olursa olsun, herhangi bir gemiden kaynaklanan kirletici maddelerin boşaltılmasına, sadece bir devletin savaş gemileri, deniz yardımcı gemileri veya devlet tarafından sahip olunan veya işletilen ve şu anda yalnızca devletin ticari olmayan hizmetlerinde kullanılan diğer gemiler hariç, uygulanır.⁵³⁸

Üye Devletler, gemi kaynaklı kirleticilerin “*kasıtlı olarak, dikkatsizce veya ciddi bir ihmâl ile*” boşaltılması durumunda bu boşaltımları ihlal olarak kabul edilmesini ve ihlali gerçekleştiren gerçek veya tüzel kişilerin sorumlu tutulmasını sağlamakla yükümlüdür.⁵³⁹ Suçlu kişinin kovuşturulması ve cezalandırılması üye devletlere aittir ve kendi yargı sistemlerine göre gerçekleştirilir. Miktar olarak daha küçük deşarjlar otomatik olarak suç olarak kabul edilmez, ancak tekrarlanan deşarjlar su kalitesinde bir bozulmaya yol açarsa suç oluşturabilir.

Gemilerden çevre kirliliği suçları için cezai yaptırımların uygulanması uluslararası hukuktan gelir. UNCLOS, bir devletin, kıyı devletine büyük zarar verildiğinde veya ilgili bayrak devleti uygulama yükümlülüklerini sürekli olarak ihmâl ettiğinde, yabancı bir gemi tarafından işlenen kirlilik için yaptırım uygulayabileceğini belirtir. Direktif, bir kişinin ne zaman mahkûm edilebileceğini belirleyen uluslararası

⁵³⁵ 2005/35/EC Sayılı Direktif, md. 1.

⁵³⁶ Directive 2009/123/EC of the European Parliament And Of The Council of 21 October 2009 Amending Directive 2005/35/EC On Ship-Source Pollution And On The Introduction Of Penalties For Infringements <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009L0123>

⁵³⁷ 2005/35/EC Sayılı Direktif, md.3(1).

⁵³⁸ 2005/35/EC Sayılı Direktif, md. 3(2).

⁵³⁹ 2005/35/EC Sayılı Direktif, md. 4.

düzeyde belirlenenden daha net bir sorumluluk rejimi sağlar- örneğin, dikkatsizce işlenen bir yasa dışı deşarjdan sorumlu geminin kaptanı gibi.⁵⁴⁰

Bununla birlikte 1 Haziran 2023'te Avrupa Komisyonu, deniz güvenliği ve kirliliğin önlenmesi alanındaki denizcilik kurallarını çağdaşlaştırmak ve güçlendirmek için yeni bir yasal paket sunmuştur. Bu paket, Deniz Kaynaklı Kirliliğe İlişkin Direktif de dahil olmak üzere beş yasal düzenlemenin gözden geçirilmesi önerilerini içermiş ve Avrupa denizlerine geminin bayrağına bakılmaksızın, tüm gemi sahiplerini ve işletmecilerini her türlü yasa dışı deşarj yapmaktan alıkoyarak denizcilik gemilerinden kaynaklanan kirliliği önlemeyi amaçlamıştır.⁵⁴¹ Gemilerden kaynaklanan kirlilik suçları, aşağıda bahsedilecek olan 2024 tarihli Yeni Direktif ile değiştirilmiştir.

3.5.5. 2008/99/CE Sayılı Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin Direktif

AB Adalet Divanı'nın 2003 tarihli Çerçeve Kararını şekli ve hukuki temeli nedeniyle iptal etmesinden sonra, çevrenin ceza yoluyla korunmasına yönelik AB düzenlemelerinin oluşturulmasının gerekli olduğu düşüncesiyle Avrupa Komisyonu 2001 yılı önerisinin yerine yeni bir direktif önerisi geliştirmiştir.⁵⁴² Önerinin müzakere edilmesi sonucunda Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2008/99/CE Sayılı Direktifi 19 Kasım 2008'de kabul etmiştir.⁵⁴³ Bu Direktif ile AB'de çevreyi daha etkili bir şekilde korumayı ve çevresel suç seviyelerini azaltmayı amaçlayan genel bir hedef belirlenmiştir. Direktif, üye devletleri, ulusal mevzuatlarında çevrenin korunması ile ilgili AB mevzuatı hükümlerinin ciddi ihlallerine cezai yaptırımlar uygulamaya zorlamış; AB çevre düzenlemelerini ihlal eden birçok davranışın suç olmasını düzenleyen minimum ortak kuralları belirleyerek etkili, orantılı ve caydırıcı yaptırımlar uygulanmasını öngörmüştür.⁵⁴⁴ Direktif, çevre suçlarına odaklanmış ve

⁵⁴⁰ Avrupa Komisyonunun 2009/123/EC Sayılı Direktife ilişkin 2023 tarihli Değerlendirme Raporu, 3.; Raporun İngilizce metni için bkz: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:eb00b60d-0075-11ee-87ec-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_2&format=PDF

⁵⁴¹ Gullentops, M. (2024) Revision of the Directive on Ship-source Pollution, European Parliamentary Research Service

⁵⁴² Udvarhelyi, B. (2023). "Development Tendencies And Latest Results of the Environmental Criminal Law of the European Union", *Journal of Agricultural and Environmental Law*, XVIII (34), 159-170, 162.

⁵⁴³ 2008/99/CE Sayılı Direktifin İngilizce metni için bkz.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0099&from=EN>

⁵⁴⁴ Klimek, *a.g.m.*, 2023, 69.

öğretideki çevre düzenlemelerinin uygulanmasında alternatif yöntemlere eşit şekilde başvurulması gerektiği görüşünden farklı olarak sadece ceza hukukunu bir araç olarak kabul etmiştir.⁵⁴⁵

Direktif çevre suçuna ilişkin genel bir tanıma yer vermemiştir. Bununla birlikte Komisyon "çevre mevzuatını ihlal eden ve çevre ve insan sağlığına önemli zarar veya risk oluşturan eylemleri" kapsamasını önermiştir.⁵⁴⁶ Direktif, ekinde bulunan iki ayrı listede yer alan 72 ayrı AB çevre düzenlemesindeki yükümlülüklerin belirli davranışlarla ciddi ihlalinin suç sayılmasını istemiştir. Direktifin 3. maddesinde şu davranış türleri sayılmıştır:

- a) Hava, toprak veya suya bir miktar malzeme veya iyonlaştırıcı radyasyonun boşaltımı, emisyonu veya sokulması;
- b) Tehlikeli atıkların toplanması, taşınması, geri kazanılması veya imhası;
- c) Fark edilebilir miktarlarda atık sevkiyatı;
- d) Tehlikeli bir faaliyetin gerçekleştirildiği bir tesisin işletilmesi veya tehlikeli maddelerin veya müstahzarların depolandığı veya kullanıldığı bir yerin işletilmesi;
- e) Nükleer malzemelerin veya diğer tehlikeli radyoaktif maddelerin üretimi, işlenmesi, kullanımı, elinde bulundurulması, depolanması, taşınması, ithalatı, ihracatı veya imhası;
- f) Korunan yabani hayvan veya bitki türlerinin öldürülmesi, yok edilmesi, bulundurulması veya alınması;
- g) Korunan yabani hayvan veya bitki türlerinin ticareti;
- h) Korunan bir alandaki bir habitatın önemli ölçüde bozulmasına neden olan herhangi bir davranış; ve
- i) Ozon tabakasını incelten maddelerin üretimi, ithalatı, ihracatı, piyasaya sürülmesi veya kullanımı.⁵⁴⁷

Direktife göre (a), (b), (d) ve (e) bentleri altındaki davranış türleri, "herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da hava, toprak veya su

⁵⁴⁵ Faure, The Development Of Environmental Criminal Law, 2017, 144.

⁵⁴⁶ Okuyucu Ergün, *a.g.m.*, 2021, 913.

⁵⁴⁷ 2008/99/CE Sayılı Direktif, md.3.

kalitesine, hayvanlara veya bitkilere önemli ölçüde zarar vermesine veya zarar vermesinin muhtemel olmasına neden olduğu durumlarda” cezalandırılır. (f) ve (g) bentleri altındaki davranış türleri “bu tür örneklerin ihmal edilebilir miktarda olduğu ve türün korunma durumu üzerinde ihmal edilebilir etkiye sahip olduğu durumlar hariç olmak üzere” cezalandırılır. (c) ve (i) bentleri altındaki davranış türlerinin suç sayılması için çevreye veya insanlara herhangi bir etkisinin bulunması aranmamıştır.

Direktife göre üye Devletler, dokuz bentte belirtilen davranışların “hukuka aykırı” ve “kasıtlı olarak veya en azından ciddi bir ihmal ile” işlendiği durumlarda bir suç teşkil etmesini sağlamakla yükümlü kılınmıştır.⁵⁴⁸ Direktifin 2. maddesinde tanımlandığı üzere “Hukuka aykırılık” ilgili davranışın ya Direktifin eklerinde listelenen AB mevzuatına ya da bir Üye Devletin yasasına, idari bir düzenlemesine veya o mevzuatı uygulayan bir Üye Devletin yetkili makamının aldığı bir karara aykırı olmayı ifade eder.⁵⁴⁹ Direktifin ekinde yer alan Ek A'da, kirletici maddelerin emisyonu, atık bertarafı, tehlikeli maddeler, yabani kuşların korunması, hava kirliliği, atık su arıtma, suların korunması, doğal habitatların ve yabani faunanın ve floranın korunması, atık depolama alanları, ozon tabakasını incelten maddeler ve atık taşımaları gibi alanları kapsayan direktif ve tüzükler listelenmiştir. Ek B'de ise, Euratom Anlaşması uyarınca kabul edilen mevzuat listelenmiştir. “Hukuka aykırılık” koşulu muğlak olması, belirsizliğe yol açması ve idari bağımlılığı sebebiyle eleştirilmiştir.⁵⁵⁰ “Ciddi ihmal” kavramının da Direktifte tanımlanmamasının hukuki belirlilik ilkesine aykırı olduğu belirtilmiştir.⁵⁵¹

Direktifte kullanılan “önemli zarar”, “ihmal edilebilir miktar”, “ihmal edilebilir etki” ve “tehlikeli maddeler” gibi birçok terim daha detaylı olarak tanımlanmamıştır. Bunların değerlendirmesi, her devletin kendi gelenekleri ve hukuk sistemi ışığında yorumlamasına bırakılmıştır.⁵⁵² Bu durumun yerelde farklı yorumlamalar ve uygulamalar riskini beraberinde getirdiği daha sonraki süreçte çok iyi anlaşılmıştır.

Direktifin 5. maddesi çevre suçlarının “etkili, orantılı ve caydırıcı cezalarla” cezalandırılmasının gerektiğini belirtir.⁵⁵³ Üye devletler, ihlallere ilişkin olarak ulusal

⁵⁴⁸ 2008/99/CE Sayılı Direktif, md.3.

⁵⁴⁹ 2008/99/CE Sayılı Direktif, md.2(a).

⁵⁵⁰ Okuyucu Ergün, *a.g.m.*, 2021, 913.

⁵⁵¹ Klimek, *a.g.m.*, 2023, 69.

⁵⁵² Klimek, *a.g.m.*, 2023, 70.

⁵⁵³ 2008/99/CE Sayılı Direktif, md.5.

mevzuatlarındaki cezai yaptırımların uygulanmasını sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Bununla birlikte Üye devletlerin iç hukukuna aktarmaları gereken ceza tür ve miktarları belirtilmemiştir. Bunun nedeni, Avrupa Adalet Divanı'nın 2007 tarihli bir kararında, topluluk yasama organının, ciddi çevresel suçlarla mücadelede etkili, orantılı ve caydırıcı cezaları üye devletlerden talep edebileceğini ancak uygulanacak ceza türünün ve düzeyinin belirlenmesinin topluluğun yetki alanına girmeyeceğini belirtmesidir.⁵⁵⁴ Üye devletlerin 4. madde doğrultusunda teşvik ve yardım etmeyi de cezalandırması gerekir.⁵⁵⁵

Direktifin 6. maddesinde tüzel kişilerin sorumluluğu düzenlenmiştir. Buna göre çevre suçlarının tüzel kişinin yararına, tüzel kişinin içinde önemli bir pozisyona sahip olan herhangi bir kişi tarafından işlendiği durumlarda tüzel kişilerin sorumlu tutulabilmesinin sağlanması gerekir.⁵⁵⁶ Bu kişi, tüzel kişinin bir organının bir parçası olarak veya bireysel olarak hareket edebilir. Ayrıca, denetim veya kontrol eksikliğinin, tüzel kişinin otoritesi altındaki bir kişi tarafından, tüzel kişinin yararına bir çevre suçunun işlenmesini mümkün kıldığı durumlarda tüzel kişilerin sorumlu tutulabileceğinin düzenlenmesi gerekir. "Tüzel kişi", Direktifin 2 (d) maddesinde "geçerli ulusal hukuk uyarınca böyle bir statüye sahip herhangi bir hukuki varlık" olarak tanımlanır; ancak devlet veya devlet yetkisini kullanan kamu kurumları ile uluslararası kamu kuruluşları bu tanımın dışında tutulmuştur.⁵⁵⁷ Bu tür bir dışlama, öğretide eleştirilmiştir.⁵⁵⁸

Direktif 26 Aralık 2008'de yürürlüğe girmiştir ve Üye Devletlere hükümleri iç hukuklarına aktarmak için 2 yıllık süre verilmiştir. Avrupa Komisyonunun 2020 yılında yaptığı değerlendirmede ise Direktifin hedeflerinin tam olarak karşılanmadığı ve Üye Devletler arasında önemli yaklaşım farklılıklarının devam ettiği belirtilmiştir. Bu farklılıklardan ilkinin üye devletlerin Direktifi iç hukuklarına aktarma yaklaşımları

⁵⁵⁴ AB Adalet Divanı Kararı, AB Komisyonu/AB Konseyi, K.T. 23.10.2007. Karar için bkz: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=CF34569E416AD4087DD3F60E891F2B82?text=&docid=70715&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1396393> ; Bu hususta ayrıca Milieu Ltd. tarafından hazırlanan 2013 tarihli "Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına İlişkin 2008/99/EC sayılı Direktifin Üye Devletler Tarafından Uygulanmasına İlişkin Değerlendirme Çalışması" için bkz: [file:///C:/Users/90537/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/IE/SWH3SSSP/milieu_implementation_report_2013\[1\].pdf](file:///C:/Users/90537/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/IE/SWH3SSSP/milieu_implementation_report_2013[1].pdf)

⁵⁵⁵ 2008/99/CE Sayılı Direktif, md.4.

⁵⁵⁶ 2008/99/CE Sayılı Direktif, md.6.

⁵⁵⁷ 2008/99/CE Sayılı Direktif, md.2(d).

⁵⁵⁸ Okuyucu Ergün, *a.g.e.*, 2021, 918.

ile ilgili olduğu, bazı üyelerin direktifi Ceza Yasası aracılığıyla, bazı üyelerin çevre mevzuatı aracılığıyla bazılarının da özel bir yasayla çıkararak aktardığı görülmüştür.⁵⁵⁹ Komisyonun değerlendirmesi ayrıca üye devletlerin direktifte belirtilen birkaç yasal terimi farklı yorumladığını ve ilgili suçların kapsamını değiştirdiğini ortaya koymaktadır.⁵⁶⁰ Son olarak, cezai yaptırımların üye devletler arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiği ve üye devletlerin ulusal hukuk geleneklerine, ekonomik duruma ve/veya gelir düzeyine göre belirlediği görülmüştür.⁵⁶¹ Örneğin para cezaları açısından, Direktifin 3(a) maddesinde belirtilen çevreye maddelerin veya iyonlaştırıcı radyasyonun boşaltılması, emisyonu veya tanıtılması ile ilgili suçlarda azami seviye Bulgaristan'da 25.000 avro, İrlanda'da 15.000.000 avro olarak belirlenmişken Danimarka'da asgari – azami seviye belirlenmemiştir. Hapis cezaları hususunda ise yine 3(a) suçları için azami ceza Brüksel'de (Belçika) 2 yıl iken, Hollanda ve Malta'da ömür boyu hapis cezası olarak belirlenmiştir.⁵⁶²

Söz edilen yasal düzenleme farklılıkların yanında uygulama konusunda da üye devletler arasında önemli ölçüde farklılık bulunduğu görülmüştür. Geçen sürede başarılı bir şekilde soruşturulan ve cezalandırılan çevre suçları sayısının düşük kaldığı, sınır ötesi iş birliğinin gerçekleşmediği, tüm üye devletlerde ve uygulama zincirinin her düzeyinde (polis, savcılık ve ceza mahkemeleri) önemli uygulama boşluklarının bulunduğu belirtilmiştir.⁵⁶³ Değerlendirmede, çevresel suçların tespiti, soruşturulması ve kovuşturulmasının çevresel suç kanunlarının etkinliği için hayati öneme sahip olduğu vurgulanarak *"tüm Üye Devletlerde ve hukuk uygulama zincirinin tüm seviyelerinde, çevre ceza hukukunun etkili olmasını engelleyen ciddi eksikliklerin bulunduğu"* sonucuna varılmıştır.⁵⁶⁴ Bu bulgular sonucunda, Avrupa Komisyonu 15 Aralık 2021'de 2008 Direktifin yenilenmesi önerisini sunmuştur.⁵⁶⁵

⁵⁵⁹ 2008/99/CE Sayılı Direktife ilişkin Avrupa Komisyonu Değerlendirmesi (2020), 25.; Değerlendirmenin İngilizce metni için bkz: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/swd/2020/0259/COM_SWD\(2020\)0259_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/swd/2020/0259/COM_SWD(2020)0259_EN.pdf)

⁵⁶⁰ Komisyonu Değerlendirmesi, 26.

⁵⁶¹ Komisyonun Değerlendirmesi, 31, 32.

⁵⁶² Komisyonun Değerlendirmesi, 35.

⁵⁶³ Komisyonun Değerlendirmesi, 40 vd.

⁵⁶⁴ Udvarhelyi, a.g.m.,2023, 164.

⁵⁶⁵ 15.12.2021 Tarihli Öneri Metni için bkz: <file:///C:/Users/90537/Downloads/090166e5e9b073.pdf>

2009 tarihli Lizbon Antlaşması, AB'nin ceza hukuku yasama yetkilerini güçlendirmiş ve Avrupa Adalet Divanı'nın yukarıda belirtilen kararlarında geliştirilen prensipleri temel kaynak olarak belirlemiştir. 2021 tarihli öneri de bu yasal yetkiye dayanarak hazırlanmıştır.⁵⁶⁶ Önerinin hukuki dayanağı, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 83(2) maddesidir. Bu madde, AB'nin, etkin uygulama için gerekliyse, AB politika alanlarında suç tanımları ve cezaları konusunda minimum kurallar belirleme yetkisini belirler ve şu şekildedir:

*"Eğer üye devletlerin ceza hukuku ve düzenlemelerinin yakınlaştırılması, uygulamanın etkinliğini sağlamak için birlik politikasının, uyumlaştırma önlemlerine tabi bir alanda gerekli ise, direktifler, ilgili alandaki suç tanımları ve cezaları ile ilgili minimum kurallar belirleyebilir. Bu tür direktifler, 76. maddeye halel getirmeksizin, söz konusu uyumlaştırma tedbirlerinin kabul edilmesinde izlenen aynı olağan veya özel yasama usulüyle kabul edilecektir."*⁵⁶⁷

Öneri ile üye devletlerde çevre suçlarına ilişkin soruşturması ve kovuşturmaların etkinliğinin artırılması için altı hedef belirlenmiştir: çevre suçlarının tanımlarında çok fazla yorum alanı bırakan terimleri netleştirmek; yeni çevre suçu sektörlerini kapsamına alarak direktifi güncellemek; çevre suçu için yaptırım türlerini ve seviyelerini tanımlayarak daha etkili, caydırıcı ve orantılı yaptırımlar sağlamak; sınır ötesi soruşturma ve kovuşturmayı teşvik etmek; tüm üye devletlerde ortak standartlara göre daha iyi veri toplama ve yayma yoluyla çevre suçlarına ilişkin bilgilendirilmiş karar almayı iyileştirmek; ulusal uygulama zincirlerinin etkinliğini artırmak.⁵⁶⁸

3.5.6. 2024/1203 Sayılı “Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin 2008/99/EC ve 200/123/EC sayılı Direktifleri değiştiren” Direktif (Yeni Direktif)

3.5.6.1. Genel açıklamalar

2008 tarihli Direktifin amaçladığı hedeflere tam olarak ulaşamadığı yönündeki bahsi geçen bulgular ve değerlendirmeler sonucunda 11 Nisan 2024'te kabul edilen Yeni Direktif, 20 Mayıs 2024'te yürürlüğe girmiştir. Üye Devletlerin Direktifteki

⁵⁶⁶ Udvarhelyi, a.g.m.,2023, 166.

⁵⁶⁷ 2021 tarihli Öneri, 2.

⁵⁶⁸ 2021 tarihli Öneri, 6.

kuralları iç hukuklarına aktarması için iki yıllık süre öngörülmüştür.⁵⁶⁹ Öncelikle Yeni Direktif, 2008 tarihli Direktifin hükümlerini değiştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan pek çok değişiklik yaparak 2008/99 sayılı Direktifin yerini almıştır.⁵⁷⁰

3.5.6.2. Suç türleri

Yukarıda da belirtildiği gibi 2008 Direktifi ekinde yer alan AB çevre mevzuatındaki belirli yükümlülük ihlallerini suç sayıyordu. Yeni Direktif, bu ekli mevzuatı kaldırmıştır. Daha fazla hukuki netlik sağlamak ve Direktifin AB çevre mevzuatının gelişimiyle uyumlu olmasını sağlamak için suç türlerini genişletmiştir.⁵⁷¹

Direktifin 3. Maddesinde sıralanan davranış türlerinin suç olarak kabul edilebilmesi için “hukuka aykırı” olması gerekir. “Hukuka aykırılık” yine aynı maddenin birinci fıkrasında tanımlanmıştır. Buna göre bir davranış, AB'nin kurucu anlaşmalar ile belirlenmiş çevre politikasının amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik AB hukuku düzenlemelerine veya bir üye devletin yasasına, idari düzenlemesine veya bunları uygulayan yetkili makamın aldığı karara aykırı olmayı ifade eder. Söz konusu davranış, üye devletinin yetkili makamı tarafından verilen bir izinle gerçekleştirilse bile, eğer izin hile, rüşvet, tehdit veya zorlama yoluyla alınmışsa ya da izin ilgili esaslı hukuki gerekliliklere açıkça aykırıysa, hukuka aykırı kabul edilir.

3. maddenin 2. fıkrasında sayılan davranışlar hukuka aykırı ve kasıtlı olarak gerçekleştirildiğinde suç olarak düzenlenmelidir. Bu davranışlar şu şekildedir:

(a) Hava, toprak veya suya bir miktar malzeme veya madde, enerji veya iyonlaştırıcı radyasyon boşaltımı, emisyonu veya girişinin; herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden olması.

(b) Çevre korumasını amaçlayan bir yasağa veya diğer bir gerekliliğe aykırı olarak piyasaya sürülen bir ürünün, birkaç kullanıcı tarafından kullanılmasıyla -ki

⁵⁶⁹ Directive (EU) 2024/1203 Of The European Parliament and of The Council of 11 April 2024 on The Protection Of The Environment Through Criminal Law And Replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC;

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401203&qid=1714580513291

⁵⁷⁰ 2024/1203 Sayılı Direktifin Ön sözü, md. 71.

⁵⁷¹ Couvadelli, A.N. (2024), “The revised EU Environmental Crime Directive – what’s new?”; <https://www.gard.no/articles/the-revised-eu-environmental-crime-directive-whats-new/>

kullanıcı sayısı önemli değildir- hava, toprak veya suya bir miktar malzeme veya madde, enerji veya iyonlaştırıcı radyasyon boşaltımı, emisyonu veya girişinin; herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden olması.

(c) Madde metninde belirtilen çeşitli AB yasal düzenlemeleri ile kullanımı yasaklanan maddelerin; kendi başına, karışım halinde veya eşya içinde, eşyalara dahil edilmeleri de dahil olmak üzere, imalatı, piyasaya sürülmesi veya piyasaya sunulması, ihracatı veya kullanımının; herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden olması.

(d) 2017/852 sayılı Tüzükte⁵⁷² belirlenen gerekliliklere uygun olmayarak cıvanın, cıva bileşiklerinin, cıva karışımlarının ve cıva katkılı ürünlerin üretimi, kullanımı, depolanması, ithalatı veya ihracatının; herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden olması.

(e) 2011/92 Sayılı Direktifin⁵⁷³ çeşitli maddeleri ile belirlenen projelerin yürütülmesinin kalkınma izni olmadan gerçekleştirildiği ve havanın veya toprağın kalitesine veya suyun kalitesine veya durumuna ciddi zarar verdiği veya vermesinin muhtemel olduğu veya ekosisteme, hayvanlara veya bitkilere önemli zarar vermesi.

(f) Atıkların toplanması, taşınması veya işlenmesi, bu tür operasyonların denetimi ve imha sahalarının bakım sonrası bakımı, bu tür davranışların aşağıdaki durumlarda satıcı veya komisyoncu olarak gerçekleştirilen eylemler de dahil olmak üzere:

⁵⁷² Regulation (Eu) 2017/852 Of The European Parliament and of The Council of 17 May 2017 on mercury, and repealing Regulation (EC) No 1102/2008 (Cıvaya ilişkin 17 Mayıs 2017 tarihli 217/852 Sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü).

⁵⁷³ Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of The Council of 13 December 2011 on The Assessment of The Effects Of Certain Public And Private Projects On The Environment (Belirli kamu ve özel projelerin çevre üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine ilişkin 13 Aralık 2011 tarih ve 2011/92/EU sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi ile çeşitli projeler belirlenmiş ve üye devletlerin, doğası, büyüklüğü veya konumu nedeniyle çevre üzerinde önemli etkilere sahip olması muhtemel olan bu projelerin etkileri açısından değerlendirilmesi için çeşitli tedbirler öngörülmüştür.)

i.AB mevzuatında tehlikeli atık olarak nitelenenlerden ihmal edilemeyecek miktarda olması, ya da;

ii. (i) bendinde belirtilenlerin dışındaki atıkların herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden olması.

(g) AB mevzuatı kapsamında atık sevkiyatı.

(h) İlgili AB mevzuatına uygun olmayarak gemilerin geri dönüşümü.

(i) 2005/35/EC sayılı Direktif anlamında kirletici maddelerin, denize gemi kaynaklı deşarjı, söz konusu gemi kaynaklı deşarjın Direktifte belirlenen istisnalara ilişkin koşulları karşılaması durumu hariç suyun kalitesinde bozulmaya veya deniz ortamına zarar vermesi veya vermesinin muhtemel olması.

(j) Tehlikeli bir faaliyetin gerçekleştirildiği bir tesisin işletilmesi veya tehlikeli maddelerin veya müstahzarların depolandığı veya kullanıldığı bir yerin işletilmesi ve bu davranışların herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden olması.

(k) 2013/30/EU sayılı Direktifin⁵⁷⁴ kapsamına giren bir tesisin inşası, işletilmesi veya sökülmesinin herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden olması.

(l) Radyoaktif malzeme veya radyoaktif maddelerin üretimi, işletilmesi, işlenmesi, elleçlenmesi, kullanımı, tutulması, depolanması, taşınması, ithalatı, ihracatı veya imhasının herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel olmasına neden

⁵⁷⁴ Directive 2013/30/EU of the European Parliament And Of The Council Of 12 June 2013 On Safety Of Offshore Oil and Gas Operations and Amending Directive 2004/35/EC (Açık deniz petrol ve gaz operasyonlarının güvenliğine ilişkin 12 Haziran 2013 tarih ve 2013/30/EU sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi)

olması.

(m) Yüzey suyunun veya yeraltı suyunun çıkarılmasının yüzey suyu kütlelerinin ekolojik durumuna veya ekolojik potansiyeline veya yeraltı suyu kütlelerinin niceliksel durumuna önemli ölçüde zarar verdiği veya vermesinin muhtemel olması.

(n) İlgili AB mevzuatı ile belirlenmiş olan yabancı fauna veya flora türlerinin bir örneğinin veya örneklerinin öldürülmesi, imha edilmesi, ele geçirilmesi, bulundurulması, satışı veya satışa sunulması; bu tür bir davranışın bu tür örneklerin ihmal edilebilir bir miktarıyla ilgili olduğu durumlar hariç olmak üzere.

(o) İlgili AB mevzuatı ile belirlenmiş yabancı fauna veya flora türlerinin bir örneğinin veya örneklerinin veya bunların parçaları veya türevlerinin ticareti ve bir örnek veya örneklerin ithalatı; bu tür bir davranışın bu tür örneklerin ihmal edilebilir bir miktarıyla ilgili olduğu durumlar hariç olmak üzere.

(p) 2023/1115 sayılı Tüzüğün⁵⁷⁵ 3. maddesinde belirtilen yasağı⁵⁷⁶ ihlal ederek ilgili malların veya ilgili ürünlerin Birlik pazarına sürülmesi veya sunulması veya Birlik pazarından ihraç edilmesi; söz konusu davranışın ihmal edilebilir bir miktarla ilgili olması durumu hariç olmak üzere.

(q) Korunan bir alandaki habitatın veya korunan bir alandaki belirli hayvan türlerinin önemli derece bozulmasına neden olan bir davranış.

(r) AB mevzuatı ile belirlenen istilacı yabancı türlerin Birlik topraklarına getirilmesi, piyasaya sürülmesi, bulundurulması, taşınması, kullanılması, takas edilmesi, çoğaltılmasına izin verilmesi veya yetiştirilmesi, çevreye salınması veya yayılması davranışlarının herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi yaralanmasına veya hava, toprak veya su kalitesinin ciddi zarar görmesine veya bir ekosistemin, hayvanların veya bitkilerin ciddi zarar görmesine ya da zarar görmesinin muhtemel

⁵⁷⁵ Regulation (Eu) 2023/1115 Of The European Parliament And Of The Council Of 31 May 2023 On The Making Available On The Union Market And The Export From The Union Of Certain Commodities And Products Associated With Deforestation And Forest Degradation And Repealing Regulation (EU) No 995/2010 (Ormansızlaşma ve orman bozulmasıyla bağlantılı belirli mal ve ürünlerin Birlik pazarında sunulmasına ve AB'den ihracatına ilişkin 31 Mayıs 2023 tarih ve (AB) 2023/1115 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü).

⁵⁷⁶ Söz konusu yasak şu şekildedir: "İlgili mallar ve ürünler, aşağıdaki tüm koşullar sağlanmadıkça piyasaya sürülemez veya sunulamaz veya ihraç edilemez: (a) Ormansızlaşmaya sebep olmayan ürün olmalıdır; (b) Üretildikleri ülkenin ilgili mevzuatına uygun olarak üretilmelidir ve (c) Bir özen beyanı ile belgelenmelidir."

olmasına neden olması.

(s) Ozon tabakasını incelten maddelerin tek başına veya karışım halinde üretimi, piyasaya arzı, ithalatı, ihracatı, kullanımı veya salınımı veya ozon tabakasını incelten maddeler içeren veya ilgili mevzuatlarla belirlenen maddelere dayanan ürün, ekipman ve bunların parçalarının üretimi, piyasaya sürülmesi, ithalatı, ihracatı veya kullanımı.

(t) Florlu sera gazlarının tek başına veya karışım halinde üretimi, piyasaya arzı, ithalatı, ihracatı, kullanımı veya salınımı veya florlu sera gazları içeren veya işleyişi ilgili mevzuatlarda belirtilen gazlara dayanan ürün, ekipman ve bunların parçalarının üretimi, piyasaya sürülmesi, ithalatı, ihracatı veya kullanılması, veya bu tür ürün ve ekipmanların devreye alınması.

Üye Devletler, 2. paragrafta (a) ila (d) bentleri arası, (f) ve (g) bentleri, (i) ila (q) bentleri arası, (r)(ii) bendi ve (s) ile (t) bentlerinde listelenen davranışların, bu davranışın en azından ciddi ihmalle gerçekleştirildiği durumlarda da bir suç teşkil etmesini sağlamakla yükümlüdür.⁵⁷⁷

Belirtildiği gibi 2008/99 Sayılı Direktifin kapsamı genişletilmiştir ve özellikle sınıraşan suçlar söz konusu olduğunda daha fazla eylemin soruşturulmasına ve kovuşturulmasına olanak tanınmaktadır. Ayrıca üye devletler 3(2). madde ile sıralanan davranışlara ek olarak ulusal hukuklarında başkaca suç tipleri de öngörebilir.⁵⁷⁸ Üye Devletler, 3. maddede belirtilen herhangi bir suçun teşvik, yardım ve yataklık yapılmasını ve bu suçların işlenmesine teşebbüs edilmesini suç kapsamına almakla yükümlüdür.⁵⁷⁹

2008 Direktifi, yorumlanmaya açık birçok terim içerdiği için ulusal uygulama kanunlarında yorum farklılıklarına yol açtığı belirtilmişti. Yeni Direktif, AB'deki çevresel suçlara birbirinden farklı yorumların önüne geçmek ve birlikte uyumlu bir çerçeve sağlamak için belirli temel terimlerin anlamını açıklamayı ve rehberlik etmeyi amaçlayarak tanımlara yer vermiştir.

Direktif “önemli zarar” teriminin yorumu ve anlamıyla ilgili rehberlik sağlamaktadır. Meydana gelen veya meydana gelme olasılığı olan zararın önemli olup olmadığının değerlendirilmesinde; etkilenen çevrenin temel durumu, zararın kalıcı,

⁵⁷⁷ Yeni Direktif, md.3(4).

⁵⁷⁸ Yeni Direktif, md. 3(5).

⁵⁷⁹ Yeni Direktif, md. 4.

orta veya kısa vadeli olup olmadığı, zararın derecesi ve zararın tersine çevrilebilirliği unsurlarının bir veya birkaçının bulunup bulunmadığının dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁸⁰

Direktifin 3(2). maddesinde sayılan davranışların hava, toprak veya su kalitesine veya bir ekosisteme, hayvanlara veya bitkilere zarar verebileceği olası durumları değerlendirirken; davranışın çevre veya insan sağlığı için riskli veya tehlikeli kabul edilen bir faaliyetle ilişkili iken izin alınmamış olması ya da alınan izne uyulmamış olması, AB hukukunda veya ulusal hukukta belirlenen düzenleyici eşik, değer veya diğer zorunlu parametrenin aşılmış olması, malzemenin veya maddenin tehlikeli, zararlı veya çevre veya insan sağlığına zararlı olarak sınıflandırılmış olması unsurlarından birinin bulunup bulunmadığı dikkate alınır.⁵⁸¹

Direktifin 3(2) maddesinin (f)(i), (g), (n), (o) ve (p) bentleri için bir miktarın “ihmal edilebilir” veya “ihmal edilemeyecek” olup olmadığını değerlendirirken ilgili durumlarda aşağıdaki unsurlardan biri veya daha fazlasını dikkate alır: ilgili öğelerin sayısını, AB veya ulusal hukukta belirlenen veya 1. paragrafın ikinci cümlesinde (a) ve (b) bentlerinde belirtilen bir birlik veya ulusal hukukta belirlenen bir düzenleme eşiği, değeri veya başka bir zorunlu parametrenin aşılp aşılmadığını, ilgili fauna veya flora türlerinin koruma durumunu , değerlendirilmesi mümkünse çevrenin onarım maliyetini.⁵⁸²

3.5.6.3. “Ekokırım” benzeri davranışları kapsayabilecek olan “Nitelikli Suçlar”

Direktifte listelenen kasıtlı davranışlar, geniş çaplı kirliliğe, çevre üzerinde ciddi etkileri olan endüstriyel kazalara veya büyük ölçekli orman yangınlarına neden olabilir. Bu tür suçlar, büyük ölçekli veya çevresel değeri olan bir ekosistemin ya da korunan bir alan içindeki bir habitatın yok edilmesine veya kalıcı veya uzun süreli olup olmadığına bakılmaksızın yaygın ve önemli zarar görmesine yol açarsa nitelikli suç olarak kabul edilecektir.⁵⁸³ Yine bu davranışlarla ilgili suçlar hava, toprak veya su kalitesinde yaygın, önemli ve kalıcı veya uzun süreli zarara yol açarsa nitelikli suç

⁵⁸⁰ Yeni Direktif, md.3(6).

⁵⁸¹ Yeni Direktif, md. 3(7).

⁵⁸² Yeni Direktif, md. 3(8).

⁵⁸³ Yeni Direktifin Ön sözü, md.21.

olarak kabul edilecektir.⁵⁸⁴

Direktife göre bu nitelikli suçlar, Direktifte tanımlanan diğer suçlardan daha ağır cezalarla cezalandırılmalıdır ve bazı Üye Devletlerin kanunlarında zaten yer alan ve uluslararası platformlarda tartışılan "ekokırım" ile karşılaştırılabilir davranışları kapsayabilir.⁵⁸⁵ Çalışmanın devamında görüleceği üzere örneğin Fransa'da olduğu gibi bazı üye devletlerin ekokırımı bir suç olarak düzenlemiştir. Direktifin ardından diğer Üye Devletler de ekokırım suçunu kanunlarına dahil edeceği beklenmektedir.⁵⁸⁶

3.5.6.4. Cezalar

Yeni Direktif hem tüzel kişiler hem de gerçek kişiler için cezalar öngörür ve üye devletlere "etkili, orantılı ve caydırıcı cezai yaptırımlar" sağlama yükümlülüğü getirir. Direktifin ön sözünde 2008/99 sayılı Direktif ve Birlik çevre sektör yasası kapsamındaki ceza kurallarının, çevrenin korunmasına ilişkin Birlik kanunlarına uyumu sağlamak için yeterli olmadığı; uyumun, suçların ağırlığına uygun olan ve idari yaptırımlardan daha fazla sosyal onay ifade edebilen etkili, orantılı ve caydırıcı cezai yaptırımların mevcut olmasıyla güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca çevreye zarar veren yasadışı davranışları önlemek ve caydırmak için ceza ve idare hukuku arasındaki tamamlayıcılığın çok önemli olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁷

Bu doğrultuda direktifte gerçek kişiler için 3(2). maddesinde yer alan kasıtlı suçların büyük bir kısmı için, bu suçun işlenmesi herhangi bir kişinin ölümüne neden olursa en az 10 yıl hapis cezası; 3(3) maddesinde belirtilen nitelikli suçlar için en az sekiz yıl hapis cezası öngörülmüştür. Ölümle sonuçlanan ciddi ihmal sonucu işlenen çoğu suçlar için en az 5 yıl ve ölüme neden olmayan kasıtlı işlenen çoğu suç için en az 3 yıl ceza öngörülmüştür.⁵⁸⁸

Tüzel kişilere, uygulanacak para cezalarının miktarı, ilgili tüzel kişinin davranışının ciddiyeti ile bireysel, mali ve diğer durumlarına orantılı olmalıdır.

⁵⁸⁴ Yeni Direktif, md. 3(3).; Schwarz B., Humphrey, K., Dürr, A., Reichert, J. (2 May 2024), "EU Enhances Protection of the Environment Through Criminal Law", <https://www.gibsondunn.com/eu-enhances-protection-of-the-environment-through-criminal-law/>

⁵⁸⁵ Yeni Direktifin Ön sözü. md. 21.

⁵⁸⁶ Kemp, R., Milne, J. (2024) "Protection of the Environment through Criminal Law – New Directive on Environmental Crime", <https://www.algoodbody.com/insights-publications/protection-of-the-environment-through-criminal-law-new-eu-directive-on-environmental-crime>

⁵⁸⁷ Couvadelli, A.N. (2024), "The revised EU Environmental Crime Directive – what's new?"; <https://www.gard.no/articles/the-revised-eu-environmental-crime-directive-whats-new/>

⁵⁸⁸ Yeni Direktif, md. 5(2).

Direktifin 3(2). maddesinde yer alan davranışları bakımından Tüzel kişinin yıllık küresel cirosunun %3'ü ile 5 %'i arasında para cezası veya sabit 24 milyon ile 40 milyon Euro arasında para cezası uygulanabilir.⁵⁸⁹ Üye Devletlere, cezaları cirosun bir yüzdesi olarak mı yoksa sabit bir para miktarı olarak mı belirleyecekleri konusunda seçim yapma hakkı tanınmıştır. Yıllık küresel ciroyu belirlemek için suçun işlendiği iş yılından önceki yıla ya da cezanın uygulanmasına karar verildiği yıldan önceki yıla bakılır. Ayrıca üye devletler 3(3). maddesinde belirtilen nitelikli hallerin işlenmesi halinde bunlarda daha ağır cezalar öngörmekle yükümlüdür.⁵⁹⁰

Üye Devletler ayrıca çevreye zarar verilmesi durumunda çevrenin yeniden tesis edilmesi, onarılması veya tazminat ödenmesi gibi ek önlemlerin alınmasını sağlamak zorundadır. Ayrıca kamu fonlarına erişimden menetme, izinleri iptal etme, belirli durumlarda bazı pozisyonları tutmaktan menetme, tasfiye etme gibi önlemlerin alınması öngörülmüştür.⁵⁹¹

3.5.6.5. Diğer önemli yenilikler

Avrupa Komisyonu'na ayrıca Yeni Direktif kapsamındaki suçların düzenli olarak gözden geçirilmesi ve gerektiğinde değiştirilmesi yetkisi verilmiştir. Bu, Direktifin, çevreye ilişkin değişiklikler karşısında etkin olabilmesinin ve yeni ortaya çıkan çevre suçlarını kapsayabilmesi gerektiğinin farkındalığı ile ilgilidir.

Yeni Direktif, üye devletler ile EUROJUST (*European Union Agency for Criminal Justice Cooperation*), EUROPOL (*European Union Agency for Law Enforcement Cooperation*), Avrupa Kamu Savcılığı Ofisi (*European Public Prosecutor's Office-EPPO*) ve Komisyon gibi çeşitli Avrupa kurumları ve ajansları arasında artırılmış iş birliği sağlar. Sınır ötesi iş birliğini teşvik etmesi amaçlanan yargı yetkisinin kurulmasıyla ilgili kuralları da içermektedir.⁵⁹² Üye Devletler, Yeni Direktif kapsamındaki suçların soruşturulmasında, kovuşturulmasında ve yargılanmasında yer alan ulusal otoritelerin yeterli kaynaklara sahip olduğunu ve uygulama zincirinde yer alan tüm taraflara özel ve düzenli eğitim sağlandığını garanti etmek zorundadır.⁵⁹³ Üye Devletler ayrıca çevre suçlarıyla mücadele etmeye yönelik ulusal stratejiler

⁵⁸⁹ Yeni Direktif, md. 7(3)(a) ve (b).

⁵⁹⁰ Yeni Direktif, md. 7(4).

⁵⁹¹ Yeni Direktif, md. 5(3) ve 7(2).

⁵⁹² Yeni Direktif, md.20.

⁵⁹³ Yeni Direktif, md.18.

oluşturmak ve yayınlamakla yükümlüdür. Yeni Direktif ayrıca kapsamındaki suçların gelirlerinin takip edilmesi, dondurulması ve el konulması için gerekli önlemlerin alınmasını da zorunlu kılar.⁵⁹⁴ Bunlara ek olarak bazı Avrupa Parlamentosu üyeleri, 2021 yılı haziran ayında faaliyete başlayan EPPO yetki alanını çevre suçlarını kapsayacak şekilde genişletmeyi savunmaktadır. AB'nin çevre suçlarını araştırma ve kovuşturma yeteneğinin, AB düzeyinde giderek daha katı bir yeşil gündemin benimsenmesiyle giderek daha önemli hale geleceğini iddia etmektedir, ancak Direktifte buna ilişkin bir hüküm yer almamaktadır.⁵⁹⁵

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda Direktifin etkinliği, yeni kuralların çeşitli üye devletlerde yürürlüğe girmesi ve kapsamındaki çevre suçların uygulanmasına başlanmasıyla birlikte değerlendirilebilecektir.

3.6. Uluslararası Ceza Hukuku Düzeyinde Çevreye Zarar Veren Eylemlerin Yargılanması ve Ekokırım Suçu Tartışmaları

1970'li yıllardan bu yana çevreyi korumak için gerçekleştirilen konferanslar, bildiriler ve çok taraflı anlaşmalardan bahsedilmiştir. Bu gelişmelerin hemen hepsi devletlerin sorumluluklarını düzenlemektedir. Bununla birlikte özellikle II. Dünya Savaşından sonra uluslararası hukukta bireyin ceza sorumluluğuna ilişkin pek çok gelişme yaşanmıştır. Buna paralel olarak bireylerin çevreye verilen zararlı eylemlerinden dolayı uluslararası hukukta sorumlu olması yönündeki talebin artmasıyla bazı gelişmeler yaşanmıştır.

Baştan belirtilmesi gereken husus bireylerin uluslararası hukuk kapsamında ceza sorumluluğunu düzenleyen hükümlerin barış zamanındaki fiilleri kapsamadığıdır. Çevre konusunda doğrudan bireylere yönelik hükümler içeren ilk uluslararası anlaşma 10 Haziran 1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunmasına İlişkin Protokol kısaca I. Protokoldür.⁵⁹⁶ 2002 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulana dek sözleşmeden doğan ihlalleri

⁵⁹⁴ Yeni Direktif, md.10.

⁵⁹⁵ Official website of the European Union. (2024). "Environmental Crime Directive"; Bkz: https://environment.ec.europa.eu/law-and-governance/environmental-compliance-assurance/environmental-crime-directive_en#:~:text=The%20new%20Environmental%20Crime%20Directive,the%202008%20Environmental%20Crime%20Directive

⁵⁹⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. Protokol metni için bkz: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf

yargılayacak daimî bir mahkeme olmamıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesini (*International Criminal Court-ICC*) kuran 1998 tarihli Roma Sözleşmesi (*The Rome Statute*)⁵⁹⁷ ise çevre konusunda bireylerin doğrudan sorumluluğunu öngören ikinci uluslararası anlaşmadır.

Bu bölümde ilk olarak Cenevre Sözleşmeleri I. Protokolüne değinilecek akabinde Roma Statüsü'nde çevreyi korumaya ilişkin doğrudan ve dolaylı hükümler incelenerek çevreye zarar veren eylemler bakımından Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisi ve hangi şartlarda kullanılabileceği araştırılacaktır.

Akabinde barış zamanında uluslararası hukuk yoluyla çevrenin korunması önerilerine değinilecektir. Birçok hukukçu ve aktivist en iyi yolun çevresel zararları uluslararası ceza hukuku aracılığıyla kovuşturmak olduğu ve bir eylemi suç saymanın bir damgalama yaratacağı ve tekrarlanmasını önleyeceğini savunmuştur. Bu doğrultuda uzun yıllardır devam eden “ekokırım” suçu tartışmalarına değinilecektir.

3.6.1. Cenevre Sözleşmeleri I. Protokol Kapsamında Çevreye Zarar Veren Eylemler

Silahlı çatışmalar sırasında çevrenin de doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bu çatışmanın kurbanı olduğu birçok kez tecrübe edilmiştir.⁵⁹⁸ Silahlı çatışmaların çevre üzerindeki etkisi çevrenin doğrudan düşmanca amaçlarla bir savaş aracı olarak kullanılmasıyla çevrenin zarar görmesi ya da savaş sırasında kullanılan silahların çevreye zarar vermesi şeklinde olabilir.⁵⁹⁹ Örneğin ABD'nin 1962 ile 1971 yılları arasında Vietnam'da kullandığı portakal gazı, çok yüksek oranlarda ormanın yok olmasına ve bu gaza maruz kalan insanların çok çeşitli ve ciddi sağlık problemleri yaşamasına ve birçok hayvanın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

Uluslararası hukukta çeşitli silahların kullanımı ve çevrenin düşmanca amaçlarla değiştirilmesi tekniklerine karşı 1977 yılında iki sözleşme imzalanmıştır. Bunlar Askeri ya da Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin

⁵⁹⁷ The Rome Statute of the International Criminal Court, adopted at a diplomatic conference in [Rome, Italy](https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rome-Statute.pdf) on 17 July 1998, entered into force on 1 July 2002. Statünün orijinal metni için bkz: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rome-Statute.pdf> ; Türkçe Çevirisi için bkz: <https://ihddiyarbakir.org/Content/uploads/62772829-b06e-4252-b92b-66dd792c52ed.pdf>

⁵⁹⁸ Küçük, M. (2023), Uluslararası Hukukta Bireylerin Çevreye Verdikleri Zararlardan Yargılanması, 11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler, 427 - 455, 436.

⁵⁹⁹ Pazarcı, H. (1992), “Uluslararası Hukukta Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(01), 103-114, 104.

Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (*Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques-ENMOD*)⁶⁰⁰ ve 1949 Cenevre Sözleşmelerine eklenen 1977 tarihli I sayılı Ek Protokol'dür. ENMOD sözleşmesi yalnızca devletlere yönelik yükümlülük getirir; I. Protokol ise bu alanda bireylere yönelik hükümler getiren ilk düzenlemedir.⁶⁰¹ Öncelikle ENMOD Sözleşmesinden bahsetmek gerekir.

ENMOD ile taraf devletler, başka bir taraf devlete karşı yıkım, zarar veya yaralanma aracı olarak geniş çapta, uzun vadeli veya ağır etkileri olan çevre değiştirme tekniklerinin askeri veya diğer düşmanca kullanmamayı taahhüt ederler.⁶⁰² Çevrenin değiştirilmesi teknikleri ise doğal süreçlerin kasıtlı olarak manipülasyonu yoluyla, dünyanın dinamiklerini, bileşimini veya yapısını, fauna ve florasını, litosferini, hidrosferini ve atmosferini veya uzayı değiştirme tekniği olarak tanımlanmıştır.⁶⁰³ “Geniş çapta, uzun vadeli ve ağır” etkiler sözleşme kapsamında netleştirilmemiştir.⁶⁰⁴ Sözleşmenin bu belirsizlikler nedeniyle uygulanamaz olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁰⁵ Bu kıstaslar ENMOD kapsamında kümülatif değildir. Bu terimlere taraf devletlerin ulaştığı bir karşılıklı anlayış beyanı ile anlam verilmiştir. Geniş çapta terimi, zararın hissedildiği coğrafi alanı gösterir, uygulanan tekniğin birkaç yüz kilometrekarede etkisini göstermiş olması anlamına gelir. Uzun vadeli olma, aylara uzanan bir dönem veya yaklaşık olarak bir mevsim anlamına gelir. Ağır etki ise insan yaşamı, doğal ve ekonomik kaynak veya diğer başka mal varlığına ciddi ya da önemli bir engel veya

⁶⁰⁰ Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques -ENMOD, 5 October 1978. Sözleşme metni için bkz: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf

⁶⁰¹ Küçük, a.g.m., 2023, 436.

⁶⁰² ENMOD, md. I (1).

⁶⁰³ ENMOD, md. II.

⁶⁰⁴ Türkiye sözleşmeyi 18.05.1977 tarihinde “Türkiye Hükümetinin görüşüne göre, Sözleşmede yer alan 'geniş çapta', 'uzun süreli' ve 'şiddetli etkiler' terimlerinin açıkça tanımlanması gerekmektedir. Bu açıklama yapılmadığı sürece, Türkiye Hükümeti söz konusu terimleri kendisi yorumlamak zorunda kalacaktır ve bu nedenle gerekli olduğunda bu hakkını saklı tutar. Ayrıca, Türkiye Hükümeti, 'askeri veya diğer düşmanca amaçlar' ile 'barışçıl amaçlar' arasındaki farkın daha açık bir şekilde tanımlanması gerektiğine inanmakta olup, bu sayede öznal değerlendirmelerin önüne geçilmelidir.” Şeklindeki yorumlayıcı beyan ile imzalamıştır. Bkz: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtidsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en

⁶⁰⁵ Morris, V. (1993). “Protection of the Environment in Wartime: The United Nations General Assembly Considers the Need for a New Convention”, *The International Lawyer*, 27(3), 775–782,777.

zararı vermek anlamına gelir.⁶⁰⁶ Bu kıstaslar daha sonraki sözleşmelerde de aynen bu şekilde yer almıştır.⁶⁰⁷

10 Haziran 1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunmasına İlişkin Protokol kısaca I. Protokolün 35. Maddesinin ilk iki fıkrasında herhangi bir silahlı çatışmada, çatışmanın taraflarının savaş yöntemleri veya savaş araçlarını seçme hakkının sınırsız olmadığı ve gereğinden ağır yaralanmaya veya gereksiz acı çekilmesine yol açar nitelikte savaş yöntemlerinin kullanılmasının yasak olduğu düzenlenmiştir. Protokolün 35(3) maddesi ise şu şekildedir: *“Doğal çevreye, geniş çapta, uzun vadeli ve ağır zarar vermesi amaçlanan ya da vereceği tahmin edilen savaş yöntemlerini veya araçlarını kullanmak yasaktır.”*

Protokolün silahlı çatışmalarda doğrudan çevrenin korunmasına yönelik olarak içerdiği ikinci hüküm ise 55. maddedir.⁶⁰⁸ Doğal çevrenin korunması başlıklı 55. madde ise şu şekildedir: *“(1) Savaşta, doğal çevrenin geniş çapta, uzun vadeli ve ağır hasara karşı korunmasına özen gösterilecektir. Bu koruma, doğal çevrede böyle bir hasara neden olabilecek ve dolayısıyla nüfusun sağlığını veya hayatta kalmasını tehlikeye atabilecek savaş yöntemlerinin veya araçlarının kullanımının yasaklanmasını içerir. (2) Misilleme yoluyla doğal çevreye yapılan saldırılar yasaktır.”*

Bu iki maddenin çevreyi farklı bakış açılarıyla ele aldığı görülmektedir. 55. madde çevreye verilecek zararın nitelikleri bakımından 35(3). maddesinin teyidi olmakla birlikte toplum sağlığı ve varlığını sürdürmesi ile doğal çevrenin korunması arasında kurduğu bağ bakımından farklıdır.⁶⁰⁹ 35(3) ile savaş yöntem ve araçları yasaklanarak savaş esnasında çevrenin korunması tek başına bir amaç olarak belirlenmişken, 55. Maddede sivillerin korunması amacı öne çıkmaktadır.⁶¹⁰ Bu bakımdan 35(3) maddesinde çevrenin kendiliğinden bir değer olarak korunduğu

⁶⁰⁶ Greene, A. (2019). The Campaign To Make Ecocide An International Crime: Quixotic Quest Or Moral Imperative? *Fordham Environmental Law Review*, 30(3), 1–48, 5. ; Juda, L. (1978). "Negotiating a Treaty on Environmental Modification Warfare: The Convention on Environmental Warfare and Its Impact upon Arms Control Negotiations", *International Organization*, 34(4), 975-991, 982.

⁶⁰⁷ Küçük, a.g.m., 2023, 436.

⁶⁰⁸ Pazarcı, a.g.m. 1992, 110.; Küçük, a.g.m., 2023, 438.

⁶⁰⁹ Pazarcı, a.g.m. 1992, 110.

⁶¹⁰ Küçük, a.g.m., 2023, 438.

görülürken, 55. Maddede anthropocentric yaklaşımla “çevreye verilen zarar insanlarda acılara neden olur” düşüncesinden hareket edildiği anlaşılmaktadır.

Her iki madde doğal çevreye verilecek zararın “yaygın, uzun vadeli ve ağır” bir zarar olmasını aramaktadır. Bu üç kıstas kümülatiftir. Dolayısıyla sadece belirlenen bu eşiği geçen çevresel zararlar bakımından yasak uygulanacak, buna karşılık, bu üçlü kıstası karşılamayan silah ve yöntemlerin kullanımı hukuken meşru olmaya devam edecektir.⁶¹¹

Protokolün dolaylı olarak çevreyi koruyan hükümleri de vardır. Bunlardan birisi 54(2) maddesidir ve şu şekildedir: “*Sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilmez olan gıda maddeleri, gıda maddeleri üretim alanları, mahsuller, hayvanlar, içme suyu tesisleri ve kaynakları ile sulama işleri gibi nesnelere, sivil nüfusun veya düşman tarafının bu nesneleri besin değeri açısından kullanmasını engellemek amacıyla, aç bırakmak, yerinden etmek veya herhangi başka bir sebeple saldırmak, yok etmek, kaldırmak veya kullanılamaz hale getirmek yasaktır.*” Diğeri ise 56(1) maddesidir ve şu şekildedir: “*Tehlikeli güçler içeren yapılar veya tesisler, yani barajlar, bentler ve nükleer elektrik santralleri, bu nesneler askeri hedefler olsa bile, tehlikeli güçlerin salınmasına ve dolayısıyla sivil nüfus arasında ciddi kayıplara neden olabilecek saldırılara hedef yapılmamalıdır. Bu tür yapıların veya tesislerin içinde veya yakınında bulunan diğer askeri hedefler, bu yapılardan veya tesislerden tehlikeli güçlerin salınmasına ve dolayısıyla sivil nüfus arasında ciddi kayıplara neden olabilecek saldırılara hedef yapılmamalıdır.*” Bu iki hükümle de asıl amaç sivil halkın korunması olup dolaylı olarak çevrenin de korunması sağlanmış olacaktır.

3.6.2. Roma Statüsü’nde Çevreye Zarar Veren Eylemler

Roma Statüsü 1998 yılında Roma’da imzaya açılmıştır ve Statü ile 2002 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur. Roma Statüsü, barış zamanında insanların ve tüm canlı ve cansız varlıkların yaşam hakkını ihlal eden faaliyetlerle ilgili bir düzenleme içermemektedir. Esasen Roma Statüsü, birçok yasal ve jeopolitik faktörün sonucu olarak kurulmuştur; Mahkemenin yetki alanına dahil edilen suçlar uzun süren çalışmalar sonucunda kabul edilmiştir. Bu süreçte doğrudan çevreye karşı

⁶¹¹ Hulme, K. (2004). *Interpreting the Legal Threshold*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 71 vd.

suçların düzenleyen bir bölümün bulunması için pek çok girişimde bulunulmuşsa da nihayetinde Statü’de böyle bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

1948’de BM Genel Kurulu II. Dünya Savaşı sonrasındaki yargılamalarla başa çıkmak için kalıcı bir uluslararası mahkemeye ihtiyaç duyulduğundan hareketle çalışmalara başlamış ve BM Uluslararası Hukuk Komisyonunu oluşturmuştur. Komisyon 1984-1986 yıllarında yaptığı çalışmalarda “çevrede çok ciddi zarara neden olan eylemlerin” de statüye dahil edilmesini teklif etmiştir, ancak bu üyelere kabul görmemiştir.⁶¹² Üyeler, çevre suçunun kasıtlı bir suç olup olmayacağını tartışmış; bazı ülkeler “kasıtlı” işlenmesinin aranmasını fazla sınırlayıcı bulmuştur. Nihayetinde teklif üzerinde uzlaşılammıştır.⁶¹³

1991 yılında Komisyon, İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı Suçlar Taslak Kanunu’nu hazırlamış ve Kanunun 26. maddesinde “Çevreye Kasıtlı ve Ciddi Zarar Verilmesi” başlıklı suçu da içeren 12 ayrı suç tipini düzenlemiştir. 26. maddede “*kasıtlı olarak doğal çevreye geniş çapta, uzun vadeli ve şiddetli zarar veren veya zarar verilmesini emreden bir bireyin, mahkumiyetle cezalandırılacağı*” hükmü yer almıştır. Buna karşılık 1996 tarihli Genel Kurul oy kullandığında 26. madde taslaktan tamamen çıkarılmıştır.⁶¹⁴

Mevcut durumda çevre, savaş suçları hukuku açısından korunan bir alan olarak belirlenmiştir; Statünün geniş çapta, uzun vadeli ve ağır çevresel etkileri doğrudan cezalandırdığı tek hüküm savaş suçları bağlamında 8/2(b)(iv) hükmüdür. Yine Statüde yer alan diğer suç tipleri ile çevresel koruma arasında dolaylı olarak bağlantı kurulabileceği belirtilmektedir.⁶¹⁵

Bu bölümde önce Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisine ilişkin genel açıklamalar yapılacak ve Roma Statüsü’ndeki düzenlemelere değinilecektir.

⁶¹² Dursun Özdemir, G. (2023). ” Ekokırım Suçu ve Bazı Değerlendirmeler”, Terazi Hukuk Dergisi, 203, 74-83, 76.

⁶¹³ Greene, a.g.m.,2019,15.

⁶¹⁴ Summaries of the Work of the International Law Commission. BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun çalışmalarına ulaşmak için bkz: https://legal.un.org/ilc/summaries/7_4.shtml

⁶¹⁵ Güneysu, a.g.e.,2014. 108.

3.6.2.1. Uluslararası Ceza Mahkemesi ve yargı yetkisine ilişkin genel açıklamalar

Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), uluslararası toplumu bir bütün olarak etkileyen en ağır suçlarla ilgili yargılama yapmak üzere Roma Statüsü ile 1 Temmuz 2002’de kurulmuş, daimî bir mahkemedir. Mahkeme, uluslararası suçlulukla mücadele edilmesinde emsal teşkil edecek şekilde adaleti sağlamak, tüm insanlığın vicdanını yaralayan suçların mağdurların zararını gidermek ve gelecek nesilleri benzer suçların etkilerinden kurtaracak şekilde caydırıcılık sağlamak gibi amaçlarla kurulmuştur.⁶¹⁶

Mahkemenin yargı yetkisi, ikincil niteliktedir; devletlerin ulusal yargı yetkisinin tamamlayıcısıdır. Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin yetki alanı dört ana başlık altında incelenmektedir: zaman bakımından (*Ratione Temporis*), kişi bakımından (*Ratione Personae*), yer bakımından (*Ratione Loci*) ve madde bakımından (*Ratione Materiae*).⁶¹⁷

Ratione Temporis yani zaman bakımından yetki açısından, kanunilik ilkesi ve bunun sonucu olarak suç ve cezaların geçmişe yürümemesi esastır.⁶¹⁸ Mahkeme yalnızca Statünün yürürlüğe girdiği 1 Temmuz 2002 tarihinden sonra işlenen suçlar bakımından yetkilidir.⁶¹⁹ Bir devlet Statünün yürürlüğe girmesinden sonra taraf olmuşsa, o devlet bakımından yargılama yetkisi, o devlet daha önceki tarihler için Mahkemeyi yetkilendirdiğine dair beyanda bulunmadıkça, taraf olma tarihinden itibaren geçerli olacaktır.⁶²⁰ Ayrıca Mahkemenin yargı yetkisine giren suçlar hiçbir zaman zamanaşımına uğramayacaktır.⁶²¹ Aslında Statünün yürürlüğe girmesinden evvel gerçekleşen bazı olayların Statünün kapsamına girdiği ancak bunlar zaman bakımından yetki kapsamında olmadığı için yargılama yapılamadığı belirtilmektedir.⁶²² Örneğin ABD’nin 1962 ile 1971 yılları arasında Vietnam’da kullandığı portakal

⁶¹⁶ Başak, C. (2003). Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar, Turhan Kitabevi, Ankara, 53.

⁶¹⁷ Çırak, E., (2022) “Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Yetki Alanı”, *İzmir Ekonomi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 67-95, 74.

⁶¹⁸ Tezcan D., Erdem. M.R., Önok, R.M. (2023). *Uluslararası Ceza Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 7.Baskı, 382.

⁶¹⁹ Kemp, G. (2013) *Climate Change: International Law and Global Governance: Volume I: Legal Responses and Global Responsibility*, 711-740, 718.

⁶²⁰ Roma Statüsü, md.11.

⁶²¹ Roma Statüsü, md.29.

⁶²² Çırak, E. (2023) “Uluslararası Ceza Mahkemesi Çevre Suçlarını Yargılayabilir mi? 2016 Tarihli Başsavcılık Ofisinin Dava Seçimi ve Önceliklendirme Politika Belgesi’nin Mevcut Yargılama

gazının, çok yüksek oranlarda ormanın yok olmasına ve bu gaza maruz kalan insanların çeşitli kas ve kemik hastalıklarına yakalanmasına, pek çok çocuğun çeşitli anomaliler ile doğmasına sebep olmuştur.⁶²³ Körfez Savaşı sırasında Kuveyt'i işgal eden Irak askeri birlikleri, 700'den fazla petrol kuyularını ateşe vermiş ve yaklaşık on ay süren bir yangına ve çevre felaketine yol açmıştır.⁶²⁴

Raitonae Personae yani kişi bakımından yetki açısından, Mahkeme sadece gerçek kişiler üzerinde yargı yetkisine sahiptir⁶²⁵ ve fiilin işlendiği sırada 18 yaşını doldurmamış kişiler üzerinde kullanamaz.⁶²⁶ Bu bakımdan devletler ve özel ya da kamu tüzel kişileri yargı yetkisinin dışındadır. Failin statüsü yani bir resmi görevli, hükümet ya da devlet başkanı olması onun ceza sorumluluğunu etkilemeyecektir.⁶²⁷ Pek çok taraf devletin ulusal hukukunda özellikle devlet başkanları için görev suçlarından dolayı sorumsuzluk öngörülmekteyse de Statüdeki düzenlemelere üstünlük tanındığı için bu sorumsuzluklar Mahkeme bakımından geçersizdir.⁶²⁸

Ratioane Loci yani yer bakımından yetki açısından, Mahkemenin yargı yetkisinin doğabilmesi için fiilin suçlunun uyruğuna bakılmaksızın taraf bir devletin ülkesinde ya da taraf devlete kayıtlı bir deniz ya da hava ulaşım aracı içerisinde işlenmesi gerekir.⁶²⁹ Bununla birlikte taraf olmayan bir devletin ülkesinde, Statüye taraf bir devletin vatandaşı tarafından işlenmiş fiiller için de (saldırı suçu hariç) Mahkemenin yargı yetkisi bulunmaktadır.⁶³⁰ Eğer fiilin işlendiği devlet ya da failin vatandaşlığında bulunduğu devlet, Statüye taraf olmamakla birlikte somut olay bakımından Mahkemenin yargı yetkisini kabul ederse Mahkeme yargılama yapabilecektir.⁶³¹ BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamında hareket eden Güvenlik Konseyi, bir veya birden fazla suçun işlendiği iddiası ile Mahkeme Savcısını harekete

Yetkisine Etkisi", 11.Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali "Herkes İçin Çevre Adaleti-Tebliğler", 209-224,217.

⁶²³ Özen, M. (2006). "Uluslararası İnsan Hakları, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Çevre Güvenliği: Uluslararası Ceza Mahkemesi Bu Alanlardaki Boşluğu Doldurabilir Mi?" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1),289-303, 291.

⁶²⁴ Özen, a.g.m,2006, 291.

⁶²⁵ Roma Statüsü, md.25/1.

⁶²⁶ Roma Statüsü, md.26.

⁶²⁷ Roma Statüsü, md.27/2.

⁶²⁸ Çırak, a.g.e.,2022, 76.

⁶²⁹ Roma Statüsü, md.12/2(a).; Değirmenci, 0./ Mavuş, A. (2016), Uluslararası Ceza Hukukunda Saldırı Suçu, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 102.

⁶³⁰ Roma Statüsü, md.12/2(b).

⁶³¹ Roma Statüsü, md.12/3.; Tezcan, Erdem, Önok, a.g.e.2023, 380.

geçirirse, Mahkeme, Statüye taraf olup olmadığı fark etmeksizin herhangi bir ülke üzerinden işlenmiş olan tüm çekirdek suçlarda yargı yetkisine sahiptir.⁶³²

Ratione Materiae yani madde bakımından yetki açısından, hangi suç tiplerinin Mahkemenin yargı yetkisine girdiği Statünün 5. maddesinde düzenlenmiştir. Bunlar soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçudur. Öğretide uluslararası çekirdek suçlar (*international core crimes*) olarak anılan bu suçlar⁶³³, özleri ve neticeleri itibariyle uluslararası toplumun temelini oluşturan değerleri tehdit eder.⁶³⁴

Mahkemenin yetkisini kullanabilmesi üç koşulda gerçekleşebilir.⁶³⁵ Birincisi, bir taraf devletin bir veya birden fazla suçun işlendiği izlenimi veren bir durumu Mahkeme Savcısına soruşturma talebiyle sevk etmesidir.⁶³⁶ İkincisi, BM Şartı VII Bölümü uyarınca hareket eden BM Güvenlik Konseyinin bir veya birden fazla suçun işlendiği izlenimi veren durumu Mahkeme Savcısına bildirmesidir.⁶³⁷ Üçüncüsü, Statünün 15. maddesi ile uyumlu olarak bir suçun işlendiğine dair Mahkeme Savcısının resen harekete geçmesidir.⁶³⁸

Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisi asli nitelikte değildir; ulusal yargı yetkisini tamamlayıcı niteliktedir.⁶³⁹ Mahkemenin yetki alanın giren bir uyuşmazlık hakkında devletler yargı yetkilerini kullanmak isterlerse, bunu yapmakta serbest olacaklardır ve Mahkemenin yetkisi ortadan kalkacaktır. Yalnızca ulusal yargı mercilerinin kovuşturma yapma konusunda isteksiz olmaları ya da buna gerçekten muktedir olmamaları şeklindeki iki durumda, Uluslararası Ceza Mahkemesi devreye girerek yargılama yapabilecektir.⁶⁴⁰ Böylece Statü devletleri uluslararası suçları

⁶³² Roma Statüsü, md.13/b.

⁶³³ Yıldırımkal, Y., Uluslararası Çekirdek Suçların Bağlamsal Unsurları ve Soykırım Bağlamına İlişkin Tartışmalar, *Ceza Hukuku Dergisi*, 18(52), 365-439, 366.

⁶³⁴ Tezcan, Erdem, Önok, a.g.e., 2023, 386; Bu suçlar dışında, Roma Diplomatik Konferansında, yetki alanına başka suçların da dahil edilmesi ele alındı. Bu suçlar arasında en dikkat çekici olanları uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm suçlarıdır. Konferanstaki devletlerin çoğu bu suçların dahil edilmesine karşı çıktı. Bu suçların dışlanması'nın nedeninin bu suçlar için zaten etkili uygulama ve iş birliği rejimlerinin varlığı olduğu ileri sürülmüştür. Bkz: Kemp, a.g.m., 2013, 722.

⁶³⁵ Değirmenci, Mavuş, a.g.e. 2016, 107.; Çırak, a.g.m, 2022, 89.

⁶³⁶ Roma Statüsü, md.14.

⁶³⁷ Roma Statüsü, md.13/b.

⁶³⁸ Roma Statüsü, md.15. BM Güvenlik Konseyinin her durumda değil BM Şartı VII Bölümü uyarınca barışın tehdit edildiği, bozulduğu ve saldırı eyleminin olduğu hallerde harekete geçebildiği,

⁶³⁹ Statünün Ön sözünün 10. Paragrafından ve 1. Maddede açıkça belirtilmiş, 17. Maddede sonuçları düzenlenmiştir.

⁶⁴⁰ Tezcan, Erdem, Önok, a.g.e., 2023, 377.

yargılama yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlayacak, aksi halde Mahkeme bu işlevi yerine failleri uluslararası alanda yargılayacaktır.

3.6.2.2. Çevreye zarar veren eylemler bakımından Roma Statüsü'nün mevcut hükümlerinin değerlendirilmesi

3.6.2.2.1. Savaş suçu olarak çevreye zarar verme

Savaş suçları Statünün 8. maddesi ile oldukça uzun ve kazuistik bir şekilde düzenlenmiştir. 8. madde ile uluslararası silahlı çatışmalar sırasında işlenebilecek 34 tane (m.8/2(a) ve (b)), iç silahlı çatışmalar sırasında işlenebilecek 16 tane (m.8/2(c) ve (e)) suç tipi öngörülmüştür. Bunlar Cenevre Sözleşmelerinin ciddi ihlalleri olan savaş suçları; örneğin, çocuk askerlerin kullanımı; sivil ya da savaş esirlerinin öldürülmesi veya işkence yapılması; hastanelere, tarihi anıtlara veya din, eğitim, sanat, bilim veya yardım amaçlı binalara bilerek saldırılması gibi eylemleri içerir.

Statünün 8/2(b)(iv) maddesi, uluslararası silahlı çatışmalar sırasında çevreye verilen zarar hakkında bir düzenleme içermektedir. Buna göre *“Tahmin edilen somut ve doğrudan askeri avantajlara kıyasla, aşırı olacak şekilde, sivillerin yaralanmasına veya ölmesine veya sivil nesnelerin zarar görmesine yol açacağına veya geniş çapta, uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılması”* halinde bir savaş suçu işlenmiş olacaktır.⁶⁴¹

Bu hüküm yalnızca uluslararası silahlı çatışma hallerinde uygulama alanı bulabilmektedir. Silahlı çatışma, devletler arasında belirli bir yoğunluktaki silahlı çatışmalar veya silahlı güç kullanılması vasıtasıyla diğerlerine karşı üstünlük sağlanmasıdır. Silahlı çatışmalar uluslararası olan ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar olarak ikiye ayrılmıştır. 8/2(b)(iv) uluslararası silahlı çatışma hali aranmaktadır. Bu da iki veya daha fazla devletin karıştığı devletlerarası savaş ya da savaşa varmayan silahlı çatışmalar ile uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar anlamına gelir.⁶⁴² Bu bakımdan davranış silahlı çatışma bağlamında ve onunla ilişkili olarak gerçekleştirilmelidir. Yani silahlı çatışma var olduğu ve fiilin silahlı çatışma ile bağlantılı olarak işlendiğinin ispat edilmesi gerekir.⁶⁴³

⁶⁴¹ Küçük, a.g.m., 2023, 441.

⁶⁴² Tezcan, Erdem Önok, a.g.e., 2023, 625.

⁶⁴³ Yıldırımkal, a.g.e., 2023,400.

Hükmün ihlalden bahsedilebilmesi için fail, eyleminin hem çevreye geniş çapta, uzun vadeli ve ciddi olarak hem de tahmin edilen somut ve doğrudan askeri avantajlara kıyasla aşırı olacak şekilde zarar vereceğini bilmeli ve istemelidir.⁶⁴⁴ Bu şartlar kümülatiftir. Geniş kapsamlı, uzun vadeli ve ciddi çevresel zararın varlığı aranmaktadır. Statüde bu terimlerden ne anlaşılması gerektiği konusunda bir açıklık yoktur. Bu terimlerin yorumuyla ilgili en yetkili kaynak, Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kabul edilen 1991 tarihli İnsanlığın Barışı ve Güvenliğine Karşı Suçlara İlişkin Kanun Taslağı'dır.⁶⁴⁵ Buna göre söz konusu çevresel zararın üç ana özelliğinin, sırasıyla "zararın genişliği veya yoğunluğu, zaman içindeki sürekliliği ve zarardan etkilenen coğrafi alanın büyüklüğü" olduğu belirtilmiştir. Komisyon, ayrıca "uzun vadeli" kelimesinin "etkilerin uzun süreli doğasını ve zararın uzun bir süre sonra olabileceği olasılığını değil, zararın uzun süre devam edeceği süreyi" ifade etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴⁶ Yine de çevresel zararın tam olarak ne zaman savaş suçu olacağını belirlemek için objektif ve net bir parametre sağlanmış değildir.⁶⁴⁷

Statüde askeri avantajın mahiyetine ilişkin objektif bir ölçüt yoktur. Ancak Statünün hazırlanmasında yer alan delegasyonlara göre, failin eylemini gerçekleştirdiği sırada ulaşabildiği/sahip olduğu bilgiye göre hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu objektiflikten uzak ve muğlak bir yorum olmakla eleştirilmektedir.

Suçun oluşması için aranan eşiğin çok yüksek olduğu bu yüzden bu hüküm ile çevreye çok az veya hiç koruma sağlanamayacağı belirtilir. Örneğin geniş kapsamlı, uzun vadeli ve ciddi bir zarar vereceğini bilmediğini ispatlayan bir fail ceza almaktan kurutulacaktır. Ya da tüm şartları sağlasa bile zararın dikkatsizlik sonucu gerçekleşmesi halinde fail yine sorumlu tutulamayacaktır.⁶⁴⁸

Bu zamana dek Uluslararası Ceza Mahkemesi Başsavcılığının önüne bu hükümle ilgili bir başvuru gelmemiştir. Ancak burada Eski Yugoslavya Ceza

⁶⁴⁴ Güneysu, a.g.e., 2014,112.

⁶⁴⁵ Gillett, M. (2013). "Environmental Damage and International Criminal Law," Sustainable Development, International Criminal Justice, And Treaty Implementation, Cambridge University Press, New York, 73-97, 77.

⁶⁴⁶ Report of the International Law Commission on the work of its forty-third session, 29 April-19 July 1991, Official Records of the General Assembly, Forty-sixth session, Supplement No. 10, 107. Bkz: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_46_10.pdf

⁶⁴⁷ Mistura, a.g.m., 2018, 211.

⁶⁴⁸ Güneysu, a.g.e., 2014, 113.

Mahkemesinin 1999 NATO bombardımanlarının verdiği çevresel zararlar ile ilgili yaptığı değerlendirmeye değinmek gerekmektedir.⁶⁴⁹ 1999'daki NATO'nun Kosova ve Sırbistan'a yaptığı bombardımanların çevresel etkileriyle ilgili olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve İnsan Yerleşimleri Merkezi, yerel ekolojiyi ve insan sağlığını dikkate alarak NATO'nun bombardımanlarının çevresel etkilerini incelemek üzere Balkan Görev Gücü adlı ortak bir soruşturma ekibi oluşturmuş ve bu Görev Gücü sivil nüfusun sağlığı için potansiyel bir tehdit olduğunu gözlemlemiştir. Bu doğrultuda NATO bombardımanlarının çevresel savaş suçları oluşturup oluşturmadığı sorusu, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından uluslararası hukuk çerçevesinde NATO bombardımanlarının yasallığını araştırmak üzere kurulan bir komite tarafından incelenmiştir. Komite bombardımanın "çevreye bazı zararlar verdiğini" kabul ederken, "zararın tam miktarının" hala bilinmediğini ve bu zararın ne kadarının NATO bombardımanlarına atfedilebileceğini bilmek zor olduğunu iddia etmiştir. Roma Statüsünde belirtilen orantılılık standardını uygulayarak, komite, bir hedefin "yeterince önemli" olduğu durumlarda, çevreye daha büyük bir riskin makul olduğunu savunmuş ve bombardımanın çevresel etkisiyle ilgili olarak kriminal kastı tespit etmenin imkânsız olacağını savunmuştur. Bunu yapmak için, saldırının "geniş çapta, uzun vadeli ve ciddi zarara neden olacağını bilerek başlatıldığını" ve bu zararın "genel askeri hedeflere göre açıkça aşırı" olacağını göstermek gerektiğini; bu standardı karşılamak için, sanığın bir askeri saldırının ciddi çevresel etkileri hakkında "gerçek bilgiye sahip olduğunu" göstermenin gerekeceğini iddia etmiştir. Komite, NATO bombardımanı sırasında meydana gelen olaylarla ilgili olarak Başsavcılık tarafından herhangi bir soruşturmanın başlatılmamasını önermiştir.

650

Günümüzde ise bu hükmün uygulanmasını gerektirebilecek iki durum vardır: Nova Kakhovka felaketi ve Gazze'deki durum.

2022 yılında başlayan Rusya Ukrayna Savaşı kapsamındaki çatışmalar sonucunda Ukrayna'da yer alan Dinyeper Nehri üzerine kurulu Nova Kakhovka Barajı saldırılar sonucunda 6 Haziran 2023'te yıkılmıştır. Barajın yıkılması, Dinyeper

⁶⁴⁹ Leebaw, B. (2014). *Scorched Earth: Environmental War Crimes and International Justice. Perspectives on Politics*, 12(4), 770–788, 780. <https://www.jstor.org/stable/43280032>

⁶⁵⁰ Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, <https://www.icty.org/x/file/Press/nato061300.pdf>

Nehri'nin aşağı kesiminde geniş çapta sel felaketine ve yaygın çevresel zarara, ağır metal kirliliğine, mayınların yayılmasına ve bölgenin su kaynağının kesilmesine yol açmıştır.⁶⁵¹ Durumun ciddiyeti göz önüne alındığında, Ukrayna yargı makamları ile iş birliği içinde bu olayı suçlamak için 8/2(b)(iv) hükümlerine başvurulması ve soruşturma başlatılması gerektiği belirtilmektedir.⁶⁵² Mahkeme tarafından Ukrayna savaşı sırasında işlenen suçları kapsayan bir soruşturma başlatılmış olup 2023 Mart ayında Devlet Başkanı Vladimir Putin ve işbirlikçisi Maria Lvova-Belova için tutuklama kararı verilmiştir. Ancak Nova Kakhova Barajına ilişkin herhangi bir suçlama söz konusu değildir.

Yine, bölgedeki devam eden çatışma nedeniyle Gazze Şeridi'nin yok edilmesinin yargılanması da düşünülebilir; çünkü bölgedeki altyapının zarar görmesi, arazi ve su kaynaklarının kirlenmesi ve ekosistemlerin bozulması gibi önemli çevresel zararlar, çevre ve sivil nüfusun refahı için ciddi ve uzun vadeli sonuçlara sahip olduğu açıktır.

3.6.2.2.2. Soykırım suçu

Statünün 6. maddesinde ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla maddede yer alan fiillerden herhangi birinin işlenmesinin soykırım suçunu oluşturacağı düzenlenmiştir. Bu fiiller, grubun üyelerinin öldürülmesi, grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar verilmesi; grubun tamamen veya kısmen, fiziksel açıdan imhasına yol açacağı öngörülen yaşam koşullarına kasten maruz bırakılması, grup içinde doğumu engelleyecek önlemlere gidilmesi ve gruba ait çocuklarının zorla başka bir yere nakledilmesi şeklindedir.

Soykırım suçundan bahsedilebilmesi için mağdurun belirli bir gruba ait olması sebebiyle hedef alınmış olması gerekir.⁶⁵³ Failin grubu “kısmen veya tamamen yok etme” kastıyla söz konusu fiillerden birini gerçekleştirmesi gerekir. Soykırım teşkil edebilecek fiillerin belirli bir plan dahilinde, bir bütünün parçası olarak ve tasarlanarak işlenmesi gerekir.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/06/devastation-from-kakhovka-dam-collapse-could-take-decades-to-heal>

⁶⁵² Bkz: <https://www.justsecurity.org/86862/could-the-nova-kakhovka-dam-destruction-become-the-iccs-first-environmental-crimes-case/>

⁶⁵³ Tezcan, Erdem,Önok, a.g.e., 2023, 573.

⁶⁵⁴ Tezcan, Erdem,Önok, a.g.e.,2023, 572 ; Çırak, a.g.m., 2022, 81.

Çevrenin tahrip edilmesi, 6. madde uyarınca korunan bir grubu kısmen veya tamamen yok etmeyi amaçlayan bir yöntem olarak kullanılabilir. Maddenin “grubun tamamen veya kısmen, fiziksel açıdan yok olmasına yol açacağı hesaplanmış yaşam koşullarına kasıtlı olarak maruz bırakılması” şeklindeki 6/1(c) bendinin ekosistemlerin tahrip edilmesini ve kirlenmeyi de kapsayabileceği belirtilmektedir.⁶⁵⁵

Bu hüküm kapsamında “kasıtlı olarak maruz bırakma” ile grubun anında yok edilmesi değil nihayetinde yok edilmesinin amaçlandığı yani yavaş bir ölüme yol açacak durumları içerdiği anlaşılır.⁶⁵⁶

Grubun maruz bırakıldığı “yaşam koşulları”, birçok şekilde gerçekleşebilir; grubu hayatta kalma için gerekli olan kaynaklardan kasıtlı olarak yoksun bırakma veya sistemli olarak evlerden sürgün etme ya da çevresel tahribat veya bozulma tarafından tetiklenen sağlık koşullarının kötüleşmesi gibi.⁶⁵⁷

Erken dönemde gerçekleşen ve yargılanmamış bir örnek olarak 1932’de Sovyet yetkililerinin Ukrayna, Kazakistan ve Kuzey Kafkasya Bölgesinde 1930 ve 1933 yılları arasında çeşitli ürünlere el koyması ile oluşturduğu suni kıtlık sonucu milyonlarca insanın ölümüne neden olması verilebilir.⁶⁵⁸

2010 yılında Ön Soruşturma Dairesi, Sudan eski Devlet Başkanı Ömer El Beşir ile ilgili yürüttüğü soruşturmada, öldürme ve ciddi bedensel ve zihinsel zarar verme şeklindeki eylemlerin 6/1(c)’de düzenlenen eylemler yoluyla soykırım gerçekleştirildiğine dair güçlü ön sözler bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre Darfur’da, Fur, Masalit ve Zaghava etnik gruplarının yok edilmesine yönelik yaşam koşulları oluşturmak amacıyla kuyuların ve su pompalarının kirlenmesi ile yüz binlerce sivilin zorla yer değiştirmeye zorlanması ve bu yerlere müttefik grupların üyelerinin yerleştirilmesi şeklinde gerçekleşen eylemlerin soykırım politikasının bir parçası olduğuna inandıracak güçlü gerekçeler bulunduğu yönünde karar vermiştir.⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ Çırak, a.g.m., 2023, 218.; Güneysu, a.g.e.,2014,120.

⁶⁵⁶ Short, a.g.e.,2016, 30.

⁶⁵⁷ Mistura, a.g.m, 2018, 205.

⁶⁵⁸ Bu kıtlığa ilişkin olarak ABD Komisyonunda hazırlanan 1988 tarihli rapora ulaşmak için bkz: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.10052174679&seq=5> ; Kıtlığın suni olmadığı birden fazla etken sebebiyle meydana geldiği yönünde bkz: Teğin, E. (2022) “Kazakistan’da 1930-1932 Büyük Kıtlığın Nedenleri: Kasıt Mı, Kaza Mı?”,Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4(8) 889-908.

⁶⁵⁹ Ön Soruşturma Dairesi Kararının 20. Sayfası ve devamı 6/1(c) kapsamındaki değerlendirmeleri içermektedir. İngilizce metin için bkz: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2010_04826.PDF

Myanmar'ın Arakan Bölgesinde yalnızca Rohingya Müslümanlarının yaşadığı köylerin yakılıp yıkılması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Myanmar Arakan Bölgesindeki faaliyetler hakkında soruşturma başladıysa da yer bakımından yetkisizlik kararı verilmiştir.⁶⁶⁰

Güney Irak'ta Saddam'ın, otoritesine karşı çıkan Bataklık Arapları (Marsh Arabs) olarak anılan Şii Arapların yurt edindiği bataklık bölgesinde drenaj çalışması yaparak bölgedeki halkın başka bölgelere göç ettirilmesinin soykırım kapsamında değerlendirme yapılabileceği belirtilmektedir.⁶⁶¹ Saddam Hüseyin'in rejimi tarafından Mezopotamya bataklıklarının yok edilmesi, bir ekokırım vakası olarak kabul edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

3.6.2.2.3. İnsanlığa karşı suçlar

Statünün 7. maddesinde düzenlenen insanlığa karşı suç, maddede bentler halinde sayılan belirli fiillerden herhangi birisinin “*saldırının bilincinde olarak, herhangi bir sivil nüfusa karşı yöneltilmiş yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak*” işlenmesidir. Maddede sayılan fiiller şu şekildedir:

“(a) Öldürme;

(b) Toplu yok etme;

(c) Köleleştirme;

(d) Nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli;

(e) Uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal ederek, hapsetme veya fiziksel özgürlükten başka biçimlerde mahrum etme;

(f) İşkence;

(g) Irza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkla diğer cinsel şiddet şekilleri;

(h) Paragraf 3'te tanımlandığı şekliyle, herhangi bir tanımlanabilir grup veya topluluğa karşı, bu paragrafta atıf yapılan herhangi bir eylemle veya Mahkemenin yetki alanındaki herhangi bir suçla bağlantılı olarak siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel,

⁶⁶⁰ Çırak, a.g.m,2023, 219.

⁶⁶¹Weinstein'nden aktaran Güneysu, a.g.e., 2014, 120.

dinsel, cinsel veya evrensel olarak uluslararası hukukta kabul edilemez diğer nedenlere dayalı zulüm;

(i) Kişilerin zorla kaybedilmesi;

(j) Apartheid (İrk ayrımcılığı) suçu;

(k) Kasıtlı olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler.”⁶⁶²

Maddede sayılan eylemlerden birini veya birkaçını içeren saldırı, ekosistemlerin tahrip edilmesini, doğal kaynakların sürdürülemez bir şekilde sömürülmesini ve/veya kirlenmeyi içeren bir saldırı olması halinde çevreye karşı saldırı anlamına gelecektir. Bu hüküm kapsamında yargılama yapılması gündeme gelebilir.

Hüküm kapsamında saldırı “*herhangi bir sivil nüfusa*” yönelmelidir. Saldırının “*yaygın veya sistematik*” olması seçimlik olarak aranmıştır. ⁶⁶³ “Yaygın” kavramı, saldırının coğrafi olarak geniş çaplı olmasını ve etkilenen mağdur sayısının çok olmasını ifade eder. Buna örnek olarak Peru'nun Cerro de Pasco maden kasabasındaki maden faaliyetlerinin yıllar boyunca sürmesiyle bölgede toprak ve su kirliliği, hava kirliliği meydana gelmiş ve yerel ekosistemler yok olmuştur. Bu çevresel bozulma yerel nüfusun büyük bir kısmında solunum yolu hastalıkları, cilt hastalıkları ve diğer sağlık sorunlarına neden olmuştur. Ayrıca yeraltı madenciliğinden kaynaklanan toprak sıvılaşması ve çökme, evlerin ve altyapının yok olmasına yol açarak sakinleri yer değiştirmeye zorlamış; tarım arazilerinin ve doğal kaynakların kaybı geleneksel geçim kaynaklarını etkileyerek bölgedeki yoksulluğu ve sosyal eşitsizliği artırmıştır. ⁶⁶⁴

“*Sistematik*” kavramı da “*belli bir düzen/plan ya da metot çerçevesinde*” işlenmesini ifade eder. ⁶⁶⁵ Statü bakımından, saldırının devlet politikası ya da organize bir politika tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. ⁶⁶⁶ Özellikle, bir devletin çevrenin

⁶⁶² Roma Statüsünün Türkçe Çevirisi için bkz: <https://ihddiyarbakir.org/Content/uploads/62772829-b06e-4252-b92b-66dd792c52ed.pdf>

⁶⁶³ Tezcan, Erdem, Önok, a.g.e., 2023, 603.

⁶⁶⁴ Piñeiro, X.F., Ave, M.T., Mallah, N. *et al.* Heavy metal contamination in Peru: implications on children's health. *Sci Rep* 11, 22729 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41598-021-02163-9> ; Bianchini, F., Díaz, P.G., Holt, J., Martini, P., Sarliève, M., Stuart-Smith, R., (2024) Comment on OTP Environmental Crimes Policy, 10. [file:///C:/Users/90537/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/IE/SWH3SSSP/20240316_Co mment_on_OTP%20Environmental_Crimes_Policy_Sarlieve_et_al\[1\].pdf](file:///C:/Users/90537/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/IE/SWH3SSSP/20240316_Co mment_on_OTP%20Environmental_Crimes_Policy_Sarlieve_et_al[1].pdf)

⁶⁶⁵ Aksar, Y., (2022), Uluslararası Ceza Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 222.

⁶⁶⁶ Roma Statüsü, md.7/2(a)

kontROLSÜZ bir şekilde sömürülmesini ve yok edilmesini kolaylaştırmayı amaçlayan bir politika uyguladığı bir durum böyledir. Ya da bir toprak üzerinde kontrol sağlayan silahlı bir grubun, örneğin silahlı mücadelelerini finanse etmek için bir araç olarak çevreye karşı bir saldırıyı teşvik ettiği veya gerçekleştirdiği durumlar da buna örnektir. Buna özellikle Kamboçya, Kolombiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti (KDC), Liberya, Meksika, Senegal ve Sierra Leone gibi ülkelerde rastlanır; buralarda silahlı gruplar finansman sağlamak için çevreyi sömürmektedir.⁶⁶⁷

Saldırının mutlaka askeri nitelikli olması aranmaz bu bakımdan barış zamanında gerçekleştirilen fiiller de insanlığa karşı suç oluşturabilecektir.

Çevreye karşı yapılan bir saldırı, öldürme ya da nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli gibi maddede sayılan eylemlerden birinin/birkaçının birden işlenmesini kapsayabilir. Örneğin sivil nüfusun doğal yaşam alanının tehlikeli maddelerin sistematik olarak boşaltılması şeklinde gerçekleşen çevresel tahribat yoluyla yok edilmesiyle nüfusun zorla nakli şeklinde işlenebilir.⁶⁶⁸ Özellikle 7. maddenin (k) bendinde yer alan “*Kasıtlı olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler*” şeklindeki düzenleme ile çevreye karşı zarar arasında bağlantı kurulması daha olası görülmektedir. Bu düzenleme insanlığa karşı suçların kapsamını genişletme imkânı veren açık bir düzenlemedir. Bu düzenleme bağlamında çevresel zarar ancak insanlarda ciddi bedensel veya zihinsel zarara sebep olduğunda cezalandırılacaktır. Yine ciddi bedensel zararın “insanlık dışı eylemler” ile verilmesi aranmaktadır. Bu bakımdan maddede sıralanan diğer eylemlere benzer nitelikte olması gerekir. Failin saldırının sivil bir topluluğa karşı yöneldiğinin davranışının sonucunda çevreye zarar yaygın ve sistematik zarar vereceğinin bilincinde olması gerekir.⁶⁶⁹ Çevresel suçların bu madde kapsamında yargılanması, benzer eylemlerin soykırım başlığı altında yargılanmasından daha olası görülmektedir.⁶⁷⁰ Çünkü soykırım suçunun oluşması için gerekli olan kast yerine burada çevresel tahribatın, sivil nüfusa karşı yaygın ve sistemli bir saldırının bir parçası olduğu bilgisi yeterli olacaktır.

⁶⁶⁷ Bianchini, F./Díaz,P.G./ Holt,J/,Martini,P/ Sarliève, M/Stuart-Smith,R..(2024) Comment on OTP Environmental Crimes Policy, 9.

⁶⁶⁸ Mistura, a.g.e.,2018, 209.

⁶⁶⁹ Roma Satüsü, md. 30.

⁶⁷⁰ Steven Freeland'den aktaran Güneysu, a.g.e.,2014,126.

3.6.2.3.Uluslararası Ceza Mahkemesi Başsavcılığının çevre suçlarına ilişkin politika belgeleri

Mahkeme Başsavcılık Ofisi iddianame hazırlama yetkisi dışında belirli aralıklarla Politika Belgesi yayımlayarak, Mahkemenin odaklandığı suç tiplerinin belirlemektedir. Bu belge ile soruşturmasına başlanacak uyuşmazlıkların nasıl seçildiği hususunda kamuoyu bilgilendirilmektedir.⁶⁷¹Yayımlanan Politika Belgesi ile yeni bir suç tipini mahkemenin yargı yetkisi kapsamına almak mümkün değildir; soruşturmasına başlanacak olan uyuşmazlıkların seçimin nasıl yapıldığı ve önceliklendirme hususunda kamuoyu bilgilendirilir.⁶⁷²

Başsavcılık Ofisi, 15 Eylül 2016 tarihinde yayımladığı "Vaka Seçimi ve Önceliklendirme" konulu Politika Belgesi büyük bir tartışma ve heyecan yaratmıştır. Bu Politika Belgesi ile çevreye zarar veren fiillerin çekirdek suçları oluşturması halinde soruşturmanın öncelikli olacağını; çevresel yıkımların, doğal kaynakların istismar edilmesinin, yasa dışı mülksüzleştirmenin ve büyük toprak gasplarının mevcut olduğu başvurulara ilişkin soruşturmaların öncelik listesinde olacağını duyurmuştur.⁶⁷³ Ayrıca doğal kaynakların yasa dışı sömürülmesi, silah kaçakçılığı, insan ticareti, terörizm, mali suçlar, toprak gaspı veya çevrenin tahribatı gibi davranışları işleyen kişileri yargılayan devletlerle talep üzerine iş birliği yapacağını belirtmiştir.⁶⁷⁴ Ancak bu belge mahkemenin yargı yetkisini genişletmemektedir.⁶⁷⁵ Bu nedenle çevreye özgü yeni bir çekirdek suç oluşmadığı sürece mevcut suçlar doğrultusunda çevre suçları takip edilmek zorunda kalınacağından Politika Belgesinin çevre adaleti üzerinde önerildiği kadar derin bir etkiye sahip olamayacağı belirtilmektedir.⁶⁷⁶ Kesin olan şey Politika Belgesi, Başsavcılığın çevrenin yok edilmesini içeren suçların kovuşturulmasına odaklanma niyetini açıkça ortaya

⁶⁷¹ Çırak, a.g.m.2023,220.

⁶⁷² Çırak, a.g.e.,2022, 89.

⁶⁷³Politika Belgesinin İngilizce metni için bkz: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/items/Documents/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf

⁶⁷⁴ Greene, a.g.m., 2019,13; Çetinkaya, a.g.m., 2023, 23.

⁶⁷⁵Mistura, a.g.e., 2018, 220.

⁶⁷⁶ Payal, P. (2016) "Expanding Past Genocide, Crimes Against Humanity, and War Crimes: Can an ICC Policy Paper Expand the Court's Mandate to Prosecuting Environmental Crimes?", 14 Loyola University Chicago International Law Review, 14(2) 181.

koyduğu ve çevre suçlarının Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanabilmesi yönündeki süregelen tartışmaları yeniden alevlendirdiğidir.⁶⁷⁷

Takip eden süreçte Başsavcılık Ofisi 16 Şubat 2024'te Mahkemenin yargı yetkisine giren ve çevreye zarar vermek suretiyle işlenen ya da bununla sonuçlanan suçlar ile başa çıkmak için çevresel suçlar üzerine kapsamlı bir politika belgesi hazırlamaya girişildiğini duyurmuştur.⁶⁷⁸ Çevresel suçlar üzerine politika belgesinin Statü ve Mahkemenin diğer düzenleyici araçlarına, uygulanabilir çevre sözleşmelerine, uluslararası teamül hukuku kurallarına ve diğer uluslararası ve ulusal mahkemelerin içtihadına dayanarak geliştirileceği belirtilmiştir. Başsavcı Karim A.A. Khan “Çevreye verilen zarar, gezegendeki tüm yaşam için varoluşsal bir tehdit oluşturuyor. Bu nedenle, Ofisimin ön incelemelerden kovuşturmalara kadar tüm aşamalarında çevresel suçları sistemli bir şekilde ele almasını sağlamak için kararlıyım. Bu son politika girişimi, bu gerekli hedefe yönelik bir başka taahhüttür.” şeklinde duyuru yapmıştır.

3.6.3. Ekokırım

3.6.3.1. Genel açıklamalar

Antroposantrik bakış açısı yani insan ve çevrenin birbirinden ayrı değerleri olup insanın çevreye üstün olduğu, insan dışındaki her şeyin insana hizmet için var olduğu anlayışı ve bu anlayışla şekillenen ekonomik sistem ve toplumsal düzen, dünyanın dengesini bozmuştur. Çalışma kapsamında değinilen araştırmalar ve raporlar, ekolojik krizin giderek büyüdüğüne işaret etmektedir. Bu durum giderek daha fazla kişi tarafından soykırım terimine atıfla “ekokırım” olarak nitelenmektedir.⁶⁷⁹ Soykırım insan topluluklarının yok edilmesi ve ortadan kaldırılmasıdır. Soykırım fikri ve suçu uluslararası hukukta kabul edilmiş ve uluslararası ceza yargısının yetkisi kapsamına alınmıştır. Ekokırım suçunun da ekolojik toplulukların yok edilmesi ve ortadan kaldırılması olduğu ifade edilmektedir. Soykırım sosyal gruplara yönelik bir zarar

⁶⁷⁷ Durney, J. (2018) “Crafting a Standard: Environmental Crimes as Against Humanity Under the International Criminal Court”, *Hastling Environmental Journal*, 24(2), 413-430, 414. ; Mistura, a.g.e., 2018,215.

⁶⁷⁸ Duyuruya Uluslararası Ceza Mahkemesinin web sitesinden ulaşılabilir: <https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0>

⁶⁷⁹ Köybaşı, S. (2022). “Ekokırım Suçunun Tanınması”, *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,17(210), 1047-1085, 1049.

ortaya çıkarır; ekokırım da ise insanlığın ekosisteme bağımlılığına yönelik bir zarar ortaya çıkar. Bununla birlikte hem soykırım hem de ekokırım çok ciddi oradan insan kayıplarına ve yıkıma neden olur.⁶⁸⁰ İşte ekokırımın uluslararası bir suç olarak kabulünü talep edenlerin hareket noktası bu kesişimdir ve bu yöndeki güçlü talep giderek artmaktadır. ⁶⁸¹

Bu başlık altında ekokırımın bir çekirdek suç olarak kabul edilmesi çabalarının ortaya çıkışı ve seyrinden bahsedilecektir.

3.6.3.2. Ekokırım kavramının ortaya çıkışı ve uluslararası bir suç olarak düzenlenmesine ilişkin öneriler

Ekokırım (ecocide), bir bölgenin doğal ortamının tahrip edilmesi veya çok büyük zarar görmesi anlamına gelir.⁶⁸² Ekokırım kavramının ilk kullanımı 1970’lerde Vietnam Savaşı dönemine rastlar. ABD’nin Vietnam savaşı sırasında Vietkong ormanlarında portakal gazı adlı toksik bir herbisit kullanması ile çevreye verdiği zararın soykırım gibi cezalandırılması gerektiğinin savunulması ile ortaya çıkmıştır. Bitki biyoloğu Arthur Galston, “ekokırım” kavramını *‘insanların istedikleri şekilde yaşayabilecekleri ortamların kasıtlı ve kalıcı olarak yok edilmesini’* açıklamak için kullanmış ve bunu yasaklayan bir anlaşma önermiştir.⁶⁸³ 1972 tarihli Stockholm Konferansında, İsveç Başbakanı Olaf Palme, *“keyfi bombalamaların, buldozerlerin ve herbisitlerin yaygın kullanımının neden olduğu yıkım”* nedeniyle Vietnam Savaşı’nı bir ekokırım olarak nitelemiştir.

1973 yılına gelindiğinde Profesör Richard A. Falk öncülüğünde Ekokırım Suçuna Dair Uluslararası Sözleşme Önerisi hazırlanmıştır. Öneriye göre ekokırım insan ekosistemini tamamen veya kısmen bozmak veya yok etmek amacıyla işlenen şu eylemlerden herhangi biri anlamına gelir: *“(a) Nükleer, bakteriyolojik, kimyasal veya diğer kitle imha silahlarının kullanılması; (b) Doğal ormanların yapraklarını dökmek ve ormansızlaştırmak için askeri amaçlarla kimyasal ot*

⁶⁸⁰ Jain, A. Soni, C. (2021). “Ecocide: New International Crime”, *Jus Corpus Law Journal*, 2(2), 627-634,629.

⁶⁸¹ Köybaşı, a.g.m., 2022, 1055.

⁶⁸² <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ecocide> ; *Ecocide* kelimesinin türetildiği “oikos” Yunanca ev anlamına gelir ve “cide” ise Latince fiil olan ‘caedere’ kelimesinden türetilmiştir ve kesmek/yıkma anlamına gelir. Yani “ekokırım” kelimesi “evimizi öldürmek” anlamına gelir.

⁶⁸³ Leebaw,, a.g.m,2014, 777.

öldürücülerin(herbisit) kullanılması; (c) Toprağın kalitesini bozacak veya insanlar, hayvanlar veya mahsuller için tehlikeli hastalık olasılığını artıracak miktarda, yoğunlukta veya büyüklükte bomba ve ağır silahların kullanılması; (d) Askeri amaçlarla geniş orman alanlarını veya ekili arazileri yok etmek için buldozer ekipmanının kullanılması (e) Yağışı artırmak veya azaltmak veya hava durumunu başka şekilde değiştirmek için tasarlanmış tekniklerin bir savaş silahı olarak kullanılması; (f) Askeri veya endüstriyel amaçlara ulaşmayı hızlandırmak için insanların veya hayvanların alışıldık yerleşim yerlerinden zorla uzaklaştırılması.”⁶⁸⁴

Öneriye göre taraflar, barış zamanında veya savaş zamanında işlenen ekokırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu onaylar; önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt ederler.⁶⁸⁵ Öneri her ne kadar Birleşmiş Milletlere sunulmuşsa da oylamaya sunulmaksızın rafa kaldırılmıştır.

1978’de BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu, 1948’de imzalanan orijinal Soykırım Sözleşmesinin etkinliğini ele alan bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonucunda "Soykırım Önleme ve Cezalandırma Sorunu Üzerine Bir Çalışma" belgesini yayımlamış ve burada ekokırım fiillerinin de suç haline getirilmesi gerektiğini önermiştir. Bu çalışmada münhasıran bir ekokırım suçu tanımı yapılmamış ve Richard A. Falk tarafından tanıma yer verilmiştir. Çalışma kapsamında ekokırım üç farklı bağlamda ele alınmıştır: “soykırımı benzer bir uluslararası suç olarak ekokırım”, “savaş suçu olarak ekokırım” ve “Askeri ve diğer amaçlar için çevre ve iklimi etkileme yasağı”. Ne var ki bu çalışma anılan fiillerin Soykırım Sözleşmesine dahil edilmesini sağlayamamıştır.⁶⁸⁶

1990’lı yıllarda, Roma Statüsünün hazırlık sürecinde pek çok öneri sunulmasına rağmen bu girişimler etkili olamamıştır.⁶⁸⁷ Belirtildiği üzere savaş suçları dışında çevre tahribatı Roma Statüsü’ne dahil edilmemiştir.

2010 yılına gelindiğinde İngiliz Hukukçu Polly Higgins, BM Hukuk Komisyonuna ekokırımın barışa karşı işlenmiş beşinci bir suç olarak Roma Statüsüne eklenmesi yönünde bir öneri sunmuştur. Higgins, ekokırımı "*belirli bir bölgenin*

⁶⁸⁴ Öneri md.2; Richard A. Falk öncülüğünde hazırlanan 20. Maddelik Öneri metni için bkz: Falk, R. A. (1973). Environmental Warfare and Ecocide- Facts, Appraisal, and Proposals. *Bulletin of Peace Proposals*, 4(1), 80–96, 93; <https://www.jstor.org/stable/44480206>

⁶⁸⁵ Öneri, md.1.

⁶⁸⁶ Greene, a.g.m.,2019,70.

⁶⁸⁷ Short, a.g.e. 2016, 68 .

ekosistemlerinin insan etkisi veya diğer nedenlerle, o bölgenin sakinlerinin barış içinde yaşama zevkini ciddi şekilde azaltacak ölçüde, geniş çapta tahribatı, zarar görmesi veya kaybı” olarak tanımlar. ⁶⁸⁸ Higgins, daha sonra bu tanımı model olarak daha geniş bir tanım yapmıştır:

"1. Barış zamanında veya çatışma durumlarında, belirli bir bölgenin ekosistemlerinin ciddi ekolojik, iklimsel veya kültürel kayıp veya zarara uğramasına veya tahrip edilmesine yol açan, katkıda bulunan veya neden olabilecek veya katkıda bulunabilecek şekilde ciddi ölçüde, o bölgenin sakinlerinin barış içinde yaşama zevkini ciddi şekilde azaltmış veya azaltacak olan ve bir devletin, şirketin veya başka bir kurumun faaliyeti içinde yer alan herhangi bir üst düzey kişi tarafından işlenen eylemler veya ihmaller. 2. Ciddiyeti belirlemek için etkiler yaygın, uzun vadeli veya şiddetli olmalıdır." ⁶⁸⁹

Higgins, tavizler ve kotalar yerine tam yasaktan yana olduğunu, ekokırımı suç olarak düzenlenmesini “*gemiye hızla döndürebilecek ve ekolojik felaketi önleyebilecek keskin bir tedbir*” olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca şirketlerin çevre tahribatlarından sorumluluğunun düzenlenmesini; yöneticiler, CEO'lar ve üst düzey yetkililerin, şirketin yarattığı ekolojik felaketler nedeniyle cezai olarak sorumlu tutulmasını önermiştir. Böylece dikkatsiz veya kâr odaklı eylemlerin neden olduğu sayısız çevresel felaketinin önlenebileceğini önlemeye teşvik edileceğini ileri sürmüştür. Higgins, birçok çevresel felaketin kast olmadan işlendiğini ve çoğunlukla kazaların sonucu olduğunu göz önünde bulundurarak, sorumlu kişinin kastını veya ihmali kanıtlamayı gerektirmeyen “kusursuz sorumluluğun” kabul edilmesini önermiştir. Böylece özellikle şirketlerin çevreye zarar veren eylemlerinde kastının çevreye zarar vermek değil ekonomik çıkar olduğu pek çok durumda faillerin cezasız kalmalarının önüne kusursuz sorumluluk ile geçilebileceğini savunmuştur. ⁶⁹⁰ Ancak bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.

2019 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi 18. Taraflar Toplantısı’nda ekolojik krizin etkilerinin ilk elden ve ciddi şekilde tecrübe edildiği ada ülkelerinden olan

⁶⁸⁸ Greene, a.g.m., 2019,2.; Çetinkaya, a.g.m.,2023, 70.

⁶⁸⁹ Higgins, P. (2010), *Eradicating Ecocide : Exposing The Corporate And Political Practices Destroying The Planet And Proposing The Law Needed To Eradicate Ecocide* , Shephard Walwyn Publication, 68.

⁶⁹⁰ Higgins, a.g.e.,2010, 69.

Vanuatu Cumhuriyeti⁶⁹¹ ve Maldivler Cumhuriyeti ⁶⁹², ekokırım suçunun Roma Statüsüne eklenmesinin hususunun değerlendirilmesini talep etmiştir. 2020 yılında 19.Taraflar Toplantısı’nda bu kez Belçika aynı talepte bulunmuştur. ⁶⁹³

Takip eden süreçte Polly Higgins, Jojo Mehta ile ekokırımın beşinci suç tipi olarak Roma Statüsü’ne eklenmesine yönelik çalışmalar yapmak üzere Stop Ecocide Foundation’ı kurmuştur. Stop Ecocide Foundation öncülüğünde ekokırımın yasal tanımı için bağımsız bir uzman grubu toplanmıştır.⁶⁹⁴ Farklı ülkelere gelen hukukçular, ekokırımın pratik ve etkili bir tanımını hazırlamak için çalışmıştır.

Uzman grubu, 2021 Haziran ayında şu tanım üzerinde uzlaşmış ve kamuoyuyla paylaşmıştır: “*Yasa dışı veya keyfi olarak gerçekleştirilen, çevreye ağır ve geniş çapta, ya da ağır ve uzun vadeli zarar vereceği yönünde ciddi bir olasılığın bilincinde gerçekleştirilen eylemler*”. Tanımda geçen kavramlar, belirlilik ilkesi uyarınca şu şekilde açıklanmıştır:

“*Keyfi*”, tahmin edilen sosyal ve ekonomik yararları kıyasla açıkça aşırı olan zararın umursamazca göz ardı edilmesi anlamına gelir.

“*Ağır*”, insan hayatını veya doğal, kültürel, ekonomik kaynaklar üzerinde ciddi bir şekilde etki doğurmayı içeren, çevrenin herhangi bir unsurunda olumsuz değişiklik, bozulma veya hasarın meydana gelmesini kapsayan zarar anlamına gelir.

“*Geniş çapta*”, sınırlı bir coğrafik alanı aşan, ülke sınırlarını geçen veya bütün ekosistemin, türlerin veya çok sayıda insanın ıstırabına yol açan zarar anlamına gelir.

“*Uzun vadeli*”, geri dönüşü olmayan veya makul bir süre içerisinde doğal iyileşme ile onarılamayan zarar anlamına gelir.

“*Çevre*”, dünya, canlı küre, buz küre, taş küre, su küre ve hava küre ile dış uzay anlamına gelir. ⁶⁹⁵

⁶⁹¹ Vanuatu Cumhuriyeti’nin resmî açıklaması için bkz: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP18/GD.VAN.2.12.pdf

⁶⁹² Maldivler’in resmî açıklaması için bkz: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP18/GD.MDV.3.12.pdf

⁶⁹³ Belçika’nın Resmî Açıklaması için bkz: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/5fe1e759b356721f3ce380f27/1608640346408/GD.BEL.14.12+%282%29.pdf>

⁶⁹⁴ Jain, Soni, *a.g.e.*, 2021, 629; Köybaşı, *a.g.m.*, 2022, 1551.

⁶⁹⁵ Ekolojik Katliamın Yasal Tanımı için Bağımsız Uzman Grubu tarafından hazırlanan ve suç tanımını da içeren orijinal Açıklama ve Ana Metin için bkz:

Bu tanımın Roma Statüsü'nde yapılacak bir değişiklik önerisine temel teşkil edebileceği umulmaktadır.⁶⁹⁶

3.6.3.3. Ulusal ve bölgesel düzeyde ekokırım suçu düzenlemeleri

Uluslararası alandaki tartışmalara paralel olarak bazı ülkelerin ulusal kanunlarında ekokırım benzeri fiilleri suç olarak kabul edildiği görülmektedir. Kavramın ortaya çıkışına neden olan Vietnam Savaşı'nın da etkisiyle ilk ulusal düzenleme Vietnam'da gerçekleşmiştir; 1990 yılında ekokırım suç haline getirilmiştir.

⁶⁹⁷

1996 yılında Rusya Federasyonu, Ceza Kanunu'nun 358. maddesinde “*önemli şekilde hayvan ve bitki topluluklarının yok edilmesi, atmosferin ve su kaynaklarının kirletilmesi ve ekolojik bir felakete yol açabilecek diğer başka eylemlerin yerine getirilmesi, 12 ila 20 yıl arasında özgürlükten mahrumiyet cezasıyla cezalandırılabilir.*” şeklindeki düzenleme ile ekokırım suçunu kabul etmiştir.⁶⁹⁸

Fransa ekokırım suçunu 2021'de kabul ettiği İklim Değişikliğiyle Mücadele ve Dayanıklılık Kanunu'nda düzenlemiştir.⁶⁹⁹ . Kanunun L231-1 ve L231-2 maddelerinde çeşitli etkileri olan suç tipleri düzenlenmiş; L231-3 maddesinde ise, L231-1'de yer alan suç tiplerinin “kasıtlı” şekilde işlenmesi ile L231-2'de yer alan suç tiplerinin “kasıtlı” ve “sağlık, flora, fauna veya hava, toprak veya su kalitesine ağır ve kalıcı zarar vermesi” şeklinde gerçekleşmesi ekokırım olarak tanımlanmıştır. Ekokırım suçunu işleyenler için 10 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür.⁷⁰⁰

Belçika'nın Şubat 2024'te kabul ettiği yeni Ceza Kanunu, ekokırımı ulusal ve uluslararası düzeyde bir suç olarak tanımıştır. Ulusal düzeyde, kapsamlı petrol sızıntıları gibi en ciddi çevresel bozulmaları önlemeyi ve cezalandırmayı amaçlayan ekokırım suçu, karar alma yetkisinin en üst düzeydeki kişilere ve şirketlere

<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>

Haklar ve Araştırmalar Derneği tarafından yapılan Türkçe Çevirisi için bkz: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/6255a3156c1dab3fa8042d53/1649779504264/ekokirim-sucu-tekli-sayfa-hali.pdf>

⁶⁹⁶ Köybaşı, a.g.m.,2022, 1552.

⁶⁹⁷ Çetinkaya, a.g.m.,2023, 78.

⁶⁹⁸ Grechenkova, O. Y. (2017). Certain problems of fighting ecocide. Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE), 8(3), 821-828, 825.

⁶⁹⁹ 2021 Tarihli İklim Değişikliğiyle Mücadele ve Dayanıklılık Kanunu için bkz: [Loi no 2021-1104' du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique](https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2021/8/22/2021-1104/du_22_août_2021/portant_lutte_contre_le_dérèglement_climatique)

⁷⁰⁰ Çetinkaya, a.g.m., 2023, 81.

uygulanacaktır. Düzenlemeye göre kişiler için ceza, 20 yıla kadar hapis cezasını içerebilirken, şirketler de 1,6 milyon avroya kadar para cezasıyla karşılaşabilecektir.⁷⁰¹

Son olarak Avrupa Birliği, 2008 tarihli Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunması Direktifi'ni 2024 Nisan ayında yenileyerek 2024/1203 tarihli Direktif ile üye devletleri ekokırım benzeri fiilleri suç olarak düzenlemekle yükümlü kılmıştır. Buna göre Direktif'te listelenen kasıtlı davranışlarla ilgili suçlar, geniş çaplı kirliliğe, çevre üzerinde ciddi etkileri olan endüstriyel kazalara veya büyük ölçekli orman yangınlarına neden olabilir. Bu tür suçlar, büyük ölçekli veya çevresel değeri olan bir ekosistemin ya da korunan bir alan içindeki bir habitatın yok edilmesine veya kalıcı veya uzun süreli olup olmadığına bakılmaksızın yaygın ve önemli zarar görmesine yol açarsa nitelikli suç olarak kabul edilecektir. Bu düzenlemenin yürürlüğe girmesini takip eden iki yıl içerisinde Üye Devletler ekokırım benzeri fiilleri suç olarak düzenlemekle yükümlüdür. Bu gelişmenin sadece Avrupa'da çevrenin korunması için değil, bölgesel ile küresel arasında bağlantı kurarak, ekokırımın uluslararası hukuki tanınmasına politik destek veren güçlü bir sinyal göndereceği düşünülmektedir.⁷⁰²

3.6.3.4. Ekokırımın Roma Statüsü'ne beşinci çekirdek suç olarak eklenmesi önerilerine ilişkin eleştiriler ve alternatif yollar

Daha önce belirtildiği üzere çok taraflı çevre anlaşmaları belirli konular hakkında kurallar oluşturur, ancak çevre meselelerini ele alan kapsamlı bir uluslararası anlaşma yoktur. Bu anlaşmalar yalnızca spesifik bir konuyu ele alır ve bunlara uyum sağlamak için gerekli düzenlemeleri belirlemek ve yöntemleri oluşturmak taraflara bırakılmıştır. Yalnızca bazı tek bir anlaşma, Basel Konvansiyonu, düzenlediği konuda tarafların ulusal hukuklarında cezai yaptırımlar düzenlemesini öngörür. Bu nedenle uluslararası toplumun en büyük çevresel tehditler olarak kabul ettiği suçları kodlayan belirli bir "çevreye karşı uluslararası suç" çağrısı yapılmaya başlanmıştır. Mevcut durumda çevreye karşı böyle bir uluslararası suç bulunmamaktadır. Uluslararası ceza hukuku söz konusu olduğunda ise sadece Uluslararası Ceza Mahkemesinin bulunduğunu ve Roma Statüsü'nde çevreye yalnızca savaş suçları bağlamında tek bir maddede atıfta bulunulduğunu belirtmiştik. Mahkeme kurulduğundan bu yana ise bu

⁷⁰¹ Bkz: <https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws/>

⁷⁰² Stop Ecocide Foundation kurucularından Jojo Mehta'nın yorumu için bkz: <https://www.stopecocide.earth/2024/eu-council-votes-to-criminalise-cases-comparable-to-ecocide>

hüküm ile ilgili hiç kimse suçlanmamıştır. Dolayısıyla, çevreye zarar vermenin uluslararası hukukta etkili bir cezai sorumluluğu yoktur. İşte bu nedenlerle pek çok aktivist uluslararası çevre antlaşmalarının uygulanması için cezai mekanizmaların kullanılmasını talep etmekte; çevre hükümlerinin ihlallerini caydırmak ve uyumu sağlamak için bir cezai rejim veya çerçevenin gerekli olduğunu savunmaktadır.

Çabaların ekokırımın Roma Statüsü'ne eklenerek beşinci çekirdek suç olarak düzenlenmesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisi kapsamına alınması yönünde yoğunlaştığını belirtmiştik. Ancak ekokırımın beşinci çekirdek suç olarak Roma Statüsü'ne dahil edilmesi önerilerine çeşitli sebeplerle karşı çıkanlar da vardır. Buna göre öncelikle ekokırımın üzerinde uzlaşmış net bir tanımının olmaması eleştirilmektedir. Ekokırımı bir suç olarak tanımlama mücadelesinde kullanılan terimlerin tutarsız olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰³

Ekokırımın suç olmasını savunanlar, kusursuz sorumluluk hali öngördüğünü ve bunun çevreye zarar verme kastıyla hareket edilmeyen durumlarda cezasızlıktan kurtulmaya yarayacağını belirtmektedir. Ancak Roma Statüsü'nün tüm sistemi “kast” unsuruna dayanmaktadır. Statünün manevi unsuru düzenleyen 30. maddesi şu şekildedir: “Mahkemenin yargı yetkisine giren bir suçun maddi unsurları kasten ve bilerek işlenmedikçe, bir kişi cezai olarak sorumlu tutulamaz ve cezalandırılmaz.”⁷⁰⁴

Öneriler çevresel zarar yol açan eylemlerin sadece savaş zamanında değil barış zamanında da işlenmesi halinde cezalandırılmasını savunur. Savaş zamanında çevresel zarar, askeri faaliyetlerin istem dışı bir sonucu olabilir veya askeri stratejinin bir parçası olabilir. Barış zamanında çevresel zarar çoğu zaman ekonomik, sosyal veya politik nedenlerle yapılan eylemlerin bir yan etkisidir ve bu nedenle barış zamanında çevresel zararı karakterize eden şey, kast, eylem ve netice arasında net bir bağlantı olmamasıdır. Eğer bireyler, çevresel zarara yol açma kastıyla hareket etmiyorsa ve hatta buna yol açabileceğini bilmiyorsa bu eylemden sorumlu tutulamayacaklardır. Bu sebeple ekokırımına ilişkin önerilerin uluslararası ceza hukuka dahil edilmesinin oldukça zor olacağı belirtilmektedir.⁷⁰⁵

⁷⁰³ Jain, Soni, a.g.m.,2021, 632.

⁷⁰⁴ Mistura, a.g.m.,2018, 224.

⁷⁰⁵ Branch, A., & Minkova, L. (2023). Ecocide, the Anthropocene, and the International Criminal Court. *Ethics & International Affairs*, 37(1), 51–79.54.

Ekokırım suçunu tesis edebilmek için failin çevreye ciddi, geniş çaplı ve uzun vadeli zarar vermiş olması gerekir.⁷⁰⁶ Ancak, herhangi bir eylemin çevresel zarara yol açtığını ceza sorumluluğu açısından kanıtlamak çok zor olabilir. Ekolojik yıkım bazen dramatik bir olayın (örneğin nükleer patlama veya petrol sızıntısı) sonucu olarak meydana gelir, ancak genellikle birçok bireyin yıllar boyunca gerçekleştirdiği küçük ve dramatik olmayan eylemler sonucu oluşur. Çevre, birçok farklı unsurun birbiriyle etkileştiği çok geniş bir alan olduğu için, nedenselliği mahkemede belirlemek veya kanıtlamak imkânsız olabilir.⁷⁰⁷

Bazı akademisyenler çevreye ciddi geniş çaplı ve uzun vadeli zarar veren eylemleri Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisi kapsamına alınması yerine ayrı bir Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulmasını önermektedir. Bunda Uluslararası Ceza Mahkemesinin çevresel suçları yargılamak için gerekli uzman bilgiye sahip olmayabileceği, ekokırımın diğer çekirdek suçların önemsizleştirebileceği,⁷⁰⁸ Mahkemenin taraf ülkelerde yetkisinin olması ancak dünyanın en büyük kirleticilerinin (ABD, Rusya, Çin, Hindistan) Statüye taraf olmaması sebebiyle bu ülkelerde meydana gelen tahribatlar için yargı yetkisinin bulunmayacağı endişeleri etkilidir.

Ekokırımın, Mahkemenin yargı yetkisi altındaki temel suçlar kategorisine dahil edilmesi, Roma Statüsü'nde önemli bir değişiklik gerektirecektir ve öncelikle uluslararası toplum üyeleri arasında böyle bir suçun varlığı ve tanımı konusunda genel bir anlaşmaya varılması gerekmektedir. Ancak, mevcut uluslararası ceza hukuku çerçevesi göz önüne alındığında, böyle bir anlaşmanın olasılığı düşük olduğu belirtilmektedir.⁷⁰⁹

Ekokırım içerecek şekilde Statüyü gözden geçirmek yerine yeni bir Ekokırım Sözleşmesi müzakere edilerek Uluslararası Çevre Mahkemesi'ni kurulması ve bu Mahkemenin hem cezaî hem de medeni davaları yargılayabilmesi önerilmektedir.⁷¹⁰ Hem bu mahkeme çevre konusunda uzmanlaşacağı için çevre sorunlarını ve potansiyel çözümleri daha iyi değerlendirebilecektir.

⁷⁰⁶ Higgins, a.g.e.,2010, 30.

⁷⁰⁷ Greene, a.g.m.2019, 40.

⁷⁰⁸ Greene, a.g.m.2019, 38.

⁷⁰⁹ Mistura a.g.e., 2018, 225.

⁷¹⁰ Jain, Soni, a.g.m,2021, 632.

4.TÜRK HUKUKU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRMELER

Çevre sorunların uluslararası boyut kazanması ve ekolojik dengenin bozulmasıyla birlikte çevrenin korunmasına verilen önem artmıştır. Bu da özellikle 1970’li yıllardan itibaren çevre sorunları üzerinde devletlerin iş birliği içerisinde çözüm arayışlarına gitmesine sebep olmuştur. 1972 yılında toplanan Stockholm Konferansı’ndan bu yana ayrıntılı olarak değindiğimiz üzere pek çok konferans yapılmış, pek çok uluslararası belgeye imza atılmıştır. Bu küresel hareketin etkisiyle hem bölgesel hem de ulusal düzeyde çevre hakkı ve çevrenin hukuk aracılığıyla korunmasına ilişkin düzenlemeler hız kazanmıştır. Türkiye’de de uluslararası ve bölgesel gelişmelere paralel olarak 1970’li yıllardan itibaren çevre hukuku gelişmeye başlamıştır.

Bu bölümde daha önceki bölümlerde incelenen uluslararası ve bölgesel gelişmelerin Türk hukukundaki yansımaları incelenecektir. İlk olarak çevre ve çevre hakkı bağlamında anayasal ve kanuni düzenlemelere değinilecek akabinde Türk hukukunda çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunmasına ilişkin düzenlemeler değerlendirilecektir.

4.1. Türk Hukuku’nda Çevre Hakkının Gelişimi

4.1.1. Anayasal Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi

1924 ve 1961 Anayasa’larında çevre hakkına ilişkin bir düzenlemeye yer verilmemiştir.⁷¹¹ 1961 Anayasası’nın 49. maddesinde yer alan “*Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.*” hükmünün geniş yorumlanması yoluyla çevre sorunlarına çözüm bulunmaya çalışılmıştır.⁷¹²

1982 Anayasası’nın 56. maddesi ile yapılan düzenleme, Türk Hukukunda çevre korumasına ilişkin yapılan ilk anayasal düzenlemedir. 1982 Anayasası’nın “Temel Haklar ve Ödevler” kısmının “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” bölümünün “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” başlıklı 56. maddesi şu şekildedir:

⁷¹¹ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 334, Kabul Tarihi: 9/7/1961;

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>

⁷¹² Güneş, a.g.e., 2023, 155.; Güzelyalçın, M. (2024) *Çevre Hukukundan Kaynaklanan İdari Yaptırımlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İzmir, 24.

“Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.”

Hükümde “çevre hakkı” kavramından açık bir şekilde söz edilmeyip yaşam hakkıyla ilişki kurulmuştur. 56. madde ile çevrenin korunması ödevi hem devlere hem de vatandaşlara yükleyerek hak ve ödev eksenli bir düzenleme yapmıştır.⁷¹³ Hükümün Anayasa’nın ikinci kısmının “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı üçüncü bölümünde düzenlenmiş olması birtakım tartışmalar yapılmasına neden olmuştur. Anayasa’nın 65. maddesi *“Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”* şeklindedir. Bu hüküm ile devletin sosyal haklar ve ekonomik hakların gereğini yerine getirmesi noktasında bir sınırlama öngörülmüştür. İşte bu hüküm aynı bölümde düzenlenen çevre korumasına ilişkin sınırlayıcı özellik taşır mı sorusu gündeme gelmektedir. Bir görüş bu hakkın diğer sosyal ekonomik haklar gibi mali kaynaklarla sınırlandırıldığını ifade etmektedir.⁷¹⁴ Bir başka görüş ise 56. maddede sayılan geliştirme, koruma ve önleme gibi ödevlerinin salt mali kaynakların yeterliliği ile sınırlandırılmasının yanlış olacağını, ancak eski hale getirmeye yönelik kimi çok büyük maliyet gerektirir proje ve programlar bakımından bu yeterlilik olgusunun değerlendirilebileceğini öne sürmektedir.⁷¹⁵ Bu konu ile ilgili aşağıda ayrıntılı olarak yere verilecek olan Anayasa Mahkemesinin (“AYM”) 2012 tarihli bir kararı önemlidir. AYM bu kararda *“Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı; getirilecek kuralın ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneyeceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir.”* şeklinde bir tespitte bulunmuştur.⁷¹⁶

⁷¹³ Güneş, a.g.e., 2023, 156.

⁷¹⁴ Gürseler, İ.G. (2008). “İnsan Hakları Çevre, Anayasa”, *TBB Dergisi*, 75, 200.

⁷¹⁵ Kaboğlu, Özalp, a.g.e. 2021, 30.

⁷¹⁶ AYM, E. 2011/110, K. 2012/79, 24/05/2012.

1982 Anayasası'nda 56. madde dışında da çevreyle ilgili bazı düzenlemeler öngörülmüştür. "Kıyılardan yararlanma" başlığını taşıyan 43.madde, kıyıların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu ve kıyılardan yararlanmada kamu yararının gözetileceğini, ancak bu husustaki düzenlemenin kanunla olabileceğini düzenlemektedir. "Toprak mülkiyeti" başlığını taşıyan 44. madde, toprağın korunması ve geliştirilmesi yönünden devleti ödevli kılmaktadır. "Konut hakkı" başlıklı 57. maddede devletin konut ihtiyacını giderecek tedbirleri almasında şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını dikkate alması gerektiği ifade edilmektedir. "Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması" başlıklı 63. madde tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını ve değerlendirilmesini içermektedir. "Tabii servetlerin ve kaynakların aranması ve işletilmesi" başlıklı 168. madde ile doğal zenginliklerin ve kaynakların korunması temel alınarak bunlara ilişkin tasarrufun devlete ait olacağı düzenlenmiştir. "Ormanların korunması ve geliştirilmesi" başlıklı 169. madde ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunların konulacağını ve tedbirlerin alınacağını düzenler. Aynı maddede ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemeyeceği, ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasi propaganda yapılamayacağı; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamayacağı, ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçların genel ve özel af kapsamına alınamayacağı belirtilmiştir.

1982 Anayasası'nda çevresel usuli hakların bir kısmına da yer verilmiştir. Bu bakımdan dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkını düzenleyen 74. madde önemlidir. Buna göre vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Yine herkesin bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Anayasa'da halkın katılım hakkına ilişkin herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Ancak öğretide Anayasa'nın 56. maddesi ile vatandaşlara yüklenen çevreyi koruma ödevinin yerine getirilebilmesinin ancak katılım olanaklarıyla mümkün olabileceğinden hareketle genişletici bir yorumla katılım hakkına dayanak sağlayabileceği belirtilmektedir.⁷¹⁷ Adalet erişim hakkına

⁷¹⁷ Güneş, *a.g.e.*, 2023, 158.

ilişkin olarak ise Anayasa'nın 36. ve 125. maddeleri önemlidir. 36. madde herkesin meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahip olduğunu belirtir. 125. madde idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olmasını güvence altına alır.

Anayasa'nın 56. maddesi çevre hakkına ilişkin Türk hukukundaki temel düzenlemedir. Böylece başta Anayasa Mahkemesi ve Danıştay olmak üzere mahkemelerin çevre ile ilgili verdiği pek çok karara dayanak teşkil etmiştir.⁷¹⁸ Çalışmanın sınırlılığı nedeniyle Anayasa Mahkemesinin çevre hakkına yaklaşımını görebilmek açısından burada birkaç önemli kararına değinmekte fayda vardır.

Anayasa Mahkemesi, önüne gelen norm denetimi kararlarında çevrenin vazgeçilmez bir değer olduğunu vurgulamaktadır. Buna örnek olarak somut norm denetimi yaptığı 2012 tarihli bir kararından bahsedilebilir.⁷¹⁹ Zonguldak İdare Mahkemesi, davacı kuruma verilen idari para cezası ve faaliyetin durdurulması kararının iptali istemiyle açılan davada, itiraz konusu ibarenin Anayasa'ya aykırı olduğu kanısına vararak iptali için başvurmuştur. 3213 sayılı Maden Kanunu'nun Ek 1. maddesi birinci fıkrasında, 3867 sayılı Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşlettirilmesi Hakkında Kanun ile Devletçe işlettirilmesi kararlaştırılan Ereğli Kömür Havzasındaki madencilik faaliyetlerinin 3213 sayılı Maden Kanunu hükümlerine tâbi olduğu, ikinci fıkrasında, ruhsat süresinin Maden Kanunu ile getirilen süre sınırlamasına tâbi olmadığı belirtilmektedir. Üçüncü fıkrasında ise *'Sınırları Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenen Ereğli Kömür Havzasındaki taşkömürlerini işletmeye ve hukuku uhdesinde kalmak şartıyla işlettirmeye Türkiye Taşkömürü Kurumu yetkilidir.'* denilmek suretiyle, Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenen alanda Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun yetkilerinin devam ettiği hüküm altına alınmaktadır. İtiraz konusu ibarenin bulunduğu dördüncü fıkranın ilk cümlesinde ise, Ereğli Kömür Havzasındaki taşkömürü için kamu tarafından yürütülecek faaliyetlerin bu Kanunun 7. maddesinde belirtilen hükümler ile bu Kanunun hak düşürücü ve mali hükümlerine tâbi olmadığı öngörülmektedir. İtiraz

⁷¹⁸ Bkz: Danıştay 10. Daire, 1985/2739 E., 1986/1431 K.(Gökova Kararı); Danıştay 10. Daire, 1990/2278 E., 1992/1672 K.(Aliğa Kararı); Danıştay 6. Daire, 1996/5477 E.,1997/2312 K.(Bergama Kararı).

⁷¹⁹ AYM, E.2011/110, K.2012/79, 24/05/2012.

konusu '*...bu Kanunun 7. maddesinde belirtilen hükümler ile...*' ibaresinin bulunduğu kural, Kanunun 7. maddesinde öngörülen usul ve esaslara ve izin alınacak yere ve iznin niteliğine göre diğer kanunlarda yer alan hükümlere uyulma zorunluluğunun ortadan kaldırılması anlamını taşımaktadır. Başvuruda itiraz konusu ibarenin bulunduğu kural sonucu Maden Kanunu'nun 7. maddesinin, Ereğli Kömür Havzasındaki taşkömürü için kamu tarafından yürütülecek faaliyetlerde uygulanmayacağı, bu durumun ise çevrenin geliştirilmesi, korunması ve bu yolla da çevre kirliliğinin önlenmesi ödevinin yerine getirilmesi amacıyla bağdaşmadığı, taşkömürü faaliyetinin çevresel etkileri değerlendirilmeden yürütülmesi nedeniyle Ereğli Kömür Havzasındaki canlı yaşamının ve anılan yerdeki halkın refah ve huzurunun ve bireylerin maddi ve manevi gelişiminin olumsuz etkilenebileceği, bu nedenle, itiraz konusu ibarenin Anayasa'nın 5. ve 56. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Anayasa Mahkemesi, itiraz konusu ibarenin bulunduğu kural sonucu, Ereğli Kömür Havzasındaki taşkömürü için kamu tarafından yürütülecek faaliyetlerin, Maden Kanunu'nun 7. maddesinde belirtilen hükümlere tabi olmaması, bu faaliyetlerin çevreye uygunluğunun idare tarafından denetimini olanaksız kılmakta, madencilik açısından denetimsiz bir alan oluşturmakta ve bu da devletin bu konudaki gözetim ve denetim görevini yerine getirmesine engel olacağı tespitinde bulunmuştur. *“Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir.”* diyerek insanın, toplumun ve çevrenin varlık, sağlık ve güvenliği ile bu konuda Anayasa'nın 56. madde ile devlete yüklediği görev göz önünde tutarak itiraz konusu ibarenin Anayasa'nın hukuk devleti ilkesine uygun olmadığı gibi 5. ve 56. maddeleri ile de bağdaşmayacağını belirtmiştir.

Çevre hakkı ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru ise ayrıca incelenmelidir. Anayasa Mahkemesinin çevre hakkı ile ilgili olarak önüne gelen başvurularda AİHM ile paralel birtakım ilkeler belirlediği ve bunlara göre hareket etmeye çalıştığı belirtilmektedir.⁷²⁰ Hem Anayasa'da hem de AİHS'te açıkça düzenlenmiş bir çevre hakkı bulunmamasına rağmen çevresel sorunlara ilişkin başvurular kabul edilebilir bulunarak diğer haklar bağlamında değerlendirilmektedir.

⁷²⁰ Kaboğlu, Yancı Özalp, a.g.e.,2021, 236.

Anayasa Mahkemesi'nin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı çerçevesinde yapılan bireysel başvuruyu özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı bağlamında değerlendirerek verdiği Binali Özkaradeniz ve Diğerleri Kararı önemlidir.⁷²¹ Başvuru, kanalizasyon sularının arıtım yapılmaksızın akarsuya dökülmesi nedeniyle özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkindir.⁷²² Anayasa Mahkemesi, somut olayda başvuranların şikâyet ettikleri kanalizasyon suyunun arıtım yapılmaksızın akarsuya dökülmesinin kamusal bir tasarruf sonucu gerçekleştiği ve bu durumun ise başvuranların özel ve aile hayatına saygı haklarının ihlaline yol açan bir müdahale teşkil ettiğini tespit etmiştir. Olayda Valilik tarafından, 2006 yılında söz konusu çevre kirliliğine yol açıldığı tespit edilmiş ve Belediye tarafından kirliliği önleyebilecek atık su arıtma tesisi için hazırlanan iş termin planında öngörülen tarih ise 11/10/2012 olarak belirlendiği, bunun yanında kanun koyucu tarafından 2872 sayılı Kanun'da 2006 yılında yapılan düzenleme ile Bakanlığın aynı yıl duyurulan genelgesinde atık su arıtma tesisi yapılması için on yıllık sürenin de dolduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık 2014 yılında sonuçlanan tam yargı davasında derece mahkemelerince şikâyet edilen çevre kirliliğinin önlenmesini sağlayacak arıtma tesisinin yapılmadığı tespit edilmiş olup idarece 2017 yılında düzenlenen "Çevre Durum Raporu"na göre aradan geçen süreye rağmen bu tesisin faaliyete geçirilmediği anlaşılmıştır.⁷²³ Bu tespitler ışığında Anayasa Mahkemesi başvuranların özel ve aile hayatına saygı hakkı bağlamında kamu makamlarının üzerine düşen pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediği sonucuna vararak Anayasa'nın 20. maddesinde güvence altına alınan özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁷²⁴ Anayasa Mahkemesi özel hayatın korunması kapsamında kişiliğin serbestçe geliştirilmesiyle uyumlu birçok hukuksal çıkar bu hakkın kapsamına dâhil olduğunu, bu bağlamda kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne ilişkin hukuksal çıkarı da özel hayata saygı hakkı kapsamında güvence altına alındığını, fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı kapsamında güvence altına alınan hukuksal çıkarlardan birinin de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğunu belirtmiştir.⁷²⁵

⁷²¹ AYM, Binali Özkaradeniz ve diğerleri [GK], B. No: 2014/4686, 1/2/2018.

⁷²² Binali Özkaradeniz ve diğerleri, § 1.

⁷²³ Binali Özkaradeniz ve diğerleri, § 65.

⁷²⁴ Binali Özkaradeniz ve diğerleri, § 67-68.

⁷²⁵ Binali Özkaradeniz ve diğerleri, § 44.

Çevresel zararın mülkiyet hakkına dayalı olarak bireysel başvuruya konu edildiği davalarda Anayasa Mahkemesi, AİHM gibi çevrenin korunması kaygısıyla mülkiyet hakkının sınırlanabileceğini kabul etmektedir. Bu hususta Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi başvurusunda verdiği karar önemlidir.⁷²⁶ Başvuran şirket, kalkar ocağı ile kırma tesisi için verilen maden işletme ruhsatı ve izninin ocağın yakınında bulunan köye ve çevrede bulunan tarım arazilerine zarar verdiği gerekçesiyle yargı kararı sonucu iptal edilmesinin mülkiyet hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür.⁷²⁷ AYM, mülkiyet hakkının mutlak bir hak olmadığı ve kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilirliğini; ölçülülük ilkesi gereği kişilerin mülkiyet haklarının sınırlandırılması hâlinde elde edilmek istenen kamu yararı ile bireyin hakları arasında adil bir denge kurulması gerektiğini, Anayasa'nın 35. maddesinin son fıkrası mülkiyet hakkının kullanımının toplum yararına aykırı olamayacağı şeklinde hakkın kullanımına ilişkin genel bir ilkeye yer verdiğini belirtmiştir.⁷²⁸ Somut başvuruya konu davada Mahkemece, başvurucunun almış olduğu ruhsat gereği mülkünden barışçıl bir şekilde yararlanma hakkı ile davacıların tarım arazileri ve meralarından verimli bir şekilde yararlanma ve temiz bir çevrede yaşama hakları şeklinde yarışan hakları arasında bir dengeleme yapılarak karar verilmesi gerektiği; yapılan bilirkişi ve keşif incelemeleri neticesinde maden işletme projesindeki eksiklikler ve davacı köyün yerleşim alanının maden ocağına yakın olması nedeniyle ocağın işletilmesi hâlinde zeytincilik başta olmak üzere tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile çevrenin bitki örtüsü üzerinde meydana gelecek olumsuzluklar ile köy halkının yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri detaylı bir biçimde somut verilerle açıklandığından açık meşru kamu yararı amacı ile davacılar lehine karar verdiği yargılamada başvurucunun mülkiyet hakkına ilişkin iddiası yönünden bir ihlalin olmadığına karar verilmiştir.⁷²⁹

⁷²⁶ AYM, Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., B. No: 2014/1989, 15/6/2016.

⁷²⁷ Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, § 1.

⁷²⁸ Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, § 43.

⁷²⁹ Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, § 50, 51, 52.

4.1.2. Kanuni Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi

1982 Anayasası'ndaki düzenlemeyi 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun⁷³⁰ 1983 yılında yürürlüğe girmesi izlemiştir.⁷³¹ Çevre Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden bu yana pek çok değişiklik yapılmışsa da 2000'li yıllara gelindiğinde AB uyumlaşma süreci kapsamında verilen taahhütlerin de bir sonucu olarak 2006 yılında yapılan değişiklikler önemlidir.⁷³² Bu değişikliklerle birlikte sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri kanuna dahil edilmiştir. Çevre Kanunu'nun amacı, 1. maddesinde bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak olarak belirlenmiştir. 3. maddesinde ise çevrenin korunmasında esas alınan genel ilkeler düzenlenmiştir. 3. maddenin (a) bendinde çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile ilgili ödeve işaret ederken "herkes" terimi kullanılmıştır; herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlü kılınmıştır. Bu bakımdan Çevre Kanunu, çevrenin korunmasında temel bir kanun olup genel çerçeveyi çizerek gerisini genellikle yönetmeliklere ve diğer düzenlemelere bırakmıştır.⁷³³

Çevre Kanunu'nun 30. maddesinin 2. fıkrasında çevresel konularda bilgi edinme hakkı düzenlenmiştir. Buna göre herkes 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir. Bununla birlikte aynı fıkarda *“açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek”* bilgilere ilişkin taleplerin reddedileceği belirtilerek bir istisna getirilmiştir. Çevre Kanunu'nun 2. maddesine göre çevreye ilişkin bilgi *“Su, hava, toprak, bitki ve hayvan varlığı ile bunları olumsuz olarak etkileyen veya etkileme ihtimali bulunan faaliyetler ve alınan idarî ve teknik önlemlere ilişkin olarak mevcut bulunan her türlü yazılı, sözlü veya görüntülü bilgi veya veriyi”* ifade eder. Çevre Kanunu'nun 3. maddesinin (e) bendi çevresel konularda katılım hakkını düzenlemiştir. Buna göre çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkının esas olduğu; bakanlık ve yerel yönetimlerin, meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların

⁷³⁰ 2872 sayılı Çevre Kanunu, Resmi Gazete Tarih ve Sayı: 11/8/1983 –18132 ;

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁷³¹ Bulut, a.g.e., 2023,65.

⁷³² 26/04/2006 Tarih ve 5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

⁷³³ Gürkan,Y. (2023). Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru Kararları Kapsamında Çevre Hakkı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 91.

çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlü oldukları belirtilmiştir. Çevre Kanunu'nun 30 maddesinin 1. fıkrasında çevresel konularda adalete erişim hakkının güvence altına alınmıştır. Buna göre çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkesin ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilecektir. Zarar gören veya haberdar olan herkese başvuru imkânı tanınmasının, hak ve menfaat ihlali şartı aranmaksızın çevre ile ilgili konularda başvuru hakkına sahip olduğu anlamına geldiği belirtilmektedir.⁷³⁴ Çevresel usuli hakların düzenlenmiş olması yeterli değildir, işlevini gerçekleştirebilmesi için bu hakların pratikte uygulanabiliyor olması gerekir. Ancak bu düzenlemelere karşılık Türkiye'de çevre hakkının koruma, kirlenmenin önlenmesi ve geliştirme şeklindeki görünümünün gerçekleştirilmesini sağlayacak yeterli güvencenin bulunmadığı belirtilmektedir.⁷³⁵

1983 yılında Çevre Kanunu'nun yürürlüğe girmesini takip eden süreçte 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu⁷³⁶ ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu⁷³⁷ gibi kanunlaşma süreçleri gelmiştir. Tüm bu kanunların yanı sıra ilgili yönetmelikler de çıkartılmıştır. Bu yönetmelikler genellikle Çevre Kanunu ile 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'na⁷³⁸ dayanılarak çıkarılmıştır. Yönetmelik hükümlerine aykırılık halinde Çevre Kanunu'na atıfta bulunularak bu Kanundaki yaptırımların uygulanacağı düzenlenmiştir. Bu yönetmeliklerden bazıları Atık Yönetimi Yönetmeliği⁷³⁹, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmenin Uygulanmasına Dair Yönetmelik "CITES Yönetmeliği"⁷⁴⁰ Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Yönetmelik⁷⁴¹, Av ve Yaban Hayvanları ile Bunlardan Elde Edilen Ürünlerin Bulundurulması, Üretimi ve Ticareti Hakkında Yönetmelik⁷⁴², Florlu Sera Gazlarına İlişkin Yönetmelik⁷⁴³, tir.

⁷³⁴ Güneş, *a.g.e.*, 2023, 160.

⁷³⁵ Köybaşı, *a.g.m.*, 2022, 1057.; Kaboğlu, Yancı Özalp, *a.g.e.*, 144 vd.

⁷³⁶ 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, Resmi Gazete Tarih ve Sayı: 11/8/1983 – 18132; <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2873&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁷³⁷ 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Resmi Gazete Tarih ve Sayı: 23/7/1983 – 18113; <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863.pdf>

⁷³⁸ 5326 sayılı Kabahatler Kanunu, Resmî Gazete Tarih-Sayı: 31/3/2005- 25772 (Mükerrer)

⁷³⁹ RG Tarih ve Sayı: 02.04.2015- 29314.

⁷⁴⁰ RG Tarih ve Sayı: 27/12/2001- 24623.

⁷⁴¹ RG Tarih ve Sayı: 07.04.2017- 30031.

⁷⁴² RG Tarih ve sayı: 16/06/2005- 25847.

⁷⁴³ RG Tarih ve sayı: 20/06/2022- 31881

Ayrıca sık sık gündeme gelen Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği de ilk olarak 1993 yılında yürürlüğe girmiş ve o tarihten bu yana pek çok kez değişikliğe uğramıştır.⁷⁴⁴

4.2. Türk Hukuku’nda Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunması

Türk hukukunda çevrenin korunmasına yönelik düzenlemelere ilk defa 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 181. ve devamı maddelerinde yer verilmiştir.⁷⁴⁵ Çevre Kanunu’nda ihlallere ilişkin olarak çeşitli idari yaptırımlar öngörülmüşse de bunların yeterli olmadığı görüşünden hareketle doğrudan doğruya bağımsız bir şekilde Türk Ceza Kanunu’nun Çevreye Karşı Suçlar başlığı altında “Çevrenin kasten kirletilmesi”, “Çevrenin taksirle kirletilmesi”, “Gürültüye neden olma” ve “İmar kirliliğine neden olma” suçları düzenlenmiştir. Her bir suç tipine ilişkin ayrı ayrı açıklama yapmak ve suçun unsurlarını incelemek çalışmamızın sınırlarını aşacağından çok taraflı çevre anlaşmaları çok taraflı çevre anlaşmaları ile sınırlı olarak Türk hukukundaki çevre suçları ve ilgili değerlendirme yapılacaktır.

4.2.1. CITES Doğrultusunda Türk Hukuku’nda Yapılan Düzenlemeler

Türkiye bitki ve hayvan türleri açısından zengin bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Mevcut verilerin eksikliğine rağmen, Türkiye’de tespiti yapılan 12.000’den fazla bitki türünün yaklaşık 3.700’ünün endemik olduğu belirtilmektedir.⁷⁴⁶ Yine yaklaşık 4.000’i endemik olan 19.000 omurgasız türüne, 70’ini balık türlerinin oluşturduğu 100’den fazla endemik taksona sahip 1500 omurgalı türünün bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁴⁷

Türkiye, CITES Sözleşmesine, 22 Aralık 1996 tarihinde taraf olmuştur.⁷⁴⁸ CITES kapsamında yer alan hayvan ve bitki türlerinin uluslararası ticaretinin kontrol altına alınmasına yönelik usul ve esasların düzenlenmesi amacıyla Çevre Bakanlığınca

⁷⁴⁴ RG Tarih ve Sayı: 7/2/ 1993-21489.

⁷⁴⁵ Özen, M. (2010). “Çevreye Karşı İşlenen Suçlar (TCK m. 181, 182)” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1), 14.

⁷⁴⁶ Başaran, G. (2017), *Türkiye’de Biyokaçakçılık*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, 25.

⁷⁴⁷ Arıkan, K. G., Büyük, O. G., Yeni, B. ve Per, E. (2021). Türk Medyasında Yaban Hayatı Kaçakçılığı. *ActaInfologica*, 5(2), 299-317,300. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1908991>

⁷⁴⁸ 27 Eylül 1994 tarihli ve 441 Sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan CITES, 27 Nisan 1996 tarihli ve 96/8125 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 20 Haziran 1996 tarih ve 22672 Sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.

27.12.2001 tarihli 24623 sayılı CITES uygulama yönetmeliği çıkarılmıştır. Yönetmelik CITES ile paralel bir şekilde Yönetmeliğin EK-I, EK-II ve EK-III listelerinde yer alan bir türe ait örneğin ihracat, ithalat, yeniden ihracatı ve denizden girişinde CITES Belgesi düzenlenmesini öngörmüş ve bu belgeleri düzenleyecek yönetim otoritelerini belirlemiştir.⁷⁴⁹

CITES Yönetmeliğinde belirlenen usul ve esaslara aykırı olarak;

(a) CITES Belgesi olmaksızın veya sahte ve geçersiz CITES Belgesi ile bir türe ait örneğin ihracı, ithali, yeniden ihracı ya da denizden girişinin yapılması;

(b) CITES Belgesinin alınmasında yalan beyanda bulunulması;

(c) CITES Belgesinde tahrifat yapılması durumlarında CITES Belgesinin iptal edileceği belirtilmiştir.⁷⁵⁰ Bu hallerde suçun niteliğine göre 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu⁷⁵¹ ve 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun⁷⁵² ilgili maddelerindeki cezaların uygulanacağı belirtilmiştir.

Bu doğrultuda Türk Ceza Kanunu'nun 204 ve devamı maddelerinde düzenlenen belgede sahtecilik suçları gündeme gelecektir. 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun Suçlar ve Kabahatler başlığı altında 3. Maddesinde düzenlenen kaçakçılık fiilleri gündeme gelebilecektir. Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun 3(1) maddesinde eşyanın gümrük işlemlerine tabi tutulmaksızın ülkeye sokulması, 3(7) maddesinde ithali yasak olan eşyanın ülkeye sokulması ve 3(12) maddesinde ihracı yasak olan eşyanın ihraç edilmesi suç olarak düzenlenmiştir.

Yaban hayvanlarının ticareti ile ilgili olarak 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu'na da⁷⁵³ bakılması gerekir. Kara Avcılığı Kanunu, av ve yaban hayvanlarını ve yaşama ortamlarını, bunların korunmasını ve geliştirilmesini, yaban hayvanlarının üretiminin, ticaretinin düzenlenmesini, toplumun bilinçlendirilmesini, av ve yaban

⁷⁴⁹Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü; kuşlar, deniz memelileri hariç memeliler, sürüngenler, iki yaşamlılar (hem suda hem karada yaşayan), eklem bacaklılar, Orman Genel Müdürlüğü; Orman ürünleri ve mevcut mevzuatla Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının görevleri dışında kalan türler, Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü; Karasal omurgasızlar, yumuşakçalar, denizlerde ve iç sularda bulunan bitkiler de dâhil su ürünleri ile bunların yumurtaları, deniz memelileri, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü; Tüm canlı bitkiler. Yönetim mercilerine izin ve belgelerin düzenlenmesi ve sözleşmede belirtilen tavsiyeleri yapacak bilimsel otorite olarak ise TÜBİTAK belirlenmiştir.

⁷⁵⁰ CITES Yönetmeliği, md.40.

⁷⁵¹ RG Tarih ve Sayı:31/3/2007-26479;

⁷⁵² RG Tarih ve Sayı: 4/11/1999 – 23866

⁷⁵³ RG Tarih ve Sayı: 11/7/2003 – 25165

hayatına ilişkin suç ve kabahatler ile bunların takibi ve cezalarını kapsar.⁷⁵⁴ Kanun kapsamında yaban hayvanı “*sadece suda yaşayan memeliler dışında kalan ve Çevre ve Orman Bakanlığınca belirlenen bütün memelileri, kuşları ve sürüngenleri*” ifade etmektedir.⁷⁵⁵ Kanunun 18. maddesi ile taraf olunan uluslararası sözleşmelerle ticareti yasaklanan yerli ve yabancı yaban hayvanları ve bunların türevlerinin satılması, satın alınması, nakledilmesi ve bunların ithalatı ve ihracatı yasaklanmıştır. Bu yasağa uyulmaması halinde ise beş yüz Türk lirasından iki bin beş yüz Türk lirasına kadar idarî para cezası uygulanacağı öngörülmüştür.⁷⁵⁶

Ayrıca CITES ve Bern Konvansiyonuna paralel olarak çıkarılan Av ve Yaban Hayvanları ile Bunlardan Elde Edilen Ürünlerin Bulundurulması, Üretimi ve Ticareti Hakkında Yönetmelik’e de bakmak gerekir. Bu Yönetmelik, av ve yaban hayvanlarının üretimi, yetiştiriciliği ile doğadan avlanan, yakalanan hayvanlar ve bunlardan elde edilen ürünlerin ticaretinin, yurda giriş ve çıkışlarının nasıl yapılacağı ile bunların hangi şartlarda bulundurulacağına ilişkin usul ve esasları kapsar. Yönetmeliğin 63. maddesi ile Kara Avcılığı Kanunu ve taraf olunan uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınan bütün hayvanlar ile bunların parçalarının derneklerde, işyerlerinde ve evlerde ne maksatla olursa olsun bulundurulması, alımı ve satımı yasaklanmıştır. 85. maddede bunlardan elde edilen ürünlere ve parçalara el konulacağı düzenlenmiştir. Yasa dışı yollarla elde edilen av ve yaban hayvanları ile bunlardan elde edilen ürünlere el konulduktan sonra, yürürlükteki mevzuat gereğince uygulanacak cezai işlemlerin yanı sıra, suçun oluşumunda kullanılan her türlü malzeme, alet, ekipman, makine, vasıta, taşıma araçları ve benzeri malzeme, Kaçakçılıkla Mücadele Kanunun ilgili maddeleri gereğince müsadere edileceği düzenlenmiştir.

Çevre Kanunu’n 9. maddesi ile çevrenin korunması amacıyla; doğal çevreyi oluşturan biyolojik çeşitlilik ile bu çeşitliliği barındıran ekosistemin korunmasının esas olduğu belirtilmiş;⁷⁵⁷ biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından nesli tehdit veya tehlike altında olanlar ile nadir bitki ve hayvan türlerinin korunması esas olduğu belirtilerek mevzuata aykırı biçimde ticarete konu edilmeleri

⁷⁵⁴ Kara Avcılığı Kanunu, md.1(2)

⁷⁵⁵ Kara Avcılığı Kanunu, md.2(5).

⁷⁵⁶ Kara Avcılığı Kanunu, md. 26(1).

⁷⁵⁷ Çevre Kanunu, md. 9 (a).

yasaklanmıştır.⁷⁵⁸ Belirtilen hususlara aykırı olarak biyolojik çeşitliliği tahrip edenlere ve bendinde belirlenen esaslara ve yasaklamalara aykırı davrananlara idari para cezası verileceği öngörülmüştür.⁷⁵⁹ CITES Yönetmeliği de yaptırımları düzenlediği 40. maddesi ile buraya atıf yapmıştır. Ayrıca Yönetmelik kapsamında yer alan türlerin ticareti ile uğraşanların Yönetim Mercine verdikleri taahhütlere uymamaları durumunda verilen izin ve belgelerinin iptal edileceği düzenlenmiştir.

4.2.2. Montreal Protokolü Doğrultusunda Türk Hukuku'nda Yapılan Düzenlemeler

Türkiye Montreal Protokolü'ne 19 Aralık 1991 tarihinde taraf olmuştur ve Protokolün bugüne kadarki tüm değişikliklerini kabul etmiştir. Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı tarafından 2017'de Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Yönetmelik çıkarılmıştır. Bu yönetmelik Montreal Protokolü ile kontrol altına alınan maddelerin kullanılmasına ve sonlandırılmasına ilişkin usul ve esasları belirlemektir. Protokole paralel olarak Yönetmeliğin eklerinde belirlenen ve kontrol altına alınan maddelerin kullanımı yasaklanmaktadır.⁷⁶⁰ Yönetmeliğin Ek-4'ünde yer alan ürünlerin Ek-5'te listelenen kontrol altına alınan maddeleri içermesi durumunda ithalatı yasaklanmıştır. Bu Yönetmelik hükümlerine aykırı hareket eden ve bu Yönetmelik hükümleri çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirmeyen gerçek ve tüzel kişilere Çevre Kanunu'n 20. maddesinde öngörülen idari para cezalarının uygulanacağı belirtilmiştir.

2022'de Florlu Sera Gazlarına İlişkin Yönetmelik çıkarılmıştır. Bu yönetmelik ile Montreal Protokolü kapsamında yer alan florlu sera gazlarının salımını kontrol altına almak üzere florlu sera gazları ve diğer florlu maddelerin yönetimine ilişkin usul ve esasları belirlenmiştir. Yönetmelik ile Florlu sera gazlarının ve diğer florlu maddelerin; atmosfere salımı, yetkili makam tarafından izin verilmeyen gerçek ve tüzel kişilere satılması veya ücretsiz temini, diğer hükümlerle belirlenen koşullara uyulmaksızın ürün ve/veya ekipmanda bulunan köpükler haricinde ürün ve/veya ekipman içerisinde florlu sera gazlarının veya diğer florlu maddelerin geri kazanım işlemi yapılmadan bertaraf tesislerine kabul edilmesi yasaklanmıştır.⁷⁶¹ Yine

⁷⁵⁸ Çevre Kanunu, md. 9(f).

⁷⁵⁹ Çevre Kanunu, md. 9(k).

⁷⁶⁰ Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Yönetmelik, md. 13,14,15.

⁷⁶¹ Florlu Sera Gazlarına İlişkin Yönetmelik, md.6.

Hidroflorokarbonların bu Yönetmeliğin EK-6'sında listelenen Kabul Edilmiş Teknolojiler dışındaki teknolojilerle imha edilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca Florlu sera gazlarını saf veya karışım olarak içeren ve yönetmeliğe uygun olarak etiketlenmeyen malzemelerin piyasaya arzı yasaklanmıştır. Yönetmelik hükümlerine aykırı hareket edenlere ve yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere Çevre Kanunu'nun 20. maddesi uyarınca idari yaptırım uygulanacağı öngörülmüştür. Ayrıca Kigali Değişikliği'ne taraf olmayan ülkelerle hidroflorokarbon ticareti yapılmasının 1/1/ 2033 tarihinden itibaren yasak olacağı belirtilmiştir.⁷⁶²

Burada ayrıca 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun Suçlar ve Kabahatler başlığı altında 3. maddesinde düzenlenen kaçakçılık fiilleri gündeme gelebilecektir. Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun 3(1) maddesinde eşyanın gümrük işlemlerine tabi tutulmaksızın ülkeye sokulması, 3(7) maddesinde ithali yasak olan eşyanın ülkeye sokulması ve 3(12) maddesinde ihracı yasak olan eşyanın ihraç edilmesi suç olarak düzenlenmiştir. Ayrıca Kanunun 4(7) maddesi ile kaçakçılık suçunun konusunu oluşturan eşyanın çevre veya toplum sağlığını tehdit edecek nitelikte olması cezayı ağırlaştıran bir neden olarak kabul edilmiştir. Bu halde fiil daha ağır cezayı gerektiren bir suç oluşturmadığı takdirde, verilecek hapis cezası on yıldan az olamaz.⁷⁶³

4.2.3. Basel Konvansiyonu Doğrultusunda Türk Hukuku'nda Yapılan Düzenlemeler

Türkiye, Basel Konvansiyonunu 22.03.1989 tarihinde imzalamış, 28 Aralık 1993 tarihli ve 3957 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunmuştur, 15 Mayıs 1994 tarih ve 21935 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

Atık yönetimine dair genel esaslar Çevre Kanunu ile belirlenmiştir.⁷⁶⁴ Ayrıca 5312 sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanun'un⁷⁶⁵

⁷⁶²Florlu Sera Gazlarına İlişkin Yönetmelik, md.23.

⁷⁶³ Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu, md. 4(7).

⁷⁶⁴ Kaya, a.g.e.2010,212.

⁷⁶⁵ 5312 sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanun, Resmî Gazete Tarih ve Sayı: 11.03.2005-25752.

hükümlerinin de gözetildiği belirtilmektedir.⁷⁶⁶ Çevre Kanunu ile atık “*herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde*”; tehlikeli atık “*fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan atıklar ve bu atıklarla kirlenmiş maddeler*” olarak tanımlanmıştır.⁷⁶⁷

Çevre Kanunu kapsamında her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaklanmıştır.⁷⁶⁸

Kanunun 3. maddesi ile tehlikeli atıkların ithalatı yasaklanmıştır. Tehlikeli atıkların tanımı ile tehlikeli atıkların oluşum aşamasından itibaren toplanması, ayrılması, geçici ve ara depolanması, geri kazanılması, yeniden kullanılması, taşınması, bertarafı, bertaraf sonrası kontrolü, ihracatı, transit geçişi, ambalajlanması, etiketlenmesi, denetimi ve atık yönetim plânlarının hazırlanması ile ilgili usul ve esasların Bakanlıkça yayımlanacak yönetmelikle belirleneceği belirtilmiştir.⁷⁶⁹ Kanunun 20. maddesi ile atık ve tehlikeli atıkları yönetmelikte belirlenen usul ve esaslara aykırı şekilde toprağa ya da diğer alıcı ortama bırakanlara, bu kanun ve yönetmeliklerde öngörülen usul ve esaslara aykırı şekilde atık toplayan, taşıyan, geçici ve ara depolama yapan, geri kazanan, geri dönüşüm sağlayan, tekrar kullanan veya bertaraf edenlere, tehlikeli atıkların ne şekilde olursa olsun ülkeye girişini sağlayanlara, tehlikeli atıklarla ilgili mercilere ön bildirimde bulunmadan ihraç eden veya transit geçişini yapanlara verilecek idari para cezaları belirtilmektedir.⁷⁷⁰ 28. madde ile çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenlerin sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zarardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumlu oldukları ve kirletenin, meydana gelen zarardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğunun saklı olduğu belirtilmektedir.⁷⁷¹ 30. maddede ise çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören ya da haberdar olan herkesin ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli

⁷⁶⁶Tansuğ, Ç. (2023), “Atık Yönetiminde İdarenin Rolü”, *II. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*, 103-118,105.

⁷⁶⁷ Çevre Kanunu, md.2.

⁷⁶⁸ Çevre Kanunu, md.8.

⁷⁶⁹ Çevre Kanunu, md.3.

⁷⁷⁰ Çevre Kanunu, md.20.

⁷⁷¹ Çevre Kanunu, md.28.

önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilecekleri hükme bağlanmaktadır.⁷⁷²

Atık Yönetimi Yönetmeliği, Çevre Kanunu'na ve Basel Konvansiyonuna dayanılarak çıkarılmıştır⁷⁷³ ve tehlikeli atıklar başta olmak üzere atıkların yönetimine ilişkin genel çerçeve ve yükümlülükleri belirler. Yönetmelik kapsamında atık “*Üreticisi veya fiilen elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişi tarafından çevreye atılan veya bırakılan ya da atılması zorunlu olan herhangi bir madde veya materyali*” ifade etmektedir. Yönetmelik ekte yer alan Ek-4 atık listesindeki atıkları ve e-atıkları kapsar. Tehlikeli atık ise “Ek-3/A’da yer alan tehlikeli özelliklerden birini ya da birden fazlasını taşıyan, Ek-4’te altı haneli atık kodunun yanında yıldız (*) işareti bulunan atıkları ifade eder.⁷⁷⁴ Eklerde düzenlenen atık türlerinin Basel Konvansiyonu ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Atıkların sınır ötesi hareketi Yönetmeliğin 8. bölümünde düzenlenmiştir. Tehlikeli atıkların, serbest bölgeler dâhil Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Bölgesine girişi yasaktır. Bazı tehlikesiz atıkların, kontrole tabi olarak ithalatına izin verilebilir; bu izinlere ilişkin esaslar, Bakanlık görüşü doğrultusunda Ekonomi Bakanlığınca yayımlanacak düzenlemelerle belirlenir.⁷⁷⁵ Tehlikeli atıklar ise ülkemizde atıkların geri kazanımı/bertarafı için gerekli teknik kapasiteye sahip tesislerin bulunmaması, söz konusu atıkları ithalatçı ve transit devletin yetkili otoritesinin kabul etmesi, ihracata ilişkin iş ve işlemlerin tamamlanması koşullarının sağlanması halinde sadece AB ve/veya Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (*Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD*) üyesi ülkeler ile Liechtenstein’a ihraç edilebilir.⁷⁷⁶ Tehlikesiz atıkların AB ve/veya OECD üyesi ülkeler ile Liechtenstein’a ihracatında Bakanlıkça belge düzenlenmez, ihracat işlemi başlamadan Bakanlığa bilgi verilir ve kayıt altına alınır. Tehlikesiz atıkların AB ve/veya OECD üyesi ülkeler ile Liechtenstein haricindeki ülkelere ihracatında ilgili ülkenin yetkili otoritesinden izin alınarak Bakanlığa başvuru yapılır. Bakanlıktan onay alınmaksızın ihracat işlemi yapılamaz.⁷⁷⁷

⁷⁷²Çevre Kanunu, md.30.

⁷⁷³ Atık Yönetimi Yönetmeliği, md.3.

⁷⁷⁴ Atık Yönetimi Yönetmeliği, md.3.

⁷⁷⁵ Atık Yönetimi Yönetmeliği, md.22(1)

⁷⁷⁶ Atık Yönetimi Yönetmeliği, md.23(1).

⁷⁷⁷ Atık Yönetimi Yönetmeliği, md.23(2).

Türk Ceza Kanunu’nda Çevreye Karşı Suçlar başlığı altında düzenlenen “Çevrenin kasten kirletilmesi” ve “Çevrenin taksirle kirletilmesi” suçları bu kapsamda değerlendirilmelidir.

“Çevrenin kasten kirletilmesi” başlığını taşıyan TCK 181. madde uyarınca;

“İlgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Atık veya artıkları izinsiz olarak ülkeye sokan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza iki katı kadar artırılır.

Bir ve ikinci fıkralarda tanımlanan fiillerin, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla ilgili olarak işlenmesi halinde, beş yıldan az olmamak üzere hapis cezasına ve bin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.

Bu maddenin iki, üç ve dördüncü fıkrasındaki fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.”

İlgili düzenlemeye bakıldığında aslında tek bir madde altında iki bağımsız suç ve bu iki suç için ortak olan iki ayrı cezanın artırılmasını gerektiren nitelikli hale yer verildiği görülmektedir.⁷⁷⁸ Son fıkrada ise tüzel kişilere özgü güvenlik tedbirlerinin uygulanabileceği durumlar gösterilmektedir.

Birinci fıkrada düzenlenen suç, atık veya artıkların ilgili kanunlarda belirlenen teknik usullere aykırı olarak toprağa, suya veya havaya kasten verilmesiyle oluşur. Bu suç ile diğer çevre suçlarında olduğu gibi korunan hukuki değer, Anayasanın 56. maddesi ile düzenlenen sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkıdır.⁷⁷⁹ Suçun konusu Çevre Kanunu’n 2. maddesinde tanımlandığı şekliyle çevre yani canlıların

⁷⁷⁸ Aygörmez, a.g.e.,2021, 59.; Yokuş Sevük, a.g.e.,2017, 295.; Maviş, a.g.e.,2020, 366.

⁷⁷⁹ Güneş, a.g.e.,2023, 259; . Özgüç, L.E. (2023). “5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda Çevrenin Kastan Kirletilmesi Suçu”, 11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler,363-399, 367.

yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır.⁷⁸⁰ “Atık veya artık” terimlerinden anlaşılması gereken için yine Çevre Kanunu’na bakılmalıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Kanun atığı *herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde* olarak tanımlamıştı. Ancak artık kavramından ne anlaşılması gerektiğine ilişkin mevzuatta bir düzenleme yoktur. Bu durum hukuki açıdan muğlak olması sebebiyle eleştirilmektedir.⁷⁸¹ Bununla birlikte öğretide artık “*bir maddenin tüketimi, kullanımı ya da harcanmasından sonra artan, geriye kalan kısım*” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸² Suçun oluşması için atık veya artıkların çevreye “verilmesi” gerekir. “Verme” eyleminin geniş yorumlanması gerektiği; atık veya artığı toprağa, suya veya havaya temas ettiren bırakma, atma, gömme, salıverme gibi eylemleri kapsaması gerektiği belirtilmektedir.⁷⁸³ Ancak bu verme eyleminin hem ilgili kanunlarda belirlenen teknik usullere aykırı olarak hem de çevreye zarar verecek şekilde gerçekleşmesi gerekir. Öncelikle ilgili kanunlarda belirlenen teknik usulleri idarenin düzenleyici işlemlerini de kapsayacak şekilde her türlü mevzuatın anlaşılması gerektiği ancak ülkemizde teknik usullerin daha çok yönetmelikler ile belirleniyor olması nedeniyle bu düzenlemenin değiştirilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁷⁸⁴ Atık veya artıkların çevreye zarar verecek şekilde verilmesi, suç ile çevre üzerinde somut bir zarar tehlikesi doğmasını gerektirmektedir. Yani teknik usullere aykırı hareketin neticesinde çevre bileşenlerinin veya canlıların zarar görme tehlikesine sokulması aranır.⁷⁸⁵ Dolayısıyla bu fıkra düzenlenen suç bir somut tehlike suçudur.⁷⁸⁶

İkinci fıkradaki suç atık veya artıkların izinsiz bir biçimde ülkeye sokulması ile oluşur. Ülkeye sokmak kara, deniz veya hava ülkesine atık veya artıkların girmesi anlamına gelmektedir. Ülkeye sokma eyleminin nasıl gerçekleştiğinin bir önemi bulunmamaktadır, herhangi bir şekilde gerçekleşebilir.⁷⁸⁷ İlgili mevzuata göre izne

⁷⁸⁰ Yokuş Sevük, *a.g.e.*,2017, 515.

⁷⁸¹ Güneş, *a.g.e.*,2023, 260.

⁷⁸² Özgüç, *a.g.m.*2023,376.

⁷⁸³ Yokuş Sevük, *a.g.e.*,2017, 302; Güneş, *a.g.e.*,2023, 261; Maviş, *a.g.e.*,2020, 337.

⁷⁸⁴ Yokuş Sevük, *a.g.e.*,2017, 295.; Maviş, *a.g.e.*,2020, 337.

⁷⁸⁵ Maviş, *a.g.e.*, 2020, 343.

⁷⁸⁶ Yılmaz, S. (2022) *Çevre Suçları*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2.Baskı, 150.; Güneş, *a.g.e.*,2023, 261.; Özgüç, *a.g.m.*2023,377.

⁷⁸⁷ Maviş, *a.g.e.*, 2020, 357.

tabi olup da buna aykırı bir şekilde ülkeye sokulması bu suçu oluşturur.⁷⁸⁸ Bu suçta sadece atık veya artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması cezalandırılmaktadır. Bunların ülkeye sokulması çevre için başlı başına bir tehlike olarak görülmüş; ayrıca çevreye zarar vermeye uygunluk ya da somut bir tehlike aranmamıştır.⁷⁸⁹ Soyut tehlike suçu olarak düzenlenmiştir.⁷⁹⁰ İkinci fıkra düzenlenmiş bu suç Basel Konvansiyonu ile taraflara yüklenen “atıkların yasa dışı trafiğini suç haline getirme” ödevini kısmen de olsa yerine getirmektedir.⁷⁹¹ Çünkü yalnızca ülkeye sokma suç olarak düzenlenmiş, ülkeden çıkarma suç olarak kabul edilmemiştir.

Maddenin üçüncü ve dördüncü fıkralarında ise bu her iki suç için de uygulanabilecek olan iki nitelikli hal düzenlenmiştir. Üçüncü fıkra atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi cezayı ağırlaştıran bir neden olarak öngörülmüştür. Atıkların kalıcı özellik gösterip göstermediği bilirkişi marifetiyle belirlenecektir.⁷⁹² Dördüncü fıkra ise bir ve ikinci fıkralarda tanımlanan suçların konusunu oluşturan atık veya artıkların niteliğine ilişkin bir nitelikli hal mevcuttur. Atık veya artıkların birtakım özellikler arz etmesi bu suçlar bakımından cezanın ağırlaşmasına neden olmaktadır.⁷⁹³

“Çevrenin taksirle kirletilmesi” başlığını taşıyan TCK 182. madde uyarınca;

“Çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya verilmesine taksirle neden olan kişi, adli para cezası ile cezalandırılır. Bu atık veya artıkların, toprakta, suda veya havada kalıcı etki bırakması halinde, iki aydan bir yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

İnsan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya taksirle verilmesine neden olan kişi, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

⁷⁸⁸ Yılmaz, a.g.e.,2022, 166.

⁷⁸⁹ Yılmaz, a.g.e., 2022, 162.; Aygörmez, a.g.e.,2021, 59.

⁷⁹⁰ Aygörmez, a.g.e.,2021, 55.; Yokuş Sevik, a.g.e.,2017, 308.

⁷⁹¹ Özgüç, a.g.m.,2023, 381.

⁷⁹² Maviş, a.g.e., 2020, 367.

⁷⁹³ Güneş, a.g.e.,2023,262.

Birinci fıkranın ilk cümlesinde atık veya artıkların çevreye zarar verecek şekilde toprağa, suya veya havaya taksirle verilmesi suç olarak düzenlenmiştir. Burada da “vermek” fiili kullanılmıştır, yine geniş şekilde anlaşılmalıdır. Çevrenin kasten kirletilmesi suçunda aranan “*ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olmak*” şartı, burada aranmamaktadır. Atık veya artıkların zarar verecek şekilde taksirle çevreye verilmesi suçun oluşması için yeterlidir. Çevrenin taksirle kirletilmesi suçu bir somut tehlike suçudur.⁷⁹⁴ Birinci fıkranın ikinci cümlesinde ise birinci cümlede tarif edilen suçun cezasını ağırlaştıran nitelikli hal düzenlenmiştir. Buna göre atık veya artık toprakta, suda veya havada kalıcı etki bırakması halinde verilecek ceza daha ağırdır. İkinci fıkrada da suçun daha ağır cezayı gerektiren nitelikli hali düzenlenmiştir.

Türk hukuku uygulamasında çevrenin kirletilmesi suçları pek sık görülen suç tiplerinden değildir. 2023 yılında çevreye karşı suçlardan (TCK 181 -184) Cumhuriyet Başsavcılıklarınca 53.751 suç kaydedilmiş bunlardan 40.773’ü için dosya açılmıştır.

795

Burada ayrıca 181(2) maddesi ile düzenlenen atık veya artıkları ülkeye suçunun aynı anda Burada ayrıca 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu’nun 3. maddesinde düzenlenen kaçakçılık suçlarından birini oluşturması mümkündür.⁷⁹⁶ Daha önce de belirttiğimiz üzere Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu’nun 3(1) maddesinde eşyanın gümrük işlemlerine tabi tutulmaksızın ülkeye sokulmasını ve 3(7) maddesinde ithali yasak olan eşyanın ülkeye sokulmasını suç olarak düzenlenmiştir. Ayrıca Kanunun 4(7) maddesi ile kaçakçılık suçunun konusunu oluşturan eşyanın çevre veya toplum sağlığını tehdit edecek nitelikte olması cezayı ağırlaştıran bir neden olarak kabul edilmiştir.⁷⁹⁷ Bu bakımdan çevreye zarar verecek nitelikte bir eşyanın ülkeye sokulması aynı anda hem TCK 181(2) maddesinde tanımlanan suçu hem de Kaçakçılıkla Mücadele Kanunun 3(1) maddesinde tanımlanan suçu oluşturacaktır. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi Çevre Kanunu ile tehlikeli atıkların ithali yasaklandığı

⁷⁹⁴ Güneş, a.g.e.,2023,269; Yokuş Sevrük, a.g.e.,2017, 339.

⁷⁹⁵ Veriler Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü Adalet İstatistikleri 2023 tablolarından alınmıştır.
<https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1042024101742Adalet%20%C4%B0statistikleri%202023.pdf>

⁷⁹⁶ Özgüç, a.g.m.2023,388.

⁷⁹⁷ Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu, md. 4(7).

için hem TCK 181(2) maddesinde tanımlanan suç hem de Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun 3(7) maddesinde tanımlanan suç oluşacaktır.

5326 sayılı Kabahatler Kanunun “Çevreyi Kirletme” filine yönelik 41. maddesi belediye sınırları içinde çevrenin kirletilmesiyle sonuçlanan çeşitli faaliyetlere uygulanacak idari para cezalarını tanımlamaktadır. Yaptırım öngörülen bu faaliyetler evsel atık ve artıkları, bunların toplanmasına veya depolanmasına özgü yerler dışına, hayvan kesimine tahsis edilen yerler dışında hayvan kesen veya kesilen hayvan atıklarını sokağa veya kamuya ait sair bir alana bırakma; inşaat atık ve artıklarını bunların toplanmasına veya depolanmasına özgü yerler dışına atma; kullanılamaz hale gelen veya ihtiyaç fazlası ev eşyasını bunların toplanmasına ilişkin olarak belirlenen günün dışında sokağa veya kamuya ait sair bir yere bırakma ve kullanılamaz hale gelen motorlu kara veya deniz nakil araçlarını ya da bunların mütemmim cüzlerini sokağa veya kamuya ait sair bir yere bırakma şeklindedir. Maddenin son fıkrasında bu kabahatler dolayısıyla meydana gelen kirliliğin kişi tarafından derhal giderilmesi halinde idarî para cezasına karar verilmeyebileceği düzenlenmiştir.⁷⁹⁸ Bu kapsamda bir atığın çevreye verilmesi aynı anda 181(1) maddesinde düzenlenen suçu da oluşturabilir. Bu halde Kabahatler Kanunu'nun içtimayı düzenleyen 15(3) maddesi doğrultusunda bir fiilin hem suç hem kabahat oluşturması halinde sadece suç dolayısıyla yaptırım uygulanır.⁷⁹⁹

4.3. Türk Hukuku Bakımından Uluslararası Ceza Mahkemesinin Yargı Yetkisi ve Ekokırım Tartışmaları

1998 yılında imzaya açılan Roma Statüsü ile 2002 tarihinde kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesinin, uluslararası toplumu bir bütün olarak etkileyen en ağır suçlarla ilgili yargılama yapmak üzere kurulmuş olan daimî bir mahkeme olduğunu belirtmiştik. Mahkemenin yargı yetkisinin doğabilmesi için fiilin suçlunun uyruğuna bakılmaksızın taraf bir devletin ülkesinde ya da taraf devlete kayıtlı bir deniz ya da hava ulaşım aracı içerisinde işlenmesi gerekir. Bununla birlikte taraf olmayan bir devletin ülkesinde, Statüye taraf bir devletin vatandaşı tarafından işlenmiş fiiller için de (saldırı suçu hariç) Mahkemenin yargı yetkisi bulunmaktadır. Eğer fiilin işlendiği devlet ya da failin vatandaşlığında bulunduğu devlet, Statüye taraf olmamakla birlikte

⁷⁹⁸ 5326 sayılı Kabahatler Kanunu, m. 41(8).

⁷⁹⁹ 5326 sayılı Kabahatler Kanunu, m. 15(3).

somut olay bakımından Mahkemenin yargı yetkisini kabul ederse Mahkeme yargılama yapabilecektir. BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamında hareket eden Güvenlik Konseyi, bir veya birden fazla suçun işlendiği iddiası ile Mahkeme Savcısını harekete geçirirse, Mahkeme, Statüye taraf olup olmadığı fark etmeksizin herhangi bir ülke üzerinden işlenmiş olan tüm çekirdek suçlarda yargı yetkisine sahiptir. Mahkeme yalnızca Statünün yürürlüğe girdiği 1 Temmuz 2002 tarihinden sonra işlenen suçlar bakımından yetkilidir. Bir devlet Statünün yürürlüğe girmesinden sonra taraf olmuşsa, o devlet bakımından yargılama yetkisi, o devlet daha önceki tarihler için Mahkemeyi yetkilendirdiğine dair beyanda bulunmadıkça, taraf olma tarihinden itibaren geçerli olacaktır. Türkiye ise Roma Statüsü'ne taraf değildir.⁸⁰⁰

İnsanlığın çevrede yol açtığı yıkıcı tahribatların cezalandırılabilmesi amacıyla ekokırımın Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisi kapsamına alınması yönünde uluslararası alanda süregelen tartışmalara paralel olarak bazı ülkelerin ulusal kanunlarında ekokırım benzeri fiilleri suç olarak kabul edildiğinden bahsetmiştik. Bu çalışma sırasında Türkiye'de henüz ekokırım bir suç olarak düzenlenmemiştir. Bununla birlikte Türkiye'de de sivil toplum kuruluşları ve çevre aktivistleri bu konu hakkında çalışmalar yürütmektedir. İklim Adaleti Koalisyonu adlı sivil toplum kuruluşu, ekokırımın iç hukukta suç olarak kabul edilmesini sağlamak ve Roma Statüsü'nde 5. çekirdek suç olarak kabul edilmesi için yapılan etkinliklere destek sağlamak amacıyla Ekokırım Çalışma Grubu'nu kurmuştur.⁸⁰¹ Ekokırım Çalışma Grubu, 28 bin ıslak imzayla birlikte 5 Ocak 2024'te ekokırım yasası oluşturulması talebini Türkiye Büyük Millet Meclisine sunmuştur. Ayrıca aynı grup, 2024 yılını "Ekokırım Suçuna Karşı Mücadele Yılı" olarak ilan etmiştir. Ekokırım Çalışma Grubu, 3-4 Kasım 2022 tarihinde İstanbul'da bir konferans gerçekleştirmiş ve konferans sonucunda Türk Ceza Kanunun "Soykırım ve İnsanlığa karşı suçlar" başlıklı bölümüne 77/A maddesiyle bir ekokırım suçunun eklenmesini önermiştir.⁸⁰²

⁸⁰⁰ Şenol, U. (2017), "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Yargı Yetkisini Türkiye ile İlişkili Bir Durumda Kullanabilmesi", *Ceza Hukuku Dergisi*, 12(35), 89-115,

⁸⁰¹ İklim Adaleti Koalisyonu hakkında daha fazla bilgi için bkz: <https://iklimadaletikoalisyonu.org/>

⁸⁰² Diken (2024). "Türkiye'de ilk | Yurttaşlardan kanun teklifi: Ekokırım, suç olarak kabul edilsin", bkz: <https://www.diken.com.tr/turkiyede-ilk-yurttaslardan-kanun-teklifi-ekokirim-suc-olarak-kabul-edilsin/>

Özellikle 13 Şubat 2024 tarihinde Erzincan İliç'teki Çöpler Altın Madeni'nde siyanürlü yığın liçi sahasındaki çökme sonucu oluşan çevre felaketinin ardından pek çok sivil toplum kuruluşu bir araya gelerek ortak bir açıklamada bulunmuştur.⁸⁰³ Bu açıklamada “Yaşanılan tartışmasız ekokırım olup doğaya, tüm canlılara ve insanlığa karşı kasıtlı olarak işlenmiş bir suçtur.” denilerek düzenleme yapılması çağrısında bulunulmuştur.⁸⁰⁴ Ancak belirttiğimiz gibi çalışmanın hazırlandığı sırada herhangi bir resmi kanaldan ekokırımın bir suç olarak kabul edileceğine dair bir açıklama yapılmış değildir. Önceki başlıklar altında değindiğimiz düzenlemelere bakıldığında iç hukukta çevreye zarar veren fiillerin suç olarak düzenlenmesine yönelik gelişmelere tamamen duyarsız kalındığı söylenmeyecektir. Ancak yine de ekokırım faaliyetlerinin önüne geçmeyi sağlayabilecek düzeyde olduğu da söylenemeyecektir.⁸⁰⁵ Bununla birlikte uluslararası alandaki çağrılarının yükselişi ve Avrupa Birliği'nde yürürlüğe giren Yeni Direktif ile ulusal düzeyde ekokırımın bir suç olarak düzenlenmesinin ivme kazanacağını ve bunun Türkiye'de de karşılık bulacağını düşünmekteyiz.

⁸⁰³ İklim Haber (2024). “İktidar Şirketlerle El Ele Ekokırım ve İnsanlık Suçu İşliyor”, Bkz: <https://www.iklimhaber.org/iktidar-sirketlerle-el-ele-ekokirim-ve-insanlik-sucu-isliyor/>

⁸⁰⁴ İnsan Hakları Derneği (2024). “Erzincan İliç'te Yaşanan Ekokırım Suçudur! Maden Derhal Kapatılmalı, Tüm Sorumlular Yargılanmalıdır!”, Bkz: <https://www.ihd.org.tr/erzincan-ilicte-yasanan-ekokirim-sucudur-maden-derhal-kapatilmali-tum-sorumlular-yargilanmalidir/>

⁸⁰⁵ Dursun Özdemir, a.g.m.,2023,80.

5.SONUÇ

Çevre sorunlarının özellikle 20. yüzyılın ortalarından bu yana küresel sonuçlar doğurmaya başlaması sebebiyle 1970’li yıllardan itibaren hukuki tedbirlere başvurulmuştur. Çevreye verilen zararların giderilmesinde özel hukuk ve idare hukuku araçlarının kullanılması gerektiği anlayışı baskın olmuştur. Buna karşılık bu düzenlemelerin etkin ve gerçekçi bir koruma sağlayamadığı, çevreyi korumakta yetersiz kaldığının düşünülmesiyle çevre sorunları ile mücadelede ceza hukukundan yararlanılması fikri gelişmeye başlamıştır. Bu tez çalışmasında da çevrenin korunmasında ceza hukuku hükümlerinden yararlanılması yönündeki gelişmeler incelenmiştir.

Çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması ile ilgili bir çalışma yapabilmek için ilk aşamada çevrenin ne olduğu, neden korunmaya muhtaç olduğu ve bunun hukuk aracılığıyla nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığı gibi hususların değerlendirilmesi gerekeceğinden çevre, çevre sorunları ve çevre hakkı kavramlarının içeriği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çevrenin üzerinde uzlaşmış bir tanımının olmadığı görülmüş ancak eğilimin çevreyi doğa ile sınırlamayarak hem beşerî çevreyi hem de doğal çevreyi içine alacak şekilde geniş bir şekilde ele alma ve aynı zamanda gelecek nesillere miras bırakılacak ortamı da çevre kavramı içinde değerlendirme yönünde olmuştur. Çevre sorunlarına ve etkilerine ilişkin farkındalığın ve kaygının artmasıyla birlikte çevreci hareket de doğup gelişmeye başlamıştır. Çevreci hareketin çevrenin korunması yönünde mücadele vermesi ve kollektif bilincin oluşmasıyla birlikte çevreyi korumanın en etkili yollarından birinin onu hukukun öznesi haline getirmek olduğu sonucuna varılmıştır. Çevre hakkı uluslararası alanda ilk kez 1972 tarihli Stockholm Bildirisinin 1. İlkesinde sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olarak ifade edilmiştir. Bu bildiride bağımsız bir çevre hakkı tanımı yapılmamışsa da çevreye ilişkin taleplerin insan hakları kapsamında ele alınmasının yolunu açmıştır. Takip eden süreçte pek çok uluslararası konferans ve belge çevre ve insan hakları ilişkisini vurgulamıştır. Buna karşılık bugün sağlıklı bir çevre hakkı, küresel bir insan hakkı olarak tanımlanmış değildir. Bununla birlikte sağlıklı bir çevre için küresel olarak tanınan bir insan hakkının bulunmaması, çevre korumaya yönelik hak temelli yaklaşımların evrimini engellememiştir. İnsan hakları ve çevre arasındaki ilişki, birçok farklı ulusal anayasa ve kanunun, insan hakları anlaşmalarının ve çok taraflı çevre

anlaşmalarının kabul edilmesi ve yorumlanması yoluyla gelişmiştir. Çevre hakkının gelişimi, sağlıklı bir çevre hakkının tanınmasını sağlamaya yönelik çabalar, çevre hakkını usuli haklar çerçevesinde ele almaya yönelik çabalar, insan hakları mahkemeleri ve diğer izleme organlarının çevreye verilen zarara geniş bir yelpazede insan haklarını uygulayarak çevre hakkını gerçekleştirmesi yönündeki çabalar olmak üzere üç kanalda gerçekleşmiştir. Çalışmada bu üç kanaldaki gelişim incelenmiştir.

Takip eden bölümde ise ilk olarak çevre ceza hukukuna ilişkin temel noktalara değinilmiş; çevre suçu teriminin ne anlama geldiği ve sınıraşan çevre suçlarının ne olduğu incelenmiştir. Sınıraşan çevre suçlarının genellikle sınır ötesi faaliyet gösteren organize suç grupları ve ağlar tarafından işlendiği ve her yıl milyarlarca dolarlık kar üreten, suç örgütleri için büyümekte olan bir sektördür. Bu durumun gezegen için ciddi bir tehlike arz ettiği pek çok araştırma ile ortaya konulmuştur. Bununla birlikte sınıraşan çevre suçlarını kesin bir şekilde sınıraşan suç bağlamına yerleştiren açık bir uluslararası yasal çerçeve bulunmamaktadır. Bu durumda çevre korumasına odaklanan çok taraflı anlaşmalara güvenilmiştir. Ancak mevcut çok taraflı çevre anlaşmalarının çevre suçlarını sınıraşan örgütlü suçlar olarak ele almaması nedeniyle yetersizdir. Bu çok taraflı çevre anlaşmaları düzenlendikleri alanda koruma veya uluslararası ticarete odaklanmıştır. 1970'lerin başından bu yana ise 250'den fazla uluslararası ve bölgesel çevre anlaşması imzalandığı ve her ülkenin bu konuda farklı şekilde mevzuat geliştirdiği görülmüştür. Çalışmada bu çok taraflı anlaşmalardan 1973 tarihli CITES, 1987 tarihli Montreal Protokolü ve 1989 tarihli Basel Konvansiyonu seçilerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çok taraflı çevre anlaşmalarından sadece Basel Konvansiyonu'nun yasaklanmasını istediği davranışların taraflarca ulusal mevzuatlarında suç haline getirilmesini zorunlu kıldığı, diğer tüm sözleşmelerde, yasaklanmış davranışları suç haline getirmenin tarafların tercihinin bırakıldığı görülmüştür.

Akabinde Avrupa Birliği düzeyinde çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunmasına ilişkin araçlar incelenmiştir. İlk olarak 1998 tarihli Avrupa Konseyi Çevreyi Ceza Hukuku Yoluyla Koruma Konvansiyonu'na değinilmiştir. Bu Konvansiyon henüz yürürlüğe girmemekle birlikte daha sonra çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması ile ilgili yapılacak olan düzenlemelere öncülük etmiştir. Daha sonra 2005/35/EC sayılı Gemilerden Kaynaklanan Kirlilik Direktifi ve 2009/123/EC

sayılı Direktif, 2008/99/EC sayılı Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin Direktif incelenmiştir. Bu direktifler ile amaçlanan sonuca ulaşılamaması üzerine 2020’de başlayan çalışmalar sonucunda hazırlanan ve 20 Mayıs 2024’te yürürlüğe giren 2024/1203 Sayılı Direktif incelenmiştir. 2024 tarihli Direktifin Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına ilişkin 2008/99/EC sayılı ve 2009/123/EC sayılı Direktifleri değiştirdiği ve çevre suçlarına ilişkin hükümlerin bu Yeni Direktif altında toplandığı görülmüştür. Yeni Direktif ile üye devletlerden suç olarak düzenlenmesi istenen davranışların 9’dan 18’e çıkartılmış, para ve hapis cezaları öngörülerek bunların alt sınırları belirlenmiştir.

Sonraki bölümde uluslararası hukuk kapsamında çevreye verdiği zarardan dolayı bireylerin ceza sorumluluğu incelenmiştir. Bireylerin uluslararası hukuk kapsamında ceza sorumluluğunu düzenleyen hükümlerin barış zamanındaki fiilleri kapsamamaktadır. Çevre konusunda doğrudan bireylere yönelik hükümler içeren ilk uluslararası anlaşma 10 Haziran 1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunmasına İlişkin Protokol kısaca I. Protokoldür. 2002 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulana dek sözleşmeden doğan ihlalleri yargılayacak daimî bir mahkeme olmamıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesini kuran 1998 tarihli Roma Sözleşmesi ise çevre konusunda bireylerin doğrudan sorumluluğunu öngören ikinci uluslararası anlaşmadır. Mevcut durumda çevre, savaş suçları hukuku açısından korunan bir alan olarak belirlenmiştir. Roma Statüsünün geniş çapta, uzun vadeli ve ağır çevresel etkileri doğrudan cezalandırdığı tek hüküm savaş suçları bağlamında 8/2(b)(iv) hükmüdür. Yine Statüde yer alan diğer suç tiplerinden soykırım suçu ve insanlığa karşı suç ile çevresel koruma arasında dolaylı olarak bağlantı kurulabileceği görülmüştür. Ancak bunların uygulanmasının zor olduğu ortadadır. Bu doğrultuda yükselen barış zamanında uluslararası hukuk yoluyla çevrenin korunması önerilerine değinilmiştir. Zira birçok hukukçu ve aktivist en iyi yolun çevresel zararları uluslararası ceza hukuku aracılığıyla kovuşturmak olduğu ve bir eylemi suç saymanın bir damgalama yaratacağı ve tekrarlanmasını önleyeceğini savunmaktadır. Buradan hareketle uzun yıllardır devam eden “ekokırım” suçu tartışmaları incelenmiştir. Ekokırım, bir bölgenin doğal ortamının tahrip edilmesi veya çok büyük zarar görmesi anlamına gelmektedir. 1970’li yıllardan bu yana “ekokırım” kavramı üzerine tartışmalar devam etmiştir. Roma Statüsü’nün taslağında çevreye karşı suç yer alamsına rağmen daha sonra çıkarılmıştır. Bugün ekokırımın 5.

çekirdek suç olarak Roma Statüsü'ne eklenmesi talep edilmektedir. Polly Higgins öncülüğünde kurulan *Stop Ecocide Foundation*, 2021 Haziran ayında şu tanım üzerinde uzlaşmış ve kamuoyuyla paylaşılmıştır: *“Yasa dışı veya keyfi olarak gerçekleştirilen, çevreye ağır ve geniş çapta, ya da ağır ve uzun vadeli zarar vereceği yönünde ciddi bir olasılığın bilincinde gerçekleştirilen eylemler”*. Öte yandan pek çok ülke de ekokırımı kanunlarında ayrı bir suç olarak tanımlamaya ya da ekokırım benzeri *“çevreye ciddi, geniş çaplı ve uzun vadeli zarar veren”* fiilleri suç olarak kabul etmeye başladığı görülmüştür. Buna karşılık öğretilerde bazı akademisyenler ekokırım suçunun beşinci çekirdek suç olarak kabul edilmesi olasılığının düşük olduğunu savunmaktadır. Ekokırımın Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisi kapsamına alınmasındansa ayrı bir Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulmasının daha doğru olacağı belirtilmektedir.

Nihayet son bölümde çalışma kapsamında değinilen düzenlemelerin Türk hukukunda nasıl karşılık bulduğu incelenmeye çalışılmıştır. Çevreye karşı suçların ilk defa 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181. ve devamı maddelerinde yer verildiği görülmüş ve bu suç tipleri çalışma kapsamında incelenen çok taraflı çevre anlaşmaları ile sınırlı olarak değerlendirilmiş, suçun unsurlarına ilişkin klasik bir inceleme yapılmamıştır. Örneğin TCK 181. ve 182. maddelerde düzenlenen çevrenin kasten kirletilmesi ve çevrenin taksirle kirletilmesi suçları, Basel Konvansiyonu çerçevesinde ana hatlarıyla incelenmiştir. Burada Basel Konvansiyonu ile getirilen yükümlülüklerin kısmen yerine getirildiği görülmüştür. Bununla birlikte düzenlemelerin pek çok açıdan eksik olduğu ve madde metninde kullanılan bazı terimlerden anlaşılması gerekenin açık olmadığı görülmüştür. Örneğin TCK 181(1) *“İlgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”* şeklinde olup “atık veya artık” terimindeki “artık” için mevzuatta herhangi bir tanım bulunmamaktadır. Yine suçun oluşması için *“ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırılık”* aranmaktaysa da Türk Hukuku'nda teknik usuller büyük oranda yönetmeliklerle belirlenmekte iken bu şekildeki bir düzenleme yeterli olmamıştır. Bu değerlendirme sonucunda iç hukukta çevreye karşı zarar veren eylemlere duyarsız kalınmadığı görülmekle birlikte mevcut düzenlemelerin çevreyi koruma konusunda yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca Türk Ceza Kanunu'nda yer alan suç tiplerinin uygulamada yeterince önemslenmediği ve fiili bir cezasızlık

durumunun söz konusu olduğu; aynı zamanda bu düzenlemelerin idari bağımlılığının oldukça yüksek olup Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu idari bağımlılığın etkili yargılamalar yapılmasına engel olabildiği gerçeği karşısında ortaya kötü bir tablo çıktığı görülmüştür. Ayrıca çevre hakkının görünümelerini sağlayacak çevresel usuli araçların etkin kullanılmadığı bu sebeple temel ilkelerinden biri önleme olan çevre hukukunun etkinliğinin bu şekilde sağlanmasının çok mümkün görülmediği anlaşılmıştır. Buna bağlı olarak çevreye karşı işlenen suçların önlenmesinde başarı sağlanamamaktadır. Uluslararası Ceza Mahkemesi bakımından ise Türkiye'nin Roma Statüsü'ne taraf olmadığını bu sebeple kural olarak Türkiye'de Uluslararası Ceza Mahkemesinin yetkisinin doğmadığı görülmüştür. Bu bakımdan Türkiye mevcut durumda 5. çekirdek suç olarak ekokırımın Roma Statüsü'ne eklenmesi tartışmalarının pek merkezinde değildir. Bununla birlikte ulusal düzeyde hem uluslararası hem de AB düzeyindeki gelişmelere paralel olarak ekokırımın bir suç olarak Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenmesi gerektiği çağrıları yükselmişse de bu çağrıların sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların taleplerinde öteye geçerek resmi bir karşılık bulamadığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Adebayo, O. (2019). Loss Of Biodiversity: The Burgeoning Threat To Human Health. *Annals Of Ibadan Postgraduate Medicine*, 17(1), 1-3.
- AİHM, Arges College of Legal Advisers /AİHM, B. No: 2162/05, K.T.: 08/03/2011.
- AİHM, BalmerSchafroth ve Diğerleri / İsviçre, B. No: 22110/93, K.T.: 26/08/1997.
- AİHM, Branduse/ Romanya Kararı, B. No: 6586/03, 07/04/1998.
- AİHM, Budayeva ve Diğerleri/Rusya, B. No:15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02, 15343/02, K.T.: 20/3/2008.
- AİHM, Costel Popa /Romanya, B. No: 47558/10, K.T.: 26/07/2016.
- AİHM, Denisov/Ukrayna, B. No: 76639/11, K.T. : 25/09/2018.
- AİHM, Dimitar Yordanov / Bulgaristan, B.No: 3401/09, K.T.: 06/09/2018.
- AİHM, Fredin/ İsveç, B.No: 12033/86 ,K.T.: 18. 02.1991.
- AİHM, Giacomelli/İtalya, B. No: 59909/00 ,K.T.: 11/02/2006.
- AİHM, Guerra/İtalya, B. No: 116/1996/735/932, K.T.: 19/02/1998.
- AİHM, Hatton ve Diğerleri / Birleşik Krallık, B. No: 36022/97, K.T.: 07/08/2003.
- AİHM, L'Erablière A.S.B.L./ Belçika, B. No: 49230/07, K.T.: 24/05/2009.
- AİHM, Lopez Ostra/İspanya, B. No: 16798/90, K.T.: 09/12/1994.
- AİHM, Öneriyıldız/Türkiye, B. No: 48939/99, K.T.: 30/11/2004.
- AİHM, Selmouni/Fransa, No: 25803/94, K.T.: 28/07/1999.
- AİHM, Tatar/Romanya, B. No: 67021/01, K.T.: 27/01/2009.
- AİHM, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve Diğerleri/ İsviçre, B.NO: 53600/20, K.T.: 09/04/2024.
- AİHM, Zander/İsveç, B. No: 14282/88, K.T.: 25/11/1993.
- Alada, A., Gürpınar, E., Budak, S. (1993). "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (3-4-5).
- Algan Canseven, H. (2023). "Sağlıklı Çevrede Yaşama Hakkı Bağlamında Öneriyıldız v. Türkiye Başvurusunun Değerlendirilmesi", *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali "Herkes İçin Çevre Adaleti" Tebliğler*, 329-346.
- Ak, K. (2022). "İnsan Hayatını Tehdit Eden Salgınlarla Mücadelede Küresel Bir Araç Olarak CITES", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 80(2), 683-720.
- Aksar, Y. (2022). *Uluslararası Ceza Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arıkan, K. G., Büyük, O. G., Yeni, B., Per, E. (2021). "Türk Medyasında Yaban Hayatı Kaçakçılığı" *Acta Infologica*, 5(2), 299-317.
- Arslan, K.B. (2022). "The Extraterritorial Application of Human Rights Treaties in the Context of Environmental Transboundary Harm", *Public and Private International Law Bulletin*, 42(1), 455-184.

- Arslan, U. (2022). Çevre Ceza Hukukunda Nedensellik Bağının Tespiti Sorunu ve Çözüm Önerileri”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(1), 153-195.
- Aslan, V. (2016). “Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 261-262.
- Atapattu, S. (2002). “The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted? The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment Under International Law”, *Tulane Environmental Law Journal*, 16 (1),65.126.
- Aygörmez, G.A. (2021). *Çevre Ceza Hukuku Çevre Ceza Genel Hükümler*, Cilt-1, İstanbul.
- AYM, E. 2011/110, K. 2012/79, 24/5/2012.
- AYM, Binali Özkaradeniz ve diğerleri [GK], B. No: 2014/4686, 1/2/2018.
- AYM, Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., B. No: 2014/1989, 15/6/2016.
- Balcı, M. (2022). “Çevre Ceza Hukukunun İdari Bağılılığı”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 10(1), 41-95.
- Başak, C. (2003). *Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Başaran, G. (2017). *Türkiye’de Biyokaçakçılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, Kütahya.
- Bayram, D. (2019). *Çevre Ceza Hukuku, Sınırlar ve Uluslararası Gelişmeler Işığında Yeni Hukuki İmkanlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bentley, R. (2022). “Types, Causes And Effects Of Environmental Degradation”, *African Journal of Geography and Regional Planning*, 9 (3),1-2.
- Bisschop, L. (2016). “Illegal Trade in Hazardous Waste”, *Handbook of Transnational Environmental Crime*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Boyar, O., Karan, U. (2013). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*. Beta Basım.
- Boyd, D.R. (2018) “Catalyst for Change: Evaluating Forty Years of Experience in Implementing the Right to a Healthy Environment”, In J. Knox & R. Pejan, eds. *The Human Right to a Healthy Environment*, 19-23,Cambridge, United Kingdom, Cambridge University Press.
- Branch, A., Minkova, L. (2023). “Ecocide, the Anthropocene, and the International Criminal Court”, *Ethics & International Affairs*, 37(1), 51–79.
- Brack, D., Hayman,G.(2002). *RIIA Workshop Report: International Environmental Crime*, Royal Institute of International Affairs, London.
- Bulut, G. (2023). *Çevre Hakkının Gelişimi Ve Aihm Kararlarındaki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, Ankara.

- Buys, E., Lewis, B. (2021). "Environmental Protection Through European and African Human Rights Frameworks", *The International Journal of Human Rights*, 26(6), 949-977.
- Caner, O., Akıl, A. (2008). "Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 75-95.
- Cameron, J., Mackenzie, R. (1996). Access to Environmental Justice and Procedural Rights in International Institutions", *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, 129-152.
- Carbonell, A. (2024), *The Legal Protection of Pachamama: The Implications of Environmental Personhood in Ecuador*, Columbia Undergraduate Law Review, <https://www.culawreview.org/journal/the-legal-protection-of-pachamama-the-implications-of-environmental-personhood-in-ecuador>
- Cardesa-Salzmänn, A. (2016). "Multilateral Environmental Agreements And Illegality", *Handbook of Transnational Environmental Crime*, London.
- Carrera, A. C. (2016). "A Comparative Analysis of the Evolution of Environmental Law in the Dominican Republic and the European Union", *Vermont Journal of Environmental Law*, 18(1), 37-54.
- Cirliş, C.C. (2023). *Avrupa Birliği 2008/99/EC sayılı Direktifin revize Edilmesi için Hazırlanan Brifing*, Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi.
- Clifford, M. (1998). *Environmental Crime: Enforcement, Policy And Social Responsibility*, Maryland.
- Clifford, M., Edwards, T.D. (2012). *Environmental Crime*, USA.
- Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmshurst, E. (2010). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge.
- Çetinkaya, M.B. (2023) Ekolojik Kırım "Ecocide", *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali "Herkes İçin Çevre Adaleti" Tebliğler*, 63-87.
- Çırak, E. (2023). "Uluslararası Ceza Mahkemesi Çevre Suçlarını Yargılayabilir mi? 2016 Tarihli Başsavcılık Ofisinin Dava Seçimi ve Önceliklendirme Politika Belgesi'nin Mevcut Yargılama Yetkisine Etkisi", *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali "Herkes İçin Çevre Adaleti" Tebliğler*, 209-224.
- Çırak, E., (2022). "Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yetki Alanı", *İzmir Ekonomi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 67-95.
- Daly, E., May, J.R. (2018). *Implementing Environmental Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Değirmenci, O./ Mavuş, A. (2016), *Uluslararası Ceza Hukukunda Saldırı Suçu*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Dinç, G. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan, Türkiye Barolar Birliği*, Ankara.
- Dost, S. (2018). "Uluslararası Bir İnsan Hakları Belgesi Olarak Arap İnsan Hakları Sözleşmesi" *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* (35), 81-110.

- Duffy, R. (2016). "The Illegal Wildlife Trade In Global Perspective", *Handbook of Transnational Environmental Crime*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Dupuy, P.M., Viñuales, J.E., (2018). *International Environmental Law*, New York: Cambridge University Press, Second Edition.
- Durney, J. (2018). "Crafting a Standard: Environmental Crimes as Against Humanity Under the International Criminal Court", *Hastling Environmental Journal*, 24(2), 413-430.
- Dursun Özdemir, G. (2023). "Ekokırım Suçu ve Bazı Değerlendirmeler", *Terazi Hukuk Dergisi*, 203, 74-83.
- Duymaz, E. (2012). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47, 121-160.
- Eldelekli, B. (2010) Çevre Hukuku Bakımından Çevre Hakkı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Elliott, L.(2012). "Fighting Transnational Environmental Crime", *Journal of Internaitonal Affairs*,66(1), 87-104.
- Elliott, L. Schaedla, W. H. (2016). "Transnational Environmental Crime: Excavating The Complexities – An Introduction", *Handbook of Transnational Environmental Crime*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Environmental Investigation Agency (EIA). (2008). *Environmental Crime-A threat to Our Future*, London.
- Erdem, M. (2011). "1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 11(1-2), 27-36.
- Ertan, B. (2004). "2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 93-108.
- EUROPOL (2022), *Environmental Crime in the Age of Climate Change- Threat Assessment 2022*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Faure, M. (2017). "The Evolution of Environmental Criminal Law in Europe: A Comparative Analysis", *Environmental Crime in Europe*, 267-317.
- Faure, M. (2017). "The Development Of Environmental Criminal Law in the EU and its Member States", *Review Of European, Comparative & International Environmental Law*, 26(2), 139-146
- Gibson, N. (1990). "The Right to a Clean Environment", *Saskatchewan Law Review*, 54(1),5-17.
- Gillett, M. (2013). "Environmental Damage and International Criminal Law", *Sustainable Development, International Criminal Justice, And Treaty Implementation*, 73-97.
- Greene, A. (2019). "The Campaign To Make Ecocide An International Crime: Quixotic Quest Or Moral Imperative?", *Fordham Environmental Law Review*, 30(3), 1-48.
- Grechenkova, O. Y. (2017). "Certain problems of fighting ecocide", *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, 8(3), 821-828.

- Global Initiative against Transnational Organized Crime (2015), *Tightening the Net: Toward a Global Legal Framework on Transnational Organized Environmental Crime*, Switzerland.
- Gullentops, M. (2024). *Revision of the Directive on Ship-source Pollution*, European Parliamentary Research Service.
- Güneş, A. M. (2023). Çevre Hukuku, Adalet Yayınları, Ankara.
- Güneş, A. M. (2012). “Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme”, *İÜHFM*, LXX (1) , 83 – 114.
- Güneş, A. M. (2010). “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 299-333.
- Güneysu, G. (2014). *Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması*, Ankara.
- Güneysu, G., Tabanlı, F. (2020) “Erika ve Prestige Kazalarının Oluşan Hukuk Kurallarına Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1),109-137.
- Gürkan, Y. (2023). *Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararları Kapsamında Çevre Hakkı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Handl, G. (2012). *History of The Stocholm Declaration*, United Nations Audiovisual Library of International Law.
- Haysom, S., Shaw, M., (2022). *An Analytic Review Of Past Responses to Environmental Crime And Programming Recommendations*, Global Initiative Against Transnational Organized Crime.
- Higgins, P. (2010). *Eradicating Ecocide: Exposing The Corporate And Political Practices Destroying The Planet And Proposing The Law Needed To Eradicate Ecocide* , Shephard Walwyn Publication.
- Hill, M.K. (2010). *Understanding Environmental Pollution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hiskes, R.P. (2021). “Environmental Human Rights”, *Handbook of Human Rights*, London.
- Hulme, K. (2004), *Interpreting the Legal Threshold*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Huneus, A., Madsen, M.R., (2018) "Between universalism and regional law and politics: A comparative history of the American, European, and African human rights systems", *International Journal of Constitutional Law*, 16(1), 136–160.
- İspirli, S. (2023), “Suçun Bir Nedeni Olarak: Çevre”, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*, 567-593.
- Jain, A. Soni, C. (2021). “Ecocide: New International Crime”, *Jus Corpus Law Journal*, 2(2), 627-634.
- Juda, L. (1978). "Negotiating a Treaty on Environmental Modification Warfare: The Convention on Environmental Warfare and Its Impact upon Arms Control Negotiations", *International Organization*, 34(4), 975-991.

- Kaboğlu, İ., Özalp, N.Y. (2021). *Çevre Hakkı*, İstanbul.
- Kante, B, Bruch,C., Mrema,E.(UNEP). (2016). *Manual on Compliance with and Enforcement of Multilateral Environmental Agreements*.
- Karabıçak, M., Armağan, R. (2004). “Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2),203-228.
- Kaya Y., Ertürk, H. (2008). “Uluslararası Çevre Suçlarıyla Mücadele ve Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Etkinliği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4(15), 85 – 112.
- Kaya, Y. (2010). *Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Uygulanabilirliği: Basel Sözleşmesi, Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bursa.
- Kayhan, A.K., (2013). “Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme”, *Public and Private International Law Review*, 33(1),61-90.
- Kaypak, Ş. (2012). “Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları” *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 205-242.
- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A.(2015). *Çevre Politikası*, Ankara,
- Kemp, G. (2013). “Climate Change: International Law and Global Governance”, *Legal Responses and Global Responsibility*, 711-740.
- Kılıç, B., (2022) “Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması”, *Milletlerarası Ceza Hukuku Çalışmaları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Klimek, L. (2023). “European Approach To Combat Environmental Crime: Legal And Institutional Aspects”, *Data a výzkum- SDA Info (Data and Research - SDA Info)- Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences*, 13(1), 57-77.
- Knox,J.H. (2021). “Human rights” *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, London: Second Edition.
- Knox, J.H.,Morgera, E. (2022) “Human Rights And The Environment – The Interdependence of Human Rights and A Healthy Environment in The Context of National Legislation on Natural Resources” *FAO Legal Papers No. 109*.
- Kocatüfek, K. (2022), *Çevre Hukukunda Yeni Bir Yaklaşım: Çevrenin Hakkı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Konuk Sommer, B. (2020). “Çevre ve İnsan Hakları İlişisine Yeni Bir Yaklaşım: Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi’nin Oc-23/17 Sayılı Tavsiye Görüşü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 384-393.
- Kotiuk, I., Weiss, A., Taddei, U. (2022). Does the European Convention on Human Rights guarantee a human right to clean and healthy air? Litigating at the nexus between human rights and the environment – the practitioners’ perspective. *Journal of Human Rights and the Environment*, 13(0), 122-151.
- Köybaşı, S. (2022). “Ekokırım Suçunun Tanınması”, *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,17(210), 1047-1085.

- Kulalı Mart'in, Y. (2021). "Les Principaux Crimes Transnationaux: Les Tentatives de Definition et de Codification Dans le Cadre du Droit International Penal", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 315-343.
- Kummer Peiry, K, Ziegler, A.R., Baumgartner, J. (2016)., *Waste Management and the Green Economy, Law and Policy*, Switzerland.
- Küçük, M. (2023). Uluslararası Hukukta Bireylerin Çevreye Verdikleri Zararlardan Yargılanması, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali "Herkes İçin Çevre Adaleti" Tebliğler*, 427-455.
- Leebaw, B. (2014). "Scorched Earth: Environmental War Crimes and International Justice", *Perspectives on Politics*, 12(4), 770–785.
- Liddick, D. (2014). "The dimensions of a transnational crime problem: the case of iuu fishing" *Trends in Organized Crime*, 17(4), 290-310.
- Lugard, S.B. (2021). "The Human Right To A Satisfactory Environment And The Role Of The African Court On Human And Peoples' Rights", KAS African Law Study Library.
- Maljean-Dubois, S. (2021) Regional Organizations- The European Union", *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, London: Second Edition.
- Maviş, V. (2020), *Türk Ceza Kanunu'nda Çevreye Karşı Suçlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Michalowski, R, Kramer,R. (2014) , "Transnational Environmental Crime", *The Handbook of Transnational Crime and Justice*, USA: Second Edition.
- Miller, A. (1999). *Environmental Problem Solving: Psychosocial Barriers to Adaptive Change*, New York: Springer Publishing.
- Mistura, A. (2018), "Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritization on the Current Legal Framework", *Columbia Library Journals*, 181- 220.
- Morris, V. (1993). "Protection of the Environment in Wartime: The United Nations General Assembly Considers the Need for a New Convention", *The International Lawyer*, 27(3), 775–782.
- Nakweya, G. (2019). *Environmental Degradation Threat to Health*, UN.
- Ndubueze, P.N. (2022), "Transnational Crime: Context, Dimension, and Control", *Transnational Crime and the Rehabilitation of Offenders*, Nigeria.
- Nellmann, C., Henriksen, R., Raxter, P., Ash, N., Mrema, E. (Eds), (2014), *The Environmental Crime Crisis – Threats to Sustainable Development from Illegal Exploitation and Trade in Wildlife and Forest Resources, A UNEP Rapid Response Assessment*.
- Nellman, C., Hendriksen, R., Kreilhuber, A. ,Stewart D., Kotsovou, M., Raxter,P.,Mrema, E., and Barrat, S.(UNEP-INTERPOL). (2016), *The Rise of Environmental Crime, A Groeing Threat to Natural Resources Peace, Development And Security*.

- Nesli, A. (2019). “Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesinin Tarihi Gelişim Süreci, Genel Teşkilât Yapısı ve Yargılama Usûl Esasları”, *Terazi Hukuk Dergisi*, 14(150), 339-351.
- O’ Brennan, J. (2015). “‘Greening’ the European Union? The Europeanisation of European Union environment policy” In H. Atkinson & R. Wade (Eds.), *The Challenge of Sustainability: Linking Politics, Education and Learning*, 105–130.
- Okowa, P. (2021). “Transboundary Air Pollution”, *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, London: Second Edition.
- Okuyucu Ergün, G. (2021). “Environmental Criminal Law in The European Union, *AÜHFD*, 20(3), 909-924.
- Olgun, H., Işık, V. (2017). Bir “İnsan Hakkı” olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki Yeri, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 33-52.
- Orlando, E. (2014), “The Evolution of EU Policy and Law in the Environmental Field: Achievements and Current Challenges” , *The EU, the US and Global Climate Governance*, Chapter 3, Ashgate.
- Öğütçü, M. (2009). “Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 27(1), 35-48.
- Öner M. Z., (2014). “Drug Trafficking as a Transnational Crime”, *Law and Justice Review*, 5(9), 55-126.
- Özcan, O. (2007). *Çevre Suçlarında Şirketlerin Cezai Sorumluluğu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özel, M. (2007). “Çağımız Çevre Sorunlarının Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 207 – 226.
- Özen, M. (2006). “Uluslararası İnsan Hakları, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Çevre Güvenliği: Uluslararası Ceza Mahkemesi Bu Alanlardaki Boşluğu Doldurabilir Mi?” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 289-303.
- Özen, M. (2010). “Çevreye Karşı İşlenen Suçlar (TCK m. 181, 182)” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1).
- Özer, M.A. (2001). “Derin Ekoloji”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 10(4), 61-79.
- Özgenç, İ. (2021). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara.
- Özgüç, L.E. (2023). “5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu”, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*, 363-399.
- Özkan Duvan, A. (2018). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24 (2), 660- 681.
- Özkara, A., & Akyıl, D. (2019). “Environmental Pollution and Pollutants on the Ecosystem: A Review”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 11(2), 11–17.

- Pallemmaerts M (1993). "International Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?", *Greening International Law (Der. Philippe Sands)*, London: Eartscan Publications Limited.
- Palmer, C., McShane, K., Sandler, R. (2014). "Environmental Ethics", *Annual Review Environment and Resources*, 39.
- Partalcı, R. (2023). "İklim Değişikliğine İlişkin Uluslararası Sözleşmelerin Gelişimi", *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali "Herkes İçin Çevre Adaleti" Tebliğler*, 553- 566.
- Payal, P. (2016) "Expanding Past Genocide, Crimes Against Humanity, and War Crimes: Can an ICC Policy Paper Expand the Court's Mandate to Prosecuting Environmental Crimes?", *Loyola University Chicago Internaitonal Law Review*, 14(2).
- Pazarcı, H. (1992). "Uluslararası Hukukta Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(01).
- Pereira, R. (2015) "The External Dimensions of the EU Legislative Initiatives to Combat Environmental Crime", *Spanish Yearbook of Internaitonal Law*, 19(1), 251-268.
- Rajamani, L. ,Werks,J.D. (2021) "Climate Change", *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, Second Edition.
- Reichel, P. / Albanese,J.(2014) "Introduction", *The Handbook of Transnational Crime and Justice*, USA: Second Edition.
- Rubin, J. (2004). "DOJ's Role in Implementing Multilateral Environmental Agreements", *Natural Resources & Environment*, 18(4), 39–44.
- Salman, M.A.S. (2021), "Freshwater Resources", *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, Second Edition.
- Sand, P.H., (2021). "Origin and History", *The Oxford Handbook Of International Environmental Law*, London: Second Edition.
- Sapmaz Veral, E. (2019). Uluslararası Tehlikeli Atık ve Kimyasallar Politikalarında Güncel Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 7(1), 1-11.
- Semiz, Y., (2016). *Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul.
- Shelton, D. (2021). *International Environmental Law. Vol. 4*. Brill.
- Shelton, D.L.(1993), "What Happened in Rio to Human Rights?", *Yearbook of International Environmental Law*, 3(1).
- Suedi, Y., Fall, M. (2024). "Climate Change Litigation before the African Human Rights System: Prospects and Pitfalls", *Journal of Human Rights Practice*, 16, 146–159.
- Şahin, A. (2010). "Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59(4), 711-766.
- Şen, E. (1994). *Çevre Ceza Hukuku*, İstanbul.

- Tansuğ, Ç. (2023), “Atık Yönetiminde İdarenin Rolü”, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*, 103-118.
- Taşkın, O.E. (2015). Maddi ve Muhakeme Boyutuyla Çevre Ceza Hukukuna Dair Bazı Tespitler/Kısmi Öneriler, *CHKD*, 3(1),119-166.
- Teğın, E. (2022). “Kazakistan’da 1930-1932 Büyük Kıtılığın Nedenleri: Kasıt Mı, Kaza Mı?”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8) 889-908.
- Tezcan D., Erdem.M.R., Önok, R.M.(2023).*Uluslararası Ceza Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 7.Baskı.
- TÖNGÜR, A. R., (2018). “Sınıraşan Ceza Hukukuna Kavramsal Bir Bakış”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1), 51-76.
- Turgut, N. (2001). *Çevre Hukuku*, Ankara.
- Udvarhelyi, B. (2023). “Development Tendencies And Latest Results of the Environmental Criminal Law of the European Union”, *Journal of Agricultural and Environmental Law*, XVIII (34), 159-170.
- UNEP. (2006). *UNEP Training Manual on International Environmental Law*, United Nations Publication.
- UNEP-Ozone Secretariat. (2020). *Handbook for the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, Fourteenth edition*, United Nations Publication.
- UNEP. (2024). *Beyond an Age of Waste- Global Waste Management Outlook 2024*, United Nations Publication.
- UNODC. (2010). “*The Globalization Of Crime A Transnational Organized Crime Threat Assessment*”, United Nations Publication.
- UNODC. (2023). *United Nations Convention against Transnational Organized Crime (UNTOC) and the Protocols Thereto*, United Nations Publication.
- UNODC. (2024). *Global Analysis on Crimes that Affect the Environment – Part I: the Landscape of Criminalization*, United Nations Publication.
- Ulusoy, A (1993). “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış”, *AÜHFD*, 43(1),125-143.
- Wilson, J. (2023) “Transnational Crime”, *Human Security In World Affairs: Problems And Opportunities*, Second Edition.
- Wirth, D.A., Sachs,N.M.(2021). “Hazardous Substances and Activities”, *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, London: Second Edition.
- White, R. (2011), *Transnational Environmental Crimes*, Oxfordshire: Routledge.
- Wright, G.(2013). “Conceptualising And Combating Transnational Environmental Crime”, *Transnational Environmental Crime*, (Rob White (ed.), Ashgate.
- Yağcı, P. (2023). “Sürdürülebilirlik İçin Yeni Bir Adım: Çevre İçin Küresel Antlaşma’ya Doğru -Çevresel Usuli Haklar Özelinde Bir Değerlendirme-” , *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 321-369.
- Yalçın, C. E.(2021).”Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu edilebilirliği Ve Konuya ilişkin olarak Avrupa İnsan Hakları

- Mahkemesinin Yaklaşımı”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,9(1),89-115.
- Yaşar, K.E. (2023) “ Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığı ile Korunması ve İhtiyat İlkesinin Ceza Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*,330-361.
- Yeniyetişme,Y. (2023)“Paris Anlaşmasının Kilit Noktası Ormanların Türk Ceza Hukuku Çerçevesinde Korunması”, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*,771-797.
- Yılmaz Turgut, N. (2009). *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yılmaz, S. (2022) *Çevre Suçları*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2.Baskı.
- Yıldırımkal, Y., Uluslararası Çekirdek Suçların Bağlamsal Unsurları ve Soykırım Bağlamına İlişkin Tartışmalar, *Ceza Hukuku Dergisi*, 18(52), 365-439.
- Yokuş Sevik, H. (2017) *Çevre Hukuku, Doğal Çevrenin Korunması*, Ankara: Adalet Yayınları: 2.Baskı
- Yurtlu, F. /Tarakçıoğlu, Z.E. (2023), “Çevre Suçlarının Organize Bir Şekilde İşlenmesi: Kriminoloji ve Ceza Hukuku Boyutuyla- EcoMafia”, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*, 261-301.
- Yüksel C. (2023) “İklim Kriziyle Mücadelede Uluslararası Hukukun Dünü, Bugünü ve Yarını”, *11. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali “Herkes İçin Çevre Adaleti” Tebliğler*,89-102.
- Zamfir, I. (2021). “A Universal Right To A Healthy Environment”, European Parliamentary Research Service.
- Zeitler, H.E. (2006),” International Criminal Law”, *Revue Internationale de Droit Penal*,2(77), 255-261.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Akkoç, Halime
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	Ankara Üniversitesi	2019
Lise	Salihli Anadolu Öğretmen Lisesi	2015

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2021-Devam		
Ediyor	Özgülcü Hukuk Bürosu	Avukat
2020-2021	Maya Hukuk Bürosu	Stajyer Avukat

Yabancı Dil

İngilizce

